ZDANIA
O
STANIE
POLITYCZNYM
PANSTW
EUROPEYSKICH
PRZEZ
ICHMCIOW PANOW
KAWALEROW
ZOSTAJĄCYCH
IN
COLLEGIO NOBILIUM
VILNENSI
SCHOLARUM PIARUM
WYRAZONE

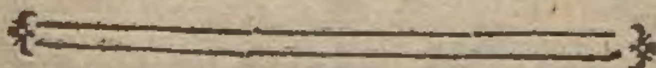

W WILNIE
W DRUKARNI J. K. Mci y Rzeczypospolitey
XX. *Scholarum Piarum* R.P. 1769

C. R.
VNIV.
IAGELL.
CRACOVIENSIS

DO
WIELMOZNEGO JMć PANA
ONUFREGO STANISŁAWA
GOZDAWY
GIZYCKIEGO
SKARBNIKOWICZA
POWIATU RZECZYCKIEGO.

Od pierwszego poznania zacney Osoby Wielmożnego WMć Pana Dobro-

dzieja chęć moja była publicznym jakim oświadczeniem okazać, y prawdziwe moje ku niemu przywiązanie, y ſzacunek wyſokiey rodowitości ozdobioney pięknemi jego przymiotami. Wypełniam teraz to żądanie moje, ninieyſze zdania o Stanie, w ktorym Europeyſkie znaydują ſię Mocarſtwa, godnym jego zaſzczycając imieniem. Powolność, ktorey doznałem

w pozwoleniu tego dla mnie ſzczęścia, okazuje jego upodobanie w wiadomościach politycznych, jako rzeczy Obywatelowi wolnemu, y do publicznych Oyczyzny uſlug ſpoſobiącemu ſię nayprzyzwoitſzey. Uſilne zaś do nauk przykładanie ſię, z wyſokim rozumem y przeniknieniem złączone, dwie do oſiągnienia chwały nauk nieodbicie potrzebne rzeczy, ktorych,

maiąc honor bydź po nieiakiey części jego przewodnikiem, sam byłem świadkiem, cieszą nie płonną nadzieią całe Zgromadzenie nasze, widzenia w przyszły czas w zacney jego Osobie Oyczyznie potrzebnego, y do piastowania naywyższych kraju urzędow zdolnego Obywatela. Wrodzona umysłu jego wspaniałość nie dozwoli jemu, na samych Imienia y znakomitych

tych

tych w Oyczyznie Przodkow przeſtając zaſzczytach, w podłey zoſtawać nieczynności: ale y owſzem ſkuteczną jemu będzie pobudką, do wypełnienia powziętego już o nim oczekiwania tak złączonych z nim pokrewieńſtwem Domow, jako też całego prześwietnego Powiatu. Niechże ta moja przyſługa dowodem będzie prawdziwego mojego ku godney jego Oſobie

przywiązania, y wyſokiego ſzacunku, z którym w każdey okoliczności pragnę ſię pokazać

WIELMOŻNEGO WMĆ
PANA DOBRODZIEJA

Nayniżſzym Sługą

X. JULIAN SIEMASZKO
S. P.

PRZED-

PRZEDMOWA.

Wiadomość ſtanu, w którym tak w ogólności cała Europa, jako też w ſzczegulności każde zoſtaje Państwo, y intereſsow, ktòrych jako ſwemu krajowi właściwych wſzyſtkie Europeyſkie przeſtrzegają gabinety, tak jeſt iſtotnie wolnego zwłaſzcza narodu obywatelom potrzebna, iż bez niey żadną miarą ſkutecznie Oyczyznie ſwojey uſłużyć, y w zachodzących ją trudnościach ratować nie potrafią. Iż bowiem nic o zagranicznych nie wſpomnę krajach, ſama naſza Oyczyzna ſmutne nam częſtokroć wyſtawuje ſkutki niewiadomości tak domowych, jako też poſtronnych intereſſow. Rozſzerzać ſię nad ich wyrażeniem, byłoby to nieutulone z inney miary narodu odnawiać żale: ktòry nie raz z nieprzeniknienia właſne-

ſnego ſwojego ſtanu, dla uleczenia bądź rzeczywiſtey, bądź podeyrzanej rany śmiertelną na ſiebie ściągał niemoc: a za jey niewczeſnym poſtrzeżeniem przeſtraſzonemu podobny, w cięższe coraz wpadał labirynty; z ktorych wybrnienia podziśdzień jeſzcze bardziey jemu życzyć, niż winſzować potrzeba. Na dowod tey prawdy doſyć jeſt wziąć w ręce dzieje Polſkie: a obaczemy, jakeśmy często tam wſparcia ſzukali, zkąd ſzkody tyle oczekiwać należało; do tych udawaliśmy ſię, ktorym włáſny ichże nie pozwalał interes, życzyć nam jakiegokolwiek ſzczęſliwości y potęgi ſtopnia. Z żalem tedy a razem y podziwieniem uważać przychodzi zaniedbanie tey tak wiele ważącey o ſtanie y intereſſach każdego Państwa nauki. Niepamiętnym już to zwyczajem

młodź

młodź u nas ſzlachetna, zamiaſt wprawienia ſię do użyteczności krajowi ſwojemu, z nienadgrodzoną czaſu ſtratą trudniła ſię nad mniey potrzebnym, w pamięć ſwoją wrażeniem dziwnych przypadkow Ninuſow, Semiramid, Cyruſow, Xerxeſow, Romułow, y innych: których prawdę ſamo wieloważney ſtarożytności ſtwierdzało poważanie; korzyść zaś na ſzczegulnym kończyła ſię przypominaniu, iż ſię tego kiedyś uczyło. Z uwagi tedy nie odbitey potrzeby, grutownego wiedzenia, jaki naſzego kraju, jaki innych Europy Mocarſtw jeſt ſtan, y jaki między ich a naſzemi intereſſami bydź może związek, przedſięwziąłem dla pożytku zacney młodzi ninieyſze zebrać zdania. Namienienie to jeſt rzeczy do Geografij, Hiſtoryi, Intereſſow y pretenſyi Dworow

ścią-

ściągających ſię; z których każda zoſobna obſzerne w innych językach napełnia tomy. Krotkość naznaczonego przez cierpliwość godnych ſłuchaczow do wyrażenia czaſu niedozwoliła mnie tey użyć obſzerności, któreyby rzecz ſama wyciągała. Po zaſzłym zaś rozkazie, aby te zdania z pod praſſy wyſzły drukarſkiey, oſądziłem za rzecz potrzebną obſznieyſzemi nieco notami je objaśnić. Nie będą one, jako ſię wielu na to żalących ſłyſzeć nadarzyło, naymnieyſzego uwadze czynić roztargnienia, jeſli nie wprzod czytane będą, aż ſię całe zdanie czytać zakończy. Niedoſtateczność, jeżeli jaka jeſt, początkowey tey pracy mojey łaſkawy Czytelnik względem na okoliczności wymòwić raczy.

REJESTR ZDAŃ.

Krò

IMPRIMATUR.

Actum Vilnæ Die 13. Menſis Maji 1769. Anno

A. HORAIN *Epiſcoſcopus Hirenenſis, R. M.D.L. A. Viln: Librorum Cenſor mppr.*

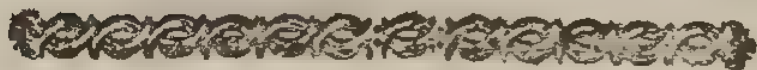

dzi
ſza
by
gob
inne
zap
ſam
ſtar
ſięw
w

ZDANIE I.

O
Europie w ogulności.

Zapatrując się na wszystkie świata całego obroty, osądzić zaiste potrzeba; iż naymnieysza jego część Europa, jest to, jakby jakie ziemskie teatrum; na ktòregoby nieustanne zabiegi y odmiany inne świata części z podziwieniem zapatrywały się; wycięczając siebie samych z bogactw y kleynotow, dla dostarczenia jemu do wykonania przedsięwziętych jego zamysłow. Jakoż w rzeczy samey jedna jest Europa,

 któ-

która naybardziey powierzchownie jak naydłuższego zyczyć sobie zdaje się pokoju; w istocie zaś w stanie y ułożeniu swoim jest naynieſtalsza. Któżby się nie spodziewał, aby wycieńczone trzydziestoletnią woyną nayznacznieysze Europy państwa ustanowioney na traktacie Westfalskim (*a*) planty jak naydłużey trzymać się niemiały? a jednak jak wiele poczyniły odmiany: Welawska, (*b*) Oliwska

(*a*) Ten traktat stanął *R.* 1648. Zakończona tym traktatem troista woyna Cesarzow Niemieckich Ferdynanda *II.* y Ferdynanda *III.* z Czechami, Szwecią y Francią. Trwała ona lat 30. Ten traktat fundamentem jest wszystkich interessow; stosujących się do Niemiec mianowicie, co się ściąga do wymuszoney wolności sumnienia w Niemczech, władzy Cesarzow, y swobod Rzeszy Niemieckiey.

(*b*) Jan Kazimierz Krol Polski, osłabiony długą a cięźką wòyną z Kozakami zbuntowanemi, Moskwą, Szwecią, y Ragocym Siedmiogrodzkim Xiążęciem; uchodzący z Państwa z przyczyny większey

ſka, (*c*) Pireneyſka, (*d*) Nimegſka, (*e*)

-kſzey części obywatelow z Szwecią wiążących ſię; dla oderwania od ligi Szweckiey Fryderyka Wilhelma Margrabi Brandeburſkiego, przymuſzonym był za pośrzedniƈtwem Ceſarza Ferdynanda *III.* z pomienionym Margrabią ten uczynić traktat. Zaczęty on w Welawie, a dokończony w Bydgoſzczy, mocą jego Pruſſy Xiążęce do Domu Brandeburſkiego należące, od hołdowania Polſzcze ſą uwolnione: Bütow y Lawenburg lennym, a Drahim y przedmieście Elblońſkie zaſtawnym prawem w ſummie 400. tyſięcy talarow temuż domowi uſtąpione.

(*c*) Ten traktat uczyniony był między Janem Kazimierzem Krolem Polſkim, y Karolem *XI.* Krolem Szweckim *R.* 1660. Jan Kazimierz zrzekł ſię na nim ſwoich pretenſyi do Tronu Szwedzkiego; Inflanty takoż procz powiatu Dyneburſkiego Szwecyi ſię doſtały.

(*d*) Zowie ſię ten traktat Pireneyſkim z przyczyny, iż na wyſpie *Faiſans* przy gorach Pireneyſkich leżącey jeſt zawarty, między Filippem *IV.* Krolem Hiſzpańſkim, y Ludwikiem *XIV.* Krolem

(e) Riświcka, (f) y Karłowicka (g) ugo-

lem Francuſkim, przez Miniſtrow ſławnych Mazaryniego y *de Haro* R. 1660. Doſtały ſię na nim Francyi Rouſſilon, Artezia, y część Flandryi. Uſtawione takoż ożenienie Ludwika *XIV.* z Maryą Tereſſą Filippa *IV.* Côrką, rażem z zrzeczeniem ſię jey pretenſyi do Tronu Hiſzpańſkiego.

(e) Nimegſki traktat ſtanął R. 1678. z jedney ſtrony między Ludwikiem *XIV.* Francuzkim, y Karolem *XI.* Szwedzkim Królami; z drugiey źaś Leopoldem Ceſarzem, Karolem *II.* Hiſzpańſkim, Karolem *II.* Angielſkim, Chryſtyernem *V.* Duńſkim Królami, y Hollandyą. Mocą tego traktatu Francya Hiſzpanom oderwała Hrabſtwo Burguńſkie.

(f) Ten pokoy R. 1697. zawarł tenże Ludwik *XIV.* z Karolem *II.* Królem Hiſzpańſkim, Leopoldem Ceſarzem, Wiktorem Amedeuſzem Xiążęciem Sabaudzkim, y innemi Pany Niemieckiemi. Zakończona tym pokojem była wòyna wſzczęta przez ligę Auſzpurſką R. 1686. uczynioną przeciw Francyi.

(g) Karłowicki traktat ſtanął R. 1699. mię-

ugody? śmierć zaś Karola *II.* ostatniego z linij Austryackiey Króla Hiszpańskiego, y która po niey nastąpiła czternastoletnia o sukcessyą Hiszpańską woyna, z gruntu całey Europy stan odmieniła. Nowa ze wszystkim planta, nowe na traktacie Utrechtskim (*h*) interessow stanęło ułoże-

 nie.

---

między Mustafą *II.* Sułtanem Tureckim, a Leopoldem Cesarzem, Piotrem Alexiewiczem, Augustem *II.* Królem Polskim, y Wenetami. Zapałem tey wony była chęć Węgrow wybicia się z pod władzy Cesarza, y oddanie się ich pod protekcyą Turkow. Ustąpili na nim Turcy Cesarzowi Xięstwa Siedmiogrodzkiego, Moskwie Azofu, Polszcze Ukrainy y Kamieńca z Podolem, Wenetom przywyspu Morei.

(*h*) Karol *II.* ostatni był z linii Austryackiey w Hiszpanii panującey. Ludwik *XIV.* Kròl Francuski miał za sobą Maryą Teressę Jego Siostrę. Po Jego tedy śmierci Ludwik na fundamencie prawa żony swojey, y testamentu Karola *II.* promowował na Tron Hiszpański Filippa Xiążęcia Andegaweńskiego wnuka swojego. Leopold Cesarz, zasadzając się

na o-

nie. Uſiłowano na nim wſzyſtkim zabiec okolicznościom, ktòreby napotym ugruntowaną narodow mieſzać mogły ſpokoyność. Ludwik *XIV.* Kròl Francuſki ſtarał ſię, a przynaymniey zdawał ſię ſtarać o ułożenie wiecznie trwać mającego pokoju. Lecz długoż on trwał? Iż nic nie wſpomnę o fatalnym Szwecyi, a pomyſlnym Moſkwie traktacie Neuſztadzkim; (*i*) na ktòrym Państwo Moſkiew-

na opiſach Filippa *III.* Króla Hiſzpańſkiego z Ferdynandem *II.* Ceſarzem względem wzajemney ſukceſſyi, jeśliby ktòra linia zgaſnąć miała; y na zrzeczeniu ſię Kròlowey Francuzkiey na traktacie Pireneyſkim uczynionym, utrzymywał Karola ſwojego drugiego Syna. Cięſzka z tey przyczyny wſzczęta woyna zakończyła ſię traktatem Utrechtſkim R. 1713. y Badeńſkim R. 1714. Filip przy Hiſzpanii y krajach zamorſkich utrzymał ſię: lecz Neapol, Sycylia, y Niderland Auſtryi ſię doſtały.

(*i*) Ten traktat uczyniony między Szwecyą, a Fryderykiem *IV.* Kròlem Duńſkim, Fryderykiem Wilhelmem Pruſkim

ſkiewſkie, ſamym do owych czaſow Tatarom y Polſzczè znajome, grunt ſwojey założyło wielkości, w Europeyſkich Dworow intereſſa wpływać zaczynając: iż żadney nie uczynię wżmianki o Wiedeńſkiey (*k*) wprzòd,

---

ſkim, y Auguſtem *II.* Polſkim R. 1720. R. 1721. z Piotrem Alexiewiczem. Uſtąpiła Szwecya Angielſkiemu Kròlowi Xięſtw Bremeńſkiego y Ferdeńſkiego, Danii Sleswiku, Pruſſom Szczecina y Anklamu, Moſkwie Inflant, Ingryi, y części Karelii z Wiburgiem.

(*k*) Elekcya Auguſta *III.* Kròla Polſkiego przyczyną była tey wòyny między Karolem *VI.* Ceſarzem, a Ludwikiem *XV.* Francuzkim, Filippem *V.* Hiſzpańſkim, Karolem Emmanuelem *III.* Sardyńſkim Kròlami. Traktat Wiedeńſki zakończył ją R. 1735 zaczęty, a zakończony R. 1738. w ktòrym Ceſarz zrzekł ſię Neapolu y Sycylii na Karola Kròlewica, a teraz Kròla Hiſzpańſkiego. Lotaryngia y Bar oddane Staniſławowi Leſzczyńſkiemu w nadgrodę utraconey Korony Polſkiey. Xiąże Lotaryńſkie wziął Xięſtwo Toſkańſkie, Auguſt *III.* przy Tronie Polſkim utrzymał ſię.

a potym Akwiſgrańſkiey (*l*) ugodzie; z ktorych pierwſzą Auſtrya Neapolitańſkie utraciła Krolеſtwo, drugą przy nierozdzielności dobr zoſtała Auſtryackich: oſtatnia za naſzych czaſow woyna, Paryſkim (*m*) y Hubertſburſkim (*n*) traktatem zakończona, czyliż nie zawiodła nadzieje y oczekiwania wſzyſtkich Narodow? Anglia, która dotąd z Hollenderſką jednomyſlnie Rzecząpoſpolitą, na ſłabſzą ſię zawſze chyląc ſtronę, ſzali pilnowała Europeyſkiey; ſama teraz na mieyſce domu Auſtryackiego na niey ſtanąwſzy, wzmocniona tak obſzernemi w Ameryce przez woynę nabytemi krajami, zjednoczona ściśle

(*l*) Woyny tym traktatem zakończoney R. 1748. przyczyną była śmierć Karola *VI.* Ceſarza, oſtatniego z linii Auſtryackiey męſkiey płci. Auſtrya na nim uſtąpiła: Parmy, Placencyi y Gwaſtalli Filippowi Krolewicowi Hiſzpańſkiemu, Sląſka zaś y Glacu Krolowi Pruſkiemu.

(*m*) Tą ugodą uczynioną R. 1763. między Luuwikiem *XV.* Krolem Francuzkim,

śle z Rossyą, Hollandyą, Prusami, Danią, Szwecyą, y Portugalią, Dom nieco Burboński przeważać zaczęła. Austrya zagrzebłszy w niepamięci poczynione sobie od Francyi szkody; zapomniawszy o utraconych, Hiszpanij, Neapolu, Sycylii, Alsacyi, Burgundyi; y znaczney części Niderlandu, w stałą teraz z tymże Francuskim Dworem, weszła jednomyślność: odkazując się przeciw Anglii, ktòra ją tylekroć od Burbońskiego Domu ratowała zamachow. Ale y te nowe Państw Europeyskich związki aby długo trwać miały; bardziey

 ży-

zkim, y Karolem *III.* Hiszpańskim; między Jerzym *III.* Angielskim y Jozefem Portugalskim, Francya ustąpiła Anglikom Kanady aż po rzekę *Missyssypi* y wysp Tabago, S. Wincentego, S. Dominika, y Kap Breton. Hiszpania takoż zrzekła się dla Anglikow Florydy z miastem S. Augustyna.

(*n*) Po cięszkiey między Austryą y Królem Pruskim wòynie. każdy się traktatem Hubertsburskim R. 1763. zawartym przy swoim utrzymał.

życzyć, niż ſpodziewać ſię można. Dwa (*o*) ſtraſzne z ſiebie, a wzajem złączone Mocarſtwa przeważeniem ſzali Europeyſkiey, wielu na ſiebie oczy obracać zaczynają. (*p*) Dwa dotąd znîemi złączone Państwa, aby jakiey nie uczyniły odmiany, obawiać ſię potrzeba. Samym nawet powſzechnym Europy maxymom (*q*) tey, na ktòrey ſię wſzyſtkie gruntują narody, trwałości nie bardzo obie-

(*o*) Przeczyć temu nie można, iż traktaty, Paryſki Anglią, Neuſztadzki Moſkwę w wielkim ſtopniu potęgi poſtanowiły. Niepodobna, aby ten ich ſtan Państwa ſzali Europeyſkiey poſtrzegające obchodzić nie miał. Ale to obſzerniey w ſzczegulnym Państw opiſaniu pokaże ſię.

(*p*) Naypodobnieyſza do tego jeſt Szwecya, Hollandya, toż ſię mòwić może o Danii y Portugalii.

(*q*) Takie między innemi całą Europę obchòdzące maxymy ſą: aby Dania Szwecya y Norwegia w jednych ręku nie były,

biecywać możemy. Ale to wſzyſtko czaſowi, y niedościgłym, chyba z ſkutkow ſwoich, Gabinetow zoſtawując obrotom; do opiſania ninieyſzego państw Europeyſkich ſtanu, y jaki kogo przy ninieyſzey lidze trzyma interes, przyſtępujemy.

ZDANIE II.

O

Króleſtwie Portugalſkim.

Tak ſzczupłe w rozległości ſwojey, y na ſamym końcu Europy położo-

---

ły, aby Francya Niderlandu Auſtryackiego nie opanowała, aby Portugalia Hiſzpanom ſię nie doſtała, aby Szwaycary ani od Francuzow, ani Niemcow opanowane nie były, aby Hiſzpania z Francyą ſię nie złączyła, y inne tym podobne. Inaczey, całeyby Europy ſtan odmieniać ſię muſiał.

łożone (*a*) Portugalſkie Królеſtwo, żadnego wcale z intereſſami północnych naſzych krajow nie ma związku: y tyle tylko w Europeyſkie wpływa zamieſzania, ile do ſzkodzenia Hiſpanom Anglikow wyciąga potrzeba. Z nikim bowiem prócz ſamey Hiſzpanii niegraniczy. Do cudzych ſię

(*a*) Portugalia leży na zachod Europy, ma wzdłuż od północy ku południowi na mil Polſkich 120. wſzerz od wſchodu ku zachodowi na mil 40. Prócz ſamey Portugalii należą do Króla Portugalſkiego: *w Azyi* miaſta, *Goa*, *Chaoul*, *Baſſaim*. y *Diu*: *w Affryce* miaſta *Magazam*, *Teta*, *Sena*. *Sofala*, *Melinda*, *Ampaza* z górami złotemi *Manninaz*, także oſady *Gambre*, *Ginala*, *Angola*, *Kongo*, *Bengwela*, z wyſpami *przygórku Zielonego*, *Madera*, *S. Tomaſza*, *Principe*, *Fernand Po*, *Anuobon*, *S. Marcina*, *Wniebowſtąpienia*, y *Mozambika*. W Ameryce *Brezylia* na 600. mil rozległa, z wyſpami *Azores*, y *Tercera*. Hołdownikami Portugallii ſą: w Affryce Rzeczpoſpolita Brawańſka, Króleſtwa: Jubańſkie, Pempańſkie, Zangwebarſkie: Monſiańſkie. Kwiloańſkie, y Sofalańſkie.

ſię zaś wtrącać intereſſow nie pozwalają jemu: nayprzod, ſzczupłe kraju granice, powtóre ziemi nie żyżność, (b) potrzecie ſłabe, y własney obronie niedoſtarczające tak na lądzie, jako y na morzu ſiły, nakoniec nie wielka liczba obywatelow, (c) a coraz jeſzcze zmnieyſzona nieuſtannym do Azyi, Affryki y Ameryki oſad przenieſieniem. Naywiękſzą narodu zabawą jeſt handel. Zadna bowiem kraina w tak wygodnym do żeglugi nie jeſt

(b) To prawda, iż ziemia Portugalſka żyżnieyſza nierownie jeſt od Hiſzpanii, wyjąwſzy jedną Andaluzią; z urodzaynością jednak Polſki, Niemiec, y Francyi ròwnać ſię nie może. Naywięcey zaś w tym Portugalczykom ſzkodzi zaniedbalnie rolnictwa. Obfituje w wino, oliwę, owoce, y inne rzeczy ciepłym krajom właściwe.

(c) Kròl Portugalſki ma wòyſka lądowego 12. tyſięcy piechoty, 3000. jazdy, Okrętow 20. od 50. do 90. armat noſzących, liczba mieſzkańcow tego kraju do pòłtora miliona dochodzi, dochod zaś roczny do ſkarbu wynosi na 13. milionow talarow.

jeſt położeniu, jako Portugallia na wſzyſtkie świata części wydatna. Kray ten dawniey z Hiſzpanią był złączony. Alfons *VI.* Król Kaſtylſki uſtąpił jego Henrykowi (*d*) Xiążęciu Burguńſkiemu: ktòrego familia panowała aż do Sebaſtyana, (*e*) albo raczey Henryka jego ſtryja. Po nim Filip

---

(*d*) R. 1093. Henryk Syn młòdſzy Roberta Xięcia Burguńſkiego, a wnuk Roberta Kròla Francuzkiego, za dopomaganie Alfonſowi *VI.* Kròlowi Kaſtylii przeciw Maurom pojął w Małżeńſtwo Tereſſę Alfonſa Còrkę, y w poſagu wziął część Portugalii od Maurow zawojowaną: jako to, Entre-Mincho & Douro Tra-los Montes y Beirę. Syn tego Henryka Alfons zbiwſzy Maurow, reſztę im kraju odebrał y R. 1139. mimo zezwolenie Hiſzpanow, Kròlem ſię Portugalſkim nazwał.

(*e*) R. 1578. Sebaſtyan Król Portugalſki wſzedł wgłąb Affryki dla dania pomocy Kròlowi Marokańſkiemu *Muley-Mechemet* zwanemu, ktòrego Brat młòdſzy *Muley-Molukko* z Pańſtwa wyzuł. Lecz w batalii wſzyſcy trzey ci Kròlowie poginęli. Po bezpotomnym Sebaſtyanie Kardynał Henryk Stryi jego rządy objął

Filip *II.* ſławny w hiſtoryi Krol Hiſzpańſki bardziey orężem, aniżeli prawem po Matce opanował to Krolеſtwo (*f*) Wnuk jego Filip *IV.* ciężką wiodąc woynę z Ludwikiem *XIII*, Królem Francuzkim, dla poſkromienia buntow Katalońſkich; Portugalczykom do broni brać ſię kazał. Chwycił ſię narod tey ſpoſobności, do wybicia ſię z pod jarzma Hiſzpanow: a ogłoſiwſzy Krolem Jana Xiążęcia Bragańſkiego, z linij dawnych Krolow idącego, przeciw ſamymże Hiſzpa-

objął. Po ktorego w lat 2. zeyściu naſtąpiła rewolucya o ſukceſſyą Portugalſką R. 1580.

(*f*) Emmanuel Krol Portugalſki Pradziad Sebaſtyana corkę Izabellę wydał za Karola *V.* Ceſarza, z ktorego urodzony Filip *II.* byłby naybliżſzym Portugalij dziedzicem; gdyby Narodowe prawa nie przeſzkadzały. Katarzyna zaś Corka Edwarda Krolewica, a wnuczka tegoż Emmanuela, była za Janem Xięciem Bragańſkim, ktorego Syn Teodor był Oycem Jana Xiążęcia Bragańſkiego, a potym Krola Portugalſkiego pod imieniem Jana *IV.*

panom broń obròcił. Po długiey woynie, zrzekłać się wprawdzie Hiszpania na Dom Bragańſki swojego do Portugalij prawa, na traktacie Westfalskim, a poźniey jeszcze na Utrechtskim; lecz widzieliśmy podczas ostatnîey woyny teraźnieyszego Kròla Hiszpańskiego (g) dawne do Portugalii pretensye ponawiającego. Zkąd naypierwszy Dworu Lizbońskiego interes jest: ozierać się zawsze na potęgę Hiszpańską; y szukać pomocnikow w razie, jesliby na niego Dwòr Madrycki chciał następować. Dawniey nadzieja jego zalegała na Francyi; lecz gdy teraz jeden dom na Hiszpańskim (h) y Francuskim siedzi tronie; Portuga-

(g) Obacz Manifest Kròla Hiszpańskiego wòynę Portugallii wypowiadający R. 1760.

(h) Poki Dom Austryacki rządził Hiszpanią, Francya przeciwna temu Domowi nie dozwalała, aby Portugallia w ręce Hiszpanow wpadła: lecz powyniesieniu na Tron Hiszpański Filippa *V.* z Domu Burgońskiego w R. 1701. interesa Hiszpańskie z interesami Francuzkiemi wielki mieć zaczęły związek.

tugalia całość ſwoją na ſamych Anglikach y Holendrach zakłada: lubo y do tych wielkie y ſprawiedliwe ma żale. Anglia bowiem za rządow Kromwella (*i*) uciążliwy dla Portu-

---

(*i*) R. 1640. Kiedy Portugalia, dla utrzymania ſię przy podnieſionym przeciw Hiſzpanom buńcie, przyjaźni y obrony Angielſkiey potrzebowała; rządzący pod ów czas Anglią Kromwell potrafił na Portugalczykach wytargować traktat; mocą ktòrego Anglicy wſzyſtkie Portugalſkie towary zakupowali, y wzajem potrzebnych im rzeczy, mianowicie do żywności y odzienia należących doſtarczali. Poſtrzegłſzy tę narodu ſzkodę wielki Portugalſki Miniſter Hrabia d'*Erceira*, lniane, wełniane, y jedwabne rzemiosła w kraju założywſzy, zabronił wprowadzenia do kraju zagranicznych towarow ſukiennych y materyalnych. Po jego śmierci Anglia wyjednała R. 1703. na Portugalii traktat pozwalający wprowadzać Angielſkie towary. To pozwolenie Anglia tłumaczyła za wyłączenie innych Narodow: lecz teraźnieyſzy Król Portugalſki nie tylo wſzyſtkich narodow towary wprowa-

galii handlowny uczyniła traktat: od którego podziśdzień nawet, mimo wielką usilność, uwolnić się nie może. Holendrowie zaś za rządow Hiszpańskich, wiele im w Azii y Affryce mieysc poodbierali, y handlom Portugalskim, przez ujęcię im kredytu w Japonii, nienadgrodzoną (k) uczy-

wadzać pozwolił; ale jeszcze rolnictwo y rękodzieła w kraju otworzył. Ztąd ninieysza między Londyńskim y Lizbońskim Dworami niechęć. Szkoda Portugalczykow była znaczna; gdyż R. 1713. Anglicy Portugalskich towarow ledwie za milion talarow wykupili; swoich zaś do Portugalii za dziewięć milionow 200. tysięcy talarow wprowadzili.

(k) Pod czas rządow w Portugalii Hiszpańskich od R. 1580. aż do R. 1640. trwających, Hollendrowie bunt podnieśli przeciw Hiszpanom. Mając zaś zabronione sobie do handlu Hiszpańskie y Portugalskie porty, sami do Azyi popłynęli, gdzie odebrali Portugalczykom osady *Moluckie*, y Brezylią. Lecz R. 1650. Brezylia bunt podniozszy, Portugalii się poddała: pod czas woyny ztąd wszczętey

uczynili ſzkodę. Mimo jednak tak wielkie krzywdy, te tylo dwa ſą narody, ktòre Dwòr Lizboński przeciw Hiſzpanom ratować mogą. Rząd w Portugalii dziedziczny jeſt y Monarchiczny. Sukceſſya do tronu należycie na walnym zieździe w *Lamego* (*l*) jeſt opiſana. Stany takoż przy ogłoſzeniu za Kròla Jana Xiążęcia

tey Holendrowie zawojowali wyſpę *Ceylan*, oſady *Koromandelu*, *Malakki* y *Malabaru* z miaſtami *Kanamor*, *Kochin*, *Kranganor*, y *Trawankor*: w Affryce zaś przy gòrek *dobrey nadziei*. Ile już do Japonii, dawniey ſami tam handlowali Portugalczykowie, y wprowadzeni przez nich do Miſsyi XX. Jezuici doſyć wielu Japończykow do Religii Katolickiey nawròcili. Lecz przez oczernienie Holendrow wſzyſtkich Chrześcian na 300. tyſięcy duſz R. 1638. okrutnie pozabijano; od tego czaſu ſamym tylo Holendrom do Japonii płynąć wolno.

(*l*) Ziazd ten uczyniony przez Alfonſa *I.* przy jego Koronacyi R. 1139. Prawo na nim uſtanowione zowie ſię fundamentalnym Królеſtwa. Znacznieyſze jego pun-

cia Bragańſkiego, okryſlili nieco Królow ſwoich powagę, nowych im podatkow bez ſwego dozwolenia czynić nie dozwalając. Z tym wſzyſtkim wiele w tym kraju wewnątrz ſtanęło odmian, a jeſzcze o żadnym ſtanow nie ſłyſzeliśmy zieździe. Pretenſye Kròla Portugalſkiego do ſamych Aziatyckich y Affrykańſkich oſad ściągają ſię. (*m*) Wewnętrzny zaś interes jeſt: większą mieć baczność na wóyſko; przez wyſtawienie pograni-

---

punkta te ſą: *I.* Korona dziedziczna przy Synie pierworodnym. *II.* W niedoſtatku Synow Còrka Tronu jeſt dziedziczką, byle poſzła za Portugalczyka, inaczey prawo traci. *III.* W niedoſtatku Synow z prawego małżeńſtwa Syn naturalny przed Còrką Tron oſiada.

(*m*) Prócz wyrażonych pretenſyi do Hollendrow o kraje zawojowane, pretenſye do Hiſzpanii ſą o miaſto *Ceuta* w Affryce, pod czas rządow Hiſzpańſkich oderwane, o wyſpy *Filippińſkie* y *Salomona* zawojowane pod czas buntu Portugalskiego.

nicznych Fortec przeciw Hiſzpanom ſię ubeśpieczyć; y wprawować Obywatelow do woyny, mianowicie w innych świata częściach: gdzie dla gnuśności y zdzierſtwa, nie wielką u tamecznych mieſzkańcow mają miłość y poważanie. Dodać także, iż więkſze, aniżeli teraz jeſt, do rolnictwa y rękodzieł przykładanie ſię mogłoby za czaſem uwolnić Portugalią od polityczney Anglikom podległości przez traktat Kromwellowſki wprowadzoney. Oſtrzeżony także narod Portugalſki ſmutnym dla ſiebie za Filippa *II.* Króla Hiſzpańſkiego przypadkiem, wielkiey w kolligaceniu ſię z Dworem Madryckim oſtrożności używać powinien.

ZDANIE III.

O Króleſtwie Hiſzpańſkim.

Przy tak pomyſlnym położeniu, w jakim jeſt Króleſtwo Hiſzpańſkie prawie ze wſzech ſtron morzem opaſane, graniczące z Francią y po-

krewieństwem y interessami nierozdzielnie z sobą złączoną; nie ważyłoby tyle, ile dziś u całey waży Europy; gdyby z innych świata części (*a*) tak wielkie do Hiszpanii nie wchodziły skarby. Kray sam w sobie dosyć jest obszerny: ale nieludność y nieżyżność jego przyczyną jest; iż Król Hiszpański ani licznego wóyska (*b*) bez uszczerbku gospodarstwa zacią-

(*a*) Prócz samey Hiszpanii na 180. mil długiey, a na 160. szerokiey, y wysp na morzu śrzodziemnym Balearskich *Majorki* y *Iwiki*, ma Korona Hiszpańska w Affryce: wyspy Kanaryiskie prócz *Madery* do Portugalii należącey, także miasta: *Ceuta*, *Marsalquivir*, *Oran*, y *Pignor de Velez*. W Azyi wyspy: *Filippińskie*, y *Maryańskie*. W Ameryce: *I*. ziemia tęga *terra firma* na mil 600. *Peru* na 500. *Chili* na 600. *Magellan* na 600. Paragway na 650, Dawna Mexyko na 900, Nowa Mexyko na 500, Luiziana na 459. *Kalifornia* na 500. mil naszych rozległe. Prócz tego wyspy *Antylskie*, *Lukayskie*, *Karybskie*, y *Salomona*.

(*b*) Król Hiszpański na morzu nad 120. okrętow rożney wielkości więcey nie ma.

ciągać, ani zaciągnione własnego kraju chlebem wyżywić nie potrafi. Towary, które z Hiszpanii wychodzą, na samey prawie wełnie, winie, y żelezie zalegają: gdy na to mieysce zboże, y cokolwiek do żywności należy, z Affryki sprowadzać potrzeba. Rząd w tym kraju z samych prawie początków dziedziczny był y samowładny. Przywileje Nawarry, Aragonii y Katalonii, któremi się zdawna cieszyły, za dopomaganie Domowi Austryackiemu podczas woyny o sukcessyą Hiszpańską, od Filippa *V*. są zniesione. Po Rzymianach Królestwo Hiszpańskie Gottom podlegało. Na początku wieku ósmego Maurowie z Affryki przybywszy, cały prawie ten kray opanowali:

ma. Lądowe jego woyska składają się z 60. tysięcy w Europie, y tyleż w innych częściach świata. Intrata zaś roczna wynosi na 30. milionow 507. tysięcy talarow, nie rachując w to miner Amerykańskich, z ktòrych piąty grosz srebra, a dwudziesty złota wybiera. Liczba dusz w Hiszpanii samey dochodzi do 6. milionow.

li: aż dopiero Ferdynand *V.* zupełnie ich z Hiſzpanii (*c*) wypędził; y przez uſtanowienie inkwizycyi świętey, (*d*) zaſłużył ſobie na imie Katolickiego Kròla, którego y po-

(*c*) *R.* 713. Maurowie albo Saracenowie wezwani od Juliana Gubernatora Gibraltaru y Affrykańſkich prowincyi, urażonego na Roderyka Króla za znieważenie Córki ſwojey Floryndy, wpadli do Hiſzpanii, y po zabiciu Króla w batalii pod *Medina Sydonia* całą Hiſzpanią y złączoną razem Portugalią opanowali; prócz Aſturyi. Sukceſſorowie Pelagiuſza Aſturyi Króla mogliby ich wypędzić; gdyby równe między Synow kraju podziały nie przeſzkadzały. Ztąd ſię porobiły Króleſtwa Legionu, Kaſtylyi, Galicyi, Nawarry, Aragonii y Portugalii. Aż nakoniec Ferdynand Aragonii Kròl pojąwſzy Izabellę dziedziczną Królewnę Kaſtylii y Legionu, R. 1492. zupełnie Maurow z całey Hiſzpanii wypędził.

(*d*) Po zruynowaniu Króleſtwa Maurow w Hiſzpanii, Ferdynand wydał dekret, aby wſzyſcy Machometanie y Zydzi z Pańſtwa uſtąpili, wyſzło tedy tym razem

podziśdzień Królowie Hiſzpańſcy używają. Za tego to Ferdynanda Kolumbus (e) Amerykę odkrył; zkąd niezmierne ſkarby do Hiſzpanii ſpływać poczęły. Còrka Ferdynanda Katolika Joanna Hiſzpanią z ſobą w

B 5 Dom

razem 170. tyſięcy familii: poźnieyſzych zaś czaſow wyſzło ich 900. tyſięcy duſz. Y ta jeſt pierwſza przyczyna nieludności kraju. Ferdynand, aby jeſzcze którzy Zydzi y Machometanie potaiemni nie znaydowali ſię w kraju; uſtanowił Inkwizycyą Swiętą. Tytuł zaś Katolickiego Kròla Hiſzpanii nadał Alexander *VI.* Portugalii wiernego Benedykt *XIV.* R. 1740. Francyi Chrześciańſkiego y pierworodnego Syna Kościoła Paweł *II.* R. 1467.

(e) Krzyſztof Kolumbus rodem Genueńczyk dościgając, iż muſi bydź jaki kray prôcz wiadomych trzech części świata, udał ſię nayprzòd do Henryka *VII.* Angielſkiego, potym do Sebaſtyana Portugalſkiego Królow, proſząc o okręta y expens na podróż: wyśmiany od obydwòch, wymogł u Ferdynanda 3. okręta, y ſummę 17. tyſięcy czerwonych złotych. Za tę to ſummę Hiſzpani całey Ameryki doſtali.

Dom Austryacki wniosła. Karol *V.* Cesarz jey Syn wielkością potęgi swojey (*f*) przyczyną był szali Europeyskiey; która podziśdzień tak troskliwie między mocarstwami się utrzymuje. Ostatni z tego Domu Karol *II.* (*g*) zapisawszy testamentem Hiszpanią Filippowi Ludwika *XIV.* Króla Francuskiego prawnukowi, wzniecił straszną czternastoletnią o suk-

(*f*) Karol *V.* Cesarz Syn Filippa y Joanny Còrki Ferdynanda Katolika był Królem Hiszpańskim pod imieniem Karola *I.* Należała do niego Hiszpania, Królestwa Neapolitańskie, Sycylyiskie, y Sardyńskie, wyspy Balearyiskie, Niderland tak własny jako ninieyśza Rzeczpospolita Hollenderska, Austrya cała, Xięstwo Medyolańskie, Hrabstwa Burgundyi y Alsacyi, osady Azyatyckie y Amerykańskie. Prócz tego Cesarzem będąc, cała jemu Niemiecka Rzesza dopomagała. Gdyby nie Franciszek *I.* Król Francuzki, całaby Europa zaledwie jemu wytrzymała.

(*g*) Karol *II.* umarł R. 1700. Traktat za Utrehtski stanął R. 1713. Badeński R. 1714.

ſukceſsyą Hiſzpańſką woynę. Mocą traktatu Utrechtſkiego, ktòry ją zakończył, Niderland y Kròleſtwo Neapolitańſkie, od Hiſzpanii oderwane, przy Domie zoſtały Auſtryackim. Lecz wkrótce Karol *III.* teraźnieyſzy Król Hiſzpańſki (*h*) Neapol odebrał. Interes tedy naypierwſzy Hiſpanii byłby, powròcić do Niderlandu; gdyby Anglia poczynionemi podczas oſtatniey woyny ſzkodami Króla Hiſzpańſkiego nie rozjątrzyła; y nie przymuſzała łączyć ſię z Domem Auſtryackim dla oparcia ſię potędze Angielſkiey. Swieża pamięć wziętey od Anglikow w Ameryce Florydy, (*i*) dawniey zaś Gibraltaru y Minorki

(*h*) Filip *V.* Kròl Hiſzpańſki miał 4. Synow: z Maryi Ludwiki Gabryeli Królewny Sardyńſkiey Filippa y Ferdynanda; z Elżbiety zaś Còrki Edwarda Farneziuſza Xiążęcia Parmy, Karola teraznieyſzego Kròla Hiſzpańſkiego ſławnego wprzòd pod imieniem Don Carlos, y Filippa teraznieyſzego Parmy, Placencyi, y Gwaſtalli Xiążęcia.

(*i*) Podczas oſtatniey wòyny Anglicy opanowali wyſpę w Ameryce *Kubę* z miaſtem Hawana, lecz Traktatem Paryſkim R. 1763. zamienili ją za Florydę.

ki (*k*) tak prędko z ſerca Hiſzpanow wypaść nie może. Pròcz tych poczynionych ſobie od Anglii ſzkod ma Król Hiſzpańſki pretenſye do królewſtwa Portugalſkiego; (*l*) jako ſię wy-
żey

(*k*) Pod czas woyny o ſukceſsyą Hiſzpańſką, Anglia na Tron Hiſzpańſki promowowała Karola Arcy Xiążęcia Auſtryi pod imieniem Karola *III.* y dla niego opanowała Fortecę Gibraltar y wyſpę Minorkę. Na Traktacie Utrehtſkim uznając Filippa *V.* za Króla Hiſzpańſkiego, obietnicą wrócenia Gibraltaru y Minorki Hiſzpanow zbyła. Y tak podziśdzień przy nich utrzymuje ſię.

(*l*) Pretenſye Hiſzpanow do Portugallii na trzech ſię zaſadzają dowodach. *I.* Ze Alfons *VI.* Król Kaſtylſki uſtąpił tego kraju Henrykowi R. 1093. prawem lennym tylo y hołdowniczym: y Alfons Syn Henryka nie mógł bez dozwolenia Hiſzpanow Królem ſię nazwać. *II.* Ferdynand Król Portugalſki R. 1340. poſzlubił Córkę ſwoją Beatrykę Janowi *II.* Kaſtylſkiemu Królowi z warunkiem, że ich potomſtwo miało po jego zeyściu objąć Portugallią. Z tym wſzyſtkim Jan *I.* Syn jego naturalny przy Portu-
gal-

żey namieniło: ktòregō opanowanie Hiſzpanią ſtraſznymby w Europie uczyniło Mocarſtwem. Rzeczpoſpolita takoż Hollenderſka częścią niegdyś była Hiſzpanii, wybiwſzy ſię z pod jey władzy za Filippa *II.* (*m*) ktòry przez głębokie maxymy ſwoje po-

---

galii utrzymał ſię. *III.* że Filip *II.* Król Hiſzpański bliżſzym był do odziedziczenia Portugallii, niżeli Xiążęta Bragańſcy.

(*m*) Monarcha ten objąwſzy po Karolu *V.* Ceſarzu Oycu ſwoim prócz ſamey Hiſzpanii, we Włoſzech: Neapol, Sycylią, Sardynią, y Medyolan; z drugiey ſtrony Niderland, Burgundyą y Alſacią; za morzem bogate w Azyi, Affryce, y Ameryce oſady, opanowawſzy ſam Portugallią; za naypierwſzą obrał maxymę uſtawiczną w Madrycie rezydencią ſam kray w ſpokoyności utrzymać; a licznym wóyſkiem y płynącemi z zamorza ſkarbami z odległych od Hiſzpanii prowincyi inne osłabiać narody, bardziey przez fakcie, niżeli przez wóyny. We Włoſzech okazywaniem ſwojey o wiarę gorliwości, Dwór Rzymſki na ſwoją przeciągnął

potęgę Hiſzpańſką do naywyżſzego przywiodł ſtopnia. Nawarra (*n*) y Ruſ-

gnął ſtronę: we Francii ſekretnym Hugonotow wſpomaganiem, Króla zaś przeciw im poduſzczaniem, domową nieuſtanną woynę utrzymał. Tymże ſamym ſpoſobem y Niemieckie kłócił Ceſarſtwo. W Anglii edukowaniem ze ſkarbu ſwojego Angielſkiey Katolickiey młodzi w założonych na to w Hiſzpanii y Niderlandzie Konwiktach, liczbę ſwoich w Anglii partyzantow pomnożył. Sam we wſzyſtkie innych Państw wtrącał ſię intereſa, do ſwoich zaś nikogo nie przypuſzczał. Y lubo oderwanie ſię ſiedmiu Holenderſkich prowincyi pomieſzało nieco jego zamyſły, Hiſzpańſka jednak podówczas potęga w całey Europie była nayſtraſznieyſza.

(*n*) Po Gaſtonie *II.* Królu Nawarſkim R. 1470. Katarzyna jego Córka, a żona Jana Albretta dziedzictwem Nawarrę objęła, oddaliwſzy Jana Stryja ſwojego, którego Córka Germana żoną była powtórnym małżeńſtwem Ferdynanda Katolika. R. 1510. pod czas kłótni Ludwika *XII.* Króla Francuzkiego z Juliuſzem *II.* Papieżem, Ferdynand Rzym-

Ruffylon (*o*) odebrane po części Hiſzpanom od Francuzow, mogłyby między dwòma temi narodami jakie wźniecić kłòtnie; gdyby jeden Burboński Dom w obydwuch tych Krò- le-

Rzymſkiey, Jan zaś Albrett Francuzkiey ſtróny trzymał ſię. Wchodząc z wóyſkiem do Francii Ferdynand, wolnego przez Nawarrę przeyścia, u Jana domagał ſię. Urażony zaś jego odmówieniem, całą Nawarrę z tey ſtrony gór Pireneyſkich opanował, gdy reſzta podziśdzień przy Francii zoſtaje.

(*o*) Hrabſtwo Ruffylon R. 620. Klotaryuſz *II.* Król Francuzki oddał Godfrydowi. Tego familia panowała aż do R. 1178; którego Gerard zapiſał Ruffylon Alfonſowi *III.* Królowi Aragońſkiemu. R. 1464. Jan *II.* Król Aragońſki przedał to Hrabſtwo Ludwikowi *XI.* Królowi Francuzkiemu za 300. tyſięcy czerwonych złotych, Ale Syn Ludwika Karol *VIII.* mocą teſtamentu Oycowſkiego wròcił ie Ferdynandowi Katolikowi. Aż nakoniec Ludwik *XIII.* woyną R. 1642. odebrał je Filippowi *IV.* Kròlowi Hiſzpańſkiemu. Podziśdzień jeſzcze Ruſſylon w ręku jeſt Francuzow.

leſtwach nie panował. Naywiękſzy tedy interes Hiſzpanii jeſt, łączyć ſię jak nayściſley z Francuzkim y Wiedeńſkim Dworem, dla dopomnienia ſię ſwoich pretenſyi do złączonych z ſobą: Anglii (p) y Portugalii.

ZDANIE IV.

O Kròleſtwie Francuzkim.

Zważając głębiey wewnętrzny y powierzchowny (a) Królеſtwa Francuzkiego ſtan, oſądzić potrzeba,

(p) Pretenſia Hiſzpanow do Korony Angielſkiey funduje ſię na zapiſach Filippa *II.* Krola Hiſzpańſkiego uczynionych przy weſelu z Maryą Królową Angielſką Córką Henryka *VIII.* względem wzajemnego dziedzictwa. Po bezpotomnym Maryi zeyściu Anglicy ogłoſili Królową Elżbietę tegoż Henryka z Anny Boleny Córkę.

(a) Prócz ſamey Francii na 12. prowincyi podzieloney, należy do Korony Fran-

ba, iż naywięcey powinno w Europeyſkich ważyć intereſſach. Od ſamey natury kraju mając obronę, granicząc z Szwaycarami *Jurą*, z Włochami Alpeyſkiemi, z Hiſzpanią Pireneyſkiemi górami, ku Niemcom zaś y Niderlandowi liczne y mocne mając fortece; wolnym y beśpiecznym bydź może od nieprzyjacielſkiego w śrzòd kraju wpadnienia. Kray ſam ludny y *żyżny*: (*b*) w domu ma wſzy-

C

Francuzkiey *Lotaryngia*, *Bar*, *Alſacya*, Hrabſtwo *Burgundyi* albo *Franche Comté*, *Alaſcya*, część *Flandryi*, *Hannonii*, *Luxemburgu* y *Namuru*. *Ruſſylon*, y część *Nawarry*. *W Azyi* wyſep *Pondichery*, *w Afryce*. wyſpy *Gorea*, *Bourbon*, y *France*: *w Ameryce* część *Gwiany* y wyſpy *Martynika*, *Gwadaluppe*, *Grenada*, *S. Bartłomieja*, *S. Marcina*, *S. Lucyi*, *S. Piotra*, *Aluzya*, *Kajenna*, *Deſiderata*. *S. Marya Galanta*, y *Mikieron*.

(*b*) Kray Francuzki między nayżyźnieyſzemi w Europie liczyć ſię może, co do zboża, owocow, wina, oliwy, ſoli, bydła, y źwierzyny: ma doſyć kruſzcow

wſzyſtko, tak co do wygody, jako co do potrzeby y ſiły: oſadzony obywatelami, ani w dzielności, ani w przemyſłach, żadnemu narodowi nie uſtępującemi. Oblewające ze dwóch ſtron morza, jako do pomnożenia handlow, tak do ratowania albo też ſzkodzenia innym narodom znacznie pomagają. Sciſłe pokrewieńſtwem y intereſſami z Hiſzpańſkim, Sycylyiſkim, y Sardyńſkim Dworami złączenie ſię, wielkie ſkarbu dochody, (c) ſpoſobność utrzymania znaczney na morzu flotty, na lą-

ſzcow żelaznych, ołowianych, y miedzianych; ſrebro także w niektòrych mieyſcach znayduje ſię. Handle w dobrym ſą ſtanie, w rzemiosłach zaś y naukach żadnemu narodowi nie uſtępuje.

(c) Lądowe Króla Francuzkiego wóyſko ſkłada ſię z 180. tyſięcy ludzi, nie rachując 60. tyſięcy Milicyi narodowey, y Gwardyi albo Dworu Królewſkiego. Intrata Francyi wynoſi na 566. milionow złotych, nadzwyczayne zaś w potrzebie podatki dochodzą do 200. milionow. Liczba duſz we Francyi będących R. 1767. dochodziła de 22,144,000.

lądzie zaś łatwe tak zaciąganie, jako też wyżywienie licznego y dzielnego żołnierza, wszystkie narody do poważania y lękania się potęgi Francuzkiey przywieść powinny. Nie razem to państwo do tak wysokiego sił przyszło stopnia. Wiele Dom Kapetyński (d) użył pracy; pòki własnych Xiążąt ku niepodleganiu Krò-

lom

(d) Hugo Kapet po zgasłey Karlowingow linii w R. 987. Tron Francuzki osiadł. Ten Monarcha dla zawdzięczenia znacznieyszym Panom Francuzkim zadaną sobie do osiągnienia Tronu pomoc, wzmocnił ich przywilejem swoim w posiadaniu prowincyi, ktòre niesłusznie sobie poprzywłaszczali. Nayznacznieysi z nich byli: Xiąże Normandyi, do ktòrego y Brytania należała; Xiąże Burguński, Xiąże Gwienny y Gaskonii; Hrabia Flandryi, Hrabia Tuluski, ktòry razem był y Xiążęciem Langwedoku: Prowanzya zaś y Delfinat z Sabaudyą składały Krolestwo Arelateńskie. Ci wszyscy imieniem tylo hołdownikami byli Korony, w rzeczy zaś samey żadnych Królewskich wyrokow nie słuchali. Z tych Langwedok z Tu-

lu-

lom ſwoim zmierzających poniżył. Wąlezyuſzowie zaledwie mogli wyrugować Anglikow (e) bliſko połowę kraju po Eleonorze Gwienny y Poatyeru dziedziczce poſiadających. Franciſzek dopiero pierwſzy potęgę państwa ſwojego poznawać zaczął; używając jey przeciw Włochom, Niemcom, Hiſzpanom, y Niderlando-

luſem przyłączony do Korony od Filippa *II.* w R. 1204, Burgundya od Ludwika *XI.* R. 1477. Delfinat za Filippa *VI.* R. 1349. Prowanzya od Ludwika *XI.* w R. 1480. Flandrya wpadła wprzòd w Burguński, a potym w Auſtryacki Dóm: Brytania przyłączona od Karola *VIII.* 1491. Normandya zaś y Gwienna doſtała ſię Anglii, jako ſię niżey powie: y nie odebrana, aż R. 1453. przez Karola *VII.* Króla Francuzkiego.

(e) To przyłączenie do Anglii Gwienny y Poatyeru przyczyną było ſtraſzney między Francuzkim a Angielskim Króleſtwem woyny. Namieni ſię o tey nayciekawſzey części hiſtoryi Francuzkiey, gdy o pretenſyach Korony Angielskiey mówić będziemy.

dowi: państwom pod jedną Karola *V.* Cesarza głową będącym: y nie doznałby podobno tego, które jego potykało, nieszczęścia; gdyby albo jego przeciwnik w wspaniałości, albo on przeciwnika w chęci podeyścia chciał wyrównać. Następujący Królowie cięszkiemi w domu względem religii z Hugonotami, (*f*) woynami byli zatrudzeni. Dom nakoniec Bur-

 boń-

(*f*) Hugonotami nazwani byli Dyssydenci Francuzcy. Domowa niezgoda, y z niey pochodząca cięžka woyna, zaczęła się R. 1559. z początkow samych rządow Francisżka *II.* Króla. Przyczyną jey było: *nayprzòd* poniżenie Domu Burbońskiego, a zbyteczna potęga Gwizyuszow; *powtòre* zabiegi Katarzyny z Xiążąt Medyceuszow Matki Królewskiey; która przy niezdolności Króla do rządow, w domowym zamieszaniu, rządy nad krajem mieć chciała. *Potrzecie* Maxymy Filippa *II*, który domowe we Francyi zamieszanie sekretnie utrzymywał; aby osłabiwszy narod, albo Syna albo Córkę swoją prawem żony swojey Królewny Francuzkiey

bońſki, ten to jeſt, który pokazał światu, co Francuzka może potęga. Ludwik *XIV.* ſzczęſliwym wóyſk ſwoich powodzeniem tak całą zatrwożył Europę; iż gdy prawem żony ſwojey Królewny Hiſzpańſkiey, y mocą teſtamentu Karola *II.* oſtatniego z linii Auſtryackiey Króla Hiſzpańſkiego Filippa Andegaweńſkiego Xiążęcia, a ſwojego prawnuka, na Hiſzpańſkim chciał oſadzić tronie: wſzyſtkie znacznieyſze Dwory, obawiając ſię, aby mocne z ſiebie tego Monarchy ſiły, Hiſzpanią, Sycylią, Niderlandem, y Amerykańſkiemi bogactwy powiękſzone, całey Europie praw nie przypiſywały: jednomyſlnie przeciw Ludwikowi *XIV.* ſprzyſięgły ſię.

---

zkiey na Tronie Francuzkim mógł utrzymać. Pod czas tego to zamieſzania nadarzyło ſię ſławne weſele Paryskie, na którym dnia 24. Sierpnia R. 1572. na 300. tyſięcy ludzi wycięto. Woynę tę zakończył Henryk *IV.* Król Francuzki pierwſzy z Domu Burbońskiego R. 1594.

ſię. (g) Pokazało ſię natenczas, co może Francya: opieraiąc ſię właſnemi ſiłami Domowi Auſtryackiemu, Ceſarſtwu Niemieckiemu, Anglii, Hollandyi, Sardynii, Portugalii, y więkſzey części Hiſzpanow. Po różnym woyny powodzeniu, Filip Ludwika *XIV.* prawnuk przy tronie Hiſzpańſkim y Ameryce utrzymał ſię. Jego zaś Syn Karol mocą traktatu Wiedeńſkiego wziął Neapol y Sycylyą; gdy Francyi Lotaryngia ſię doſtała. Rząd we Francii jeſt abſolutny; po przytłumioney ſtanów powadze przez Ludwika *XI.* a zgaſzoney ze wſzyſtkim za rządów w Domu Burbońſkiego. Ma Król Francuſki ſwoje pretenſye do Niemiec (*h*) o tytuł Ceſarſtwa, któ-

(g) Liga ta zowie ſię powſzechnie ligą wielką (*grande alliance.*)

(*h*) Karol Wielki Król Francuzki y Niemiecki otrzymał od Leona *III.* Papieża R. 800. tytuł Ceſarza zachodniego. Syn jego Ludwik pobożny podział między Synami czyniąc, zapiſał Lotaryuſzowi Króleſtwo Auſtrazyi, w którym

ry Karol Wielki Kròl Francuzki na ſiebie y potomkòw ſwoich otrzymał: Niemcy zaś po zgaſłey jego linii ſobie przywłaſzczyli. Druga wielka Francyi pretenſya doDomu Auſtryackiego jeſt o prowincye Niderlandu. (i) Były one pierwiaſtkowym dawnych

---

rym ſię zawierały: Szwaycary, Sabaudya, Prowanzya, Delfinat, Burgundya, Lotaryngia, Alſacya, Luxemburg, Namur, Hannonia, y Brabancya z Biskupſtwem Leodyceyskim; do tego Włochy y tytuł Ceſarſtwa: Ludwikowi Króleſtwo Niemieckie, Karolowi zaś Francuzkie doſtały ſię. Po zgaſłey linii Ludwika Króla Niemieckiego, na Ludwiku *IV.* któremu ſię razem y tytuł Ceſarski doſtał; Niemcy ominąwſzy Karola *III.* Króla Francuzkiego, obrali Ceſarzem y Królem Niemieckim Konrada *I.* R. 912. Franciſzek *I.* Król Francuzki odzywał ſię z tym Korony Francuzkiey do Ceſarſtwa prawem przeciw Elekcyi Karola *V.* Toż ſamo wedle niektórych miał w intencyi y Ludwik *XIV. Les interets des puiſſances de l' Europe. fol.* 550.

(i) Odzywają ſię w tym Francuzi do prawa Salicznego, podług którego Monar-

wnych Frankow ſiedliſkiem. Królowie powierzali je prawem dziedzicznym zaſłużonym ſobie oſobom. Po długim czaſie Dom Burguńſki je objął, od którego przez małżeńſtwo Maxymiliana z Maryą oſtatnią z Domu Burguńſkiego Xiężniczką, doſtały ſię Domowi Auſtryackiemu. Do tych czas Francya nie miłym na nie patrzy okiem: lubo poznaje, iż przez to wſzyſtkie nadmorſkie potencye przeciw ſobie obróci. Portugalia (*k*) ta-

narcha od Korony nic odrywać ani zapiſywać nie powinien. To zaś prawo uſtanowione było od Faramunda Frankow Króla nad rzeką Salą wieku *IV. Dictionaire Hiſtorique & Critique.* Odzywa ſię takož Francya do prawa Maryi Tereſſy Królewny Hiſzpańskiey jedynaczki z pierwſzego Małżeńſtwa, a żony Ludwika *XIV.*

(*k*) Pretenſya Francuzka do Króleſtwa Portugalskiego na dwóch ſię zaſadza punktach. *I.* że Alfons *III.* Król Portugalski miał za ſobą Mechtyldę Córkę Reynalda Hrabi Bulońskiego, lecz w krótce rozwod z nią uczyniwſzy, po-

koż Neapol, (*l*) Sycylia, Sardynia, (*m*)

---

pojął Beatrykę Alfonsa *X.* Kastylii Króla naturalną Córkę: Dyonizy Alfonsa y Beatryki Syn Tron Portugalski objął. Francuzi tedy mówią, iż z Roberta Mechtyldy z Alfonsem Syna pochodzi Katarzyna, Francizska *II.* Karola *IX.* y Henryka *III.* Królow Francuzkich Matka. Portugalczykowie zaś twierdzą, iż Alfons z Mechtyldą żadnego nie mieli potomstwa. *II.* Antoni Syn naturalny Ludwika Syna Emmanuela Króla Portugalskiego, wypędzony z kraju przez Filippa *II.* Króla Hiszpańskiego, zrzekł się swoich do Portugalii pretensyi na Henryka *IV.* Króla Francuzkiego R. 1593.

(*l*) R. 1254. Manfred Syn naturalny Fryderyka *II.* Cesarza y Króla Neapolu y Sycylii, zabiwszy Brata swojego Konrada, Neapol po nim y Sycylią opanował. Urban *IV.* Papież wzbudzony tym jego występkiem, ofiarował Neapolu y Sycylii Królestwo Karolowi Xiążęciu Andegaweńskiemu Ludwika *IX.* Króla Francuzkiego Bratu. Jakoż Karol R. 1265. w Rzymie się koronował. Manfred w batalii zabity. Konradyn zaś Syn Konrada,

(*m*) Genua (*n*) Medyolan , (*o*)

---

maiąc bydź ściętym przez kata, pierścień ſwóy Piotrowi Aragońskiemu Królowi poſłał. Ten podarunek Piotr tłumacząc za teſtament zapiſuiący ſobie prawo do Neapolu y Sycylii, Sycyliiczykow do buntu pobudził. Jakoż wzruſzeni złym z ſobą Francuzow obchodzeniem ſię Sycyliiczykowie, na ſławnych Sycyliiskich nieſzporach w poniedziałek Wielkonocny R. 1282. Francuzow wſzyſtkich wycięli. Po ciężkiey woynie Piotr przy Sycylii utrzymał ſię. Dom Karola przy Neapolu ſię jeſzcze utrzymywał. Aż nakoniec oſtatni z niego Karol w R. 1480. ſwoich de Neapolu pretenſyi zrzekł ſię na Ludwika *XI.* Króla Francuzkiego, zapiſuiąc jemu razem Prowanzyą y Andegaw.

(*m*) Piotr *II.* Król Aragoński na początku wieku *XIII.* przedał Sardynią z Hrabſtwem Montpellier Filippowi *VI.* albo Waleziuſzowi Królowi Francuzkiemu za 120. tyſięcy czerwonych złotych: wedle zdania Francuzow: gdyż Hiſzpani twierdzą, iż ſame tylo Hrabſtwo Montpellieru bez Sardynii było przedane.

(*n*) Genneńczykowie, nie mogąc wybrnąć z dawnego zamieſzania, y czę-

ſtw

(*o*) liczą ſię prócz innych wielu (*p*)

ſto z niego wynikających domowych wojen, naypierwſzy raz poddali ſię Karolowi *VI.* Królowi Francuzkiemu R. 1396. Niekontenci z Francuzow poddali ſię Xiążęciu Medyolańskiemu Filippowi Wiskontemu. Lecz y od tego ſię wkrótce oderwali. R. 1458. nie czując ſię po ſiłach do oparcia ſię Janowi *II.* Aragońskiemu Królowi, powtóre poddali ſię Karolowi. Aż nakoniec Andrzey Dorya R. 1529. oderwawſzy ſię od Francyi, otrzymał Genuę od Karola *V.* Ceſarza; y dawną narodowi wolność przywròcił.

(*o*) Wacław Ceſarz dał inweſtyturę Xięſtwa Medyolańskiego Janowi Galeaſowi Wiſkonty R. 1376. Córka jego Walentyna poſzlubiona była Ludwikowi Xiążęciu Orleańskiemu, Bratu Karola *VI.* Króla Francuzkiego R. 1389. pod warunkiem, iż po zeyściu Synow Ludwik naybliżſzym Medyolanu dziedzicem bydź powinien. Jakoż Jan y Filip Walentyny Bracia zeſzli bezpotomnie. Francya zaś domowemi z Anglią woynanami zatrudniona, nie mogła przeſzkodzić Franciſzkowi *Sforcya* do objęcia Medyolanu prawem żony jego Blanki naturalney Filippa Córki. Ludwik

(*p*) między krajami, do ktòrych Francuzi jakiekolwiek mają prawo. Lecz

co

---

dwik dopiero *XII.* wſkrzeſił ſwoje do Medyolanu pretenſye R. 1499. Po ſtraſznych woynach przy Medyolanie Filip *II.* Król Hiſzpański Karola *V.* Ceſarza Syn utrzymał ſię Traktatem zaś Utrechtskim Auſtryi to Xięſtwo przyſądzone R. 1713.

(*p*) Inne Francyi preteneſy ściągają ſię do Króleſtw Kaſtylii, Aragonii, y Nawarry; takoż do Katalonii, Sabaudyi, Pedemontu, Nicei, Awenionu, y wyſp Balearskich: o których w kròtkości. *I.* Kaſtylska pretenſya funduje ſię na teſtamencie Alfonſa Legionu Króla y Hrabi Kaſtylii, którym Karolowi Wielkiemu Ceſarzowi dziedzictwo Kaſtylii zapiſał R. 814. pod warunkiem, iż przeciw Maurom jemu dopomagać będzie. Lecz po zeyściu Alfonſa, Ramir y Garſiaſz jego Synowcowie Tron Legionu y Kaſtylii opanowali. *II.* Początek pretenſyi Francuzkiey do Króleſtwa Aragońskiego ztąd pochodzi. Jan *I.* Król Aragoński miał jedną tylo Córkę Jolandę, którą po uczynionym zrzeczeniu ſię dziedzictwa, poſzlubił Ludwikowi *II.* z domu Andegaweńskiego

Kró

co naywiękſzy im żal zadaje, jeſt Kana-
na-

Królowi Neapolitańſkiemu. Po jego śmierci naſtąpił Brat Marcin; po tego także bezpotomnym zeyściu R. 1410. kiedy wielu ſię do Tronu pokazało pretendentow, narod Aragoński, y ſtrony pretenſye mające, wyznaczyli dziewięciu mężow, dając im moc wſadzenia na Tron tego, któryby wedle pokrewieńſtwa był naybliżſzym. Przyſądzona zatym Aragonia Ferdynandowi, który z mężkiey płci był naybliżſzym. Ponieważ zaś wſzyſtkie dobra y pretenſye Domu Andegaweńskiego zapiſane ſą teſtamentem Ludwikowi *XI.* Królowi Francuzkiemu, Francya przeto na tym fundamencie ſwoje rości pretenſye: zwłaſzcza że prawem Salicznym żaden Król Francuzki nie ma mocy oddalać od Korony to, co albo do niey należył, albo należeć powinno. *III.* O Nawarrze namieniliśmy wyżey, mówiąc o Hiſzpanii, *IV.* Do Katalonii zaś pretenſya Francuzow na tym ſię gruntuje. Karol W. Ceſarz wezwany R. 814. od Alfonſa Kaſtylii Króla do pomocy przeciw Maurow, wypędził ich z Barcellony ſtołecznego Katalonii miaſta, y rządy jego oddał Bernardowi. Ludwik *I.* Ceſarz a Karola W. Syn uczynił Hrabią Ka-

nada (*q*) w Ameryce oſtatniey woy-ny

Katalońskim Godfryda prawem lennym. R. 1180. Alfons Król Aragoński Syn Raymunda y Petronelli dziedziczki Katalonii, objął to Hrabſtwo, y z podległości Francuzow wybił ſię. *V*. R. 1471. Filip *II*. Xiąże Sabaudzkie poymując Małgorzatę Xiężniczkę Burbońską, opiſał ſię, iż potomſtwo jego bez różnicy płci ma oſiadać Sabaudyą. Po bezpotomney śmierci Syna jego Filiberta, Karol *III*. Syn takoż jego, ale z drugiego małżeńſtwa w objęciu Sabaudyi uprzedził Ludwikę Filippa y Małgorzaty Córkę. Syn jey Franciſzek *I*. Król Francuzki Sabaudyą opanował R. 1535. Aż potym część jedną tego Xięſtwa oddał Henryk *II*., niektóre miaſta Karol *IX*, reſztę zaś Henryk *III*. wymówiwſzy naſtępcom ſwoim do Sabaudyi pretenſyą. Tenże ſam fundament pretenſyi Francuzkiey do Pedemontu y Nicei. *VI*. Awenioneńskie Xięſtwo dawniey złączone z Prowanzyą należało do Domu Andegaweńskiego. R. 1360. Joanna pozoſtała tego Domu dziedziczka przedała je Innocentemu *VI*. Papieżowi, y dotąd to Xięſtwo do ſtolicy Apoſtolskiey należy. *VII*. Wyſpy Balearskie, *Majorka*, *Minor-*

ny| od Anglikòw opanowana: przeciw ktòrym wzmacniać się, jest naypier-

ka, *Iwika*, y *Formentera* opanowane były od Maurow czyli Saracenow. R. 1228. Jakub *I.* Kròl Aragoński woyną ich nabywszy, oddał Biskupstwu Magiellońskiemu, które teraz zowiemy Montpellierskim. Lecz wktótce odmienił tę intencyą, y zapisał Jakubowi swojemu drugiemu Synowi. Ten R. 1344. wypędzony od swego Synowca Piotra *IV.* Aragońskiego Króla, udał się do Francyi; gdzie przedawszy Hrabstwo Montpellieru za 120, 000. czerwonych złotych Filippowi Walezyuszowi Królowi Francuzkiemu, R. 1347. bezdzietnym umarł. Siostra jego Joanna prawa y pretensyi swoich zrzekła się na Dom Xiążąt Andegaweńskich.

(*q*) Kanadę kray w Ameryce położony, na 800. mil wzdłuż od wschodu ku zachodowi, a na 300. wszerz od północy ku południowi rozległy, Francuzi podczas ostatniey woyny utracili, Luizianę zaś na zachod rzeki *Missyssypi* leżącą Hiszpanom oddali. Tak niepomyślney z Anglią woyny przyczyną był niedostatek sił morskich, nieporządne podatkow wybieranie, fakcye w ga-

pierwſzym Francyi intereſſem. Dawniey nieuſtanne z Domem Auſtryackim wiodła woyny: lecz teraz przewyżſzeniem jego uſpokojona, przez wzięcie Hiſzpanii, Neapolu, y Sycylii, wſzyſtkie kroki ſwoje przeciw Anglii obraca: z którą aby w długim żyła pokoju, zaledwie ſię można ſpodziewać. Szwecya dawniey z nią trzymająca, (r) domową nieufnością, y wprowadzeniem polityczne-

gabinecie. Przewyżſzające lądowe Francyi ſiły mogłyby wybornie tę w Ameryce ſtratę nadgrodzić, przez opanowanie w Niemczech dziedzicznych Króla Angielskiego Państw; ale częſta przez fakcye Marſzałkow Francuzkich odmiana przeſzkodą była w korzyſtaniu z lądowey potęgi. Dodać także mały tak w domu jako za granicą kredyt, y naywiękſza mocy Państw żyła, handel w nikczemnym wcale ſtanie będący. *La voix de la paix pag.* 45.

(r) Henryk *IV.* Król Francuzki uwolniwſzy ſię od domowego zamieſzania przez przyjęcie obrządkow Katolickich R. 1593, całą uſilność ſwoją na poniże-

go pewnemu pòłnocnemu Pańſtwu podlegania jeſt zatrudniona. Ludwik *XIII.* jako obrońca wolności Niemieckiey, y Gwarant traktatu Weſt-

---

żenie Domu Auſtryackiego obròcił. Na ten koniec wſzedł w ściſłą ligę z Karolem *IX.* Królem Szwedzkim. Liga ta trwała aż do R. 1743; ktòrego Szwecya oſłabiona ciężkiemi z Moſkwą woynami dla intereſſu Francyi podjętemi, traktatem w *Abo* mieście Finlandyi zawartym ściſle ſię z Moſkwą złączyła, przez przyjęcie na inſtancyą Moſkwy do ſukceſſyi Korony Szwedzkiey Guſtawa Fryderyka z Domu Holſztyńſkiego.

(*s*) Dawniey w Niemczech większa nierównie, aniżeli teraz jeſt, Ceſarzow była władza y powaga. Naywyżſzemi oni będąc ſędziami, a przez to życie y doſtatki Xiążąt Niemieckich w ſwoich mając ręku, łatwo całą Rzeſzę w bojaźni y poważaniu ſiebie utrzymać mogli. Oſtre z Xiążętami Niemieckiemi Karola *V.* poſtępowanie rozjątrzyło nieco narodu umyſły: ale zbyteczna Domu Auſtryackiego potęga tlejącemu w ſercach ogniowi wybuchnąć nie dała. Za Ferdynanda dopiero drugiego Panowie Niemieccy pomocy y obrony tak ſwobod ja-

falſkiego, (s) wiele ſobie w Niemczech zjednał przyjacioł: ale wielka ich część, za Lutra y Kalwina uſtawami idąca, do Anglii y Kròla Pruſkiego oderwała ſię. Cała tedy Francyi potęga na właſney familij ſiłach, y jednoczeniu ſię jak nayściſleyſzym

 z Do-

jako wolności ſumnienia u Ludwika *XIII.* Kròla Fraucuzkiego ſzukać poczęli. Monarcha ten więcey ſobie ſzacując interes Państwa ſwojego, aniżeli pobudki właſney o wiarę gorliwości, chwycił ſię chętnie tey obrony, jako nayſkutecznieyſzego do poniżenia Auſtryi ſpoſobu. Trzydzieſtoletnia w Niemczech woyna dziełem była Francyi. Traktatem Weſtfalſkim przez poniżenie władzy Ceſarſkiey potęga Auſtryacka oſłabiona: ſiły Niemieckie podzielone na części, a każdą ſię prywatnym rządzącą intereſſem: otworzone źrzòdło pomocy, ktòrey napotym Francya u Panow Niemieckich przeciw Auſtryi aż do Akwisgrańſkiego traktatu doznawała. Lecz pòźnieyſzemi czaſy Edyktu Nantſkiego R. 1598. przez Henryka *IV.* uczynionego odwołanie, ktòrym Ludwik *XIV.* wſzyſtkim Dyſſydentom z Fran-

z Domem Austryackim zalega: do ktòrych gdyby Hollenderską jeszcze Rzeczpospolitą przyłączyć potrafiła; y w natężonych, względem podbicia Korsyki, (t) y uwolnienia od podległości dwóch Narodów, sprężynach nie zawiodła się, śmiałoby nie tylo o postawieniu czoła, ale o poniżeniu ligi Angielskiey pomyslić mogła.

ZDANIE V.

O królestwie wielkiey Brytanii.

Królestwo Angielskie do tak wysokiego teraz potęgi, przyszło sto-

Francyi ustąpić kazał R. 1685, Francyą u Protestantow Niemieckich uczyniło podeyrzaną. Po zawartym zaś R. 1754 między Wersalskim y Wiedeńskim Dworami traktacie, y ugruntowaniu tey, ktòra podziśdzień między niemi trwa jednomyslności, żadnego dla siebie Rzesza Niemiecka od korony Francuzkiey w utrzymaniu swobod swoich wsparcia spodziewać się niemoże.

(*t*) O Korsyce niżey będzie, gdy się o Genueńskiey Rzeczypospolitey namieni.

ſtopnią; iż naywiękſzą ma w intereſſach Europeyſkich powagę; y ledwie ſię nie może mówić, iż całeyby Europie prawa przepiſywać potrafiło. Kray ſam w ſobie nie jeſt tak rozległym: (a) obfitość co do ży-

(a) Anglia w koło morzem oblana ſkłada ſię z trzech Królеſtw: Anglii, Szkocyi, y Irlandyi albo Hibernii. Sama Anglia ma wzdłuż od pòłnocy ku południowi na mil Polſkich 100. wſzerz zaś od wſchodu ku zachodowi na tychże mil 80. Szkocya ma wdłuż mil 85. wſźerz zaś 65 Irlandya ma wzdłuż 77., wſzerz zaś 43. Do Anglii należą wyſpy, *Wight*, *Yarmuth*, *Jerſey*, *Garneſey*, y 145. *Soryng*; do Szkocyi: *Orcades*, *Hebrides* albo *Weſternes*, y *Schetland*. Należy prócz tego do korony Angielſkiey *Gibraltar* w Hiſzpanii, y wyſep *Minorka*. W Azyi: oſady *Senegalſkie* od Francuzow traktatem Paryſkim Anglii uſtąpione, y Bengalſkie z miaſtami: *Madras*, *S. Dawida*, y *Jerzego*. w Affryce miaſta: *Capo-Corſo*, *Karlsfort*, *Komenda*, *Emiachan*, *S. Jakuba*, *Infulma*, *Wimpa*, *Zakonda*, y wyſep *S. Heleny*. w Ameryce: Kraje *Florida*, *Ka-*

wności ma wielką: (*b*) w ludności lędwie któremu ustępuje Narodowi: (*c*)

Karolina, Wirginia, Maryland, Pensylwania, Nowy Jersey, Nowy Yorck, Akadya Kanada, y część *Luiziany*; z wyspami *Nowa ziemia, Antykosta, Kap-Breton, S. Jana, Jamaika, Barbada, Antygoa, S. Krzysztofa, Barruda, Monserrat, Nevis, Dominika, Tabago, S. Wincentego, Angwilla, Grenada, Grenadyny*, y *Bermudy*. Prócz tego dziedziczne Króla Angielskiego Państwa w Niemczech są Xięstwa, *Hanowerskie, Bremeńskie, Lawenburskie, Luneburskie, Ferdeńskie*, y Hrabstwo *Hoyskie*.

(*b*) Handle Angielskie polegają: *nayprzód*, na pożytkach własnego kraju. Obfituje zaś kray ten w zboże, bydło, konie, owce, miedź, ołów, cynę, węgle mineralne, sol, *&c. powtòre* na rękodziełach, *potrzecie* na łowieniu ryb, mianowicie śledzi, stokwiszu, wielorybow, y ostryg, *poczwarte* na najęciu okrętow, *popiąte* na wexlach, *nakoniec* na osadach Azyatyckich y Affrykańskich, w których Anglicy zakupionemi niewolnikami handlują. Z Ameryki zaś mają cukier skóry, korzenie,

(c) co zaś naywięcey jego wzmacnia, jest handel, ktòry na wszystkie zgoła świata części prowadzi. Dostoyność Królow Angielskich lubo jest dziedziczna, y wielką w Kraju mająca władzę; z tym wszystkim jednowładnemi ich nazwać Monarchami nie można. Parlament Angielski Kròlewską ogranicza powagę:

 (d)

nie, y innych bardzo wiele pożytkow, ktòre Anglia po całey Europie rozsyła. Przy tych handlu zrżódłach zapewnieby Anglia wszystkie w kupiectwie przewyższała narody, gdyby niezmierne narodowe długi: nadzwyczayne podatki, y coraz wzmagające się w tym narodzie zbytki, na przeszkodzie nie były.

(c) Cała Anglii potęga na morskich zalega siłach. R. 1763. po zawartym traktacie Paryskim Anglia miała okrętow 262. uzbrojonych, noszących 11633. armat, nieuzbrojonych zaś 63. do tych okrętow chowa ludzi 61,230. lądowe jey woyska dochodzą 40. tysięcy prócz zagranicznych posiłkow y garnizonow zamorskich. W czasie woyny nadworne

(*d*) nie dozwalając mu bez dołożenia

---

ne Xiążąt Niemieckich wòyſka w żòłd ſwòy bierze. Intrata ſkarbu wynoſiła R. 1765. 320. milionow złotych naſzych; z ktòrych 48. milionow na ſamego ſzło Kròla; teraz nieròwnie muſzą bydz większe dochody, po znacznym podwyżſzeniu podatkow y zdobytych w Ameryce krajach. Lecz większą tych dochodow część obracać muſi narod na prowizyą od długow, ktòre po traktacie Paryſkim R, 1764. przechodziły 140. milionow funtow ſzterlingow, albo 5.600. milionow złotych naſzych. Liczbę duſz w kraju *Bilfeld* ściąga do 8. milionow. Monitor zaś Warſzawſki na R. 1766. n, X. ſamey Anglii prócz Szkocyi, y Irlandyi ſiedm milionow naznacza. Angielſcy zaś piſarze do 9,500. tyſięcy pomnażają.

(*d*) Dawniey Królowie Angielſcy jednowładnemi byli Panami; y jeżeli jakie narodu były zjazdy; te żadney prawodawczey nie mieli władzy, ale tylo rozkazy Dworu przyimowali, y każdy w ſwoim Hrabſtwie do exekucyi je przywodził. Jan dopiero bezziemny zbytecznemi podatkami y złym rządem ſwoim do tego Panow Angielſkich przywiodł

nia się siebie: naznaczać podatków, praw ani dawnych znosić, ani nowych stanowić. Składa się on z izby wyższey y niższey. W wyższey zasiadają; Ministrowie, Arcybiskupi, Biskupi, Xiążęta, y Hrabiowie. Ma ona moc zapozywać y sądzić występnych przeciw Oyczyźnie. Niższa izba składa się z Posłow Powiatowych y Mieyskich. Wniey to na-

 zna-

---

wiodł, iż rokosz uczyniwszy, Króla samego schwytali, y wymogli na nim przywileje *Magna charta* nazwane R. 1215. Henryk *III.* R. 1265. chcąc Panow Angielskich powagę osłabić, do prawodawczey władzy miasta y powiaty przypuścił. Posłow jednak Królowie wedle swojey woli naznaczali. Lecz za Karola *I.* R. 1640. Stany przywłaszczyli sobie władzę obierania posłow; których teraz zasiada w Parlamencie 553. za Jerzego *I.* R. 1716. ustanowiony Parlament siedmioletni: to jest, iż co lat siedm nowych do Parlamentu obierają posłow. Jeśliby zaś Parlament Dworowi był przeciwny, mają we zwyczaju Królowie Angielscy jego kassować, y wszystkie akta odrzucać.

znaczają podatki, y prawa ſtanowią: które jednak bez podpiſu Krola żadney nie mają wagi. Państwo to z trzech ſkładające ſię Krolestw: Anglii, Szkocyi, y Irlandyi albo Hibernii, oſobnych dawniey miało Monarchow. (e) Anglia w ſzczegulności po Rzymianach podlegała Szkotom, potym Anglo-ſaxonom, Duńczykom, aż nakoniec Gwilhelm Xiąże Normańſkie (f) ją opanował. Henryk *II.* Pod-

(e) Irlandya zawojowana była od Henryka *II.* Króla Anglii około R. 1170. Szkocya zaś złączyła ſię z Anglią R. 1602; kiedy Jakub *VI.* Król Szkocyi Syn Henryka Sztuarda y nieſzczęśliwey Maryi, Królowey Szkockiey, ściętey od Elżbiety R. 1587. oſiadł na Tronie Angielſkim, jako naybliżſzy dziedzic: gdyż Oyciec Maryi Jakub *V.* był Synem Jakuba *IV.* Kròla Szkocyi y Małgorzaty Còrki Henryka *VII.* Króla Angielſkiego.

(f) Z początkow ſamych kray ten pod imieniem Brytanii na wiele Państw był podzielony. Juliuſz Ceſarz wyſiadł z woyſkiem Rzymſkim na brzegi Brytańſkie bardziey dla zdobyczy, niżeli dla

podbił Irlandyą; a przez małżeństwo z Eleonorą (g) Gwienny y Poatyeru dziedziczką, założył fundament straſznych

---

dla zawojowania. Aż dopiero około R. 50. po narodzeniu Chryſtuſa Pana Rzymianie opanowali tę Brytanii część, którą teraz zowiemy Anglią: y dla uwolnienia ſię od napadania Szkotow, murem ją y foſſą w poprzek daną od Szkocyi odzielili. Wieku V. po wyciągnieniu z kraju woyſk Rzymſkich, Brytonowie dla oparcia ſię częſtym Szkotow wycieczkom, ſprowadzili Anglo-Saſow lud Niemiecki w Xięſtwie Holſztyńſkim oſiadły: którzy panowali w Brytanii od R. 450; aż do R. 1017. którego Kanut Krol Duński po bezſkuteczney przez 180. lat uſilności, Krolem ſię Angielſkim ogłoſił. Nakoniec R. 1069. Gwilhelm zdobyczny Syn naturalny Roberta Xiążęcia Normandyi Anglią opanował pod pozorem, jakoby Edward oſtatni Krol Angielſki za pozwolone ſobie u Roberta Oyca jego w Normandyi ſchronienie ſię, teſtamentem go ſwoim ſukceſſorem Anglii uczynił.

(g) Po zgaſſey linii Normańſkiey na Henryku I. Krolu Angielſkim R. 1135. Henryk

ſznych napotym z Francyą wojen: które ſię nie zakończyły, aż za Henryka *VI.* przez zupełne Anglików z Francyi wypędzenie. Oſtatnia z tego Domu Elżbieta, przez rozſzerzenie handlow, (*h*) wprowadzenie rzemioſł, y uſtanowienie ſił morſkich, potę-

ryk *II.* Syn Machtyldy Córki Henryka *I*, a żony Godfryda Andegaweńſkiego będąc dziedzicem Normandyi y Andegawy, pojął Eleonorę Córkę jedynaczkę Gwilhelma Xiążęcia Gwienny y Poatyeru; z którą wziął rozwod Ludwik *VII.* Kròl Francuzki R. 1142. Nie mogli znieść tak mocnych korony ſwojey hołdownikow Kròlowie Francuzcy; y za naymnieyſzą okazyą, wyrugować Anglików z Francyi uſiłowali. Ztąd ciężkie między dwóma temi narodami powſtały woyny; które jednak prawie zawſze dla Francyi były nieſzczęśliwe. Aż nakoniec Karol *VII.* Król Francuzki za pomocą ſławney Heroiny Joanny Darcyi proſtey z urodzenia Paſterki Lotaryńſkiey Anglikow z Francyi wyrugował R. 1451.

(*h*) Elżbieta była córką Henryka *VIII.* y Anny Boleny. Rządy jey przez 44. lata trwające dla Anglii były naypomyſl-

potęgę Angielſką znacznie pomnożyła.

---

myſlnieyſze. Na nich założony fundament tey potęgi, w ktòrey podziś-dzień Koronę Angielſką widziemy. Objęła ona Państwo wewnątrz w bardzo nikczemnym ſtanie będące: ſkarb bez pieniędzy, y owſzem ciężkiemi długami obciążony, ſiły na morzu od Narodu prawie nieznane, lądowe zaś wóyſko nie porządne y nie opatrzone; narod na fakcye podzielony, y ſlepey nienawiści granic nie zakładający; poſpòlſtwo wielkiemi podatkami do oſtatniey nędzy przywiedzione; rękodzieła opuſzczone, rolnictwo zaniedbane, handel kredytu niemający, miniſterium ſame bez maxym, y czynności. Umiała Elżbieta profitować z okoliczności, w ktòrych mogące jey ſzkodzić zoſtawały Państwa. Wſpierając Hugonotow Francuzkich, y Hollendrow przeciw Hiſpanii buntujących ſię, te dwa narody w takim trzymała ſtanie, iż nic przeciw niey knować nie mogli. Uchodzącym przed okrucieństwem Hiſzpanow Niderlanczykom do Anglii wynoſić ſię pozwalając, kray ſwóy zaludniła; y przez nich wełniane, płocienne y jedwabne manufaktury otworzyła: kompanie Turecką y Indyi wſchodnich uſtano-

żyła. Po Jey żeyściu Jakub z Domu Sztuartow Kròl Szkocki na tron Angielſki wſtąpiwſzy, Szkocyą do Anglii przyłączył. Za tego to Kròla znaczna Anglików liczba do oſad ſię Amerykańſkich przenioſła. Syn Jego Karol *I.* od obmierzłego Kromwella publicznie ścięty. (*i*) Wnuk żaś Jakub

---

ſtanowiła; wyſtawieniem flott, y wprowadzeniem robienia w domu okrętow, Anglikow do morza przyzwyczaiła. Lubo tak chwalebne dzieła ſwoje przyćmiła nieco okrucieńſtwem, od ktòrego y Marya nawet Królowa Szkocka, cioteczna jey Sioſtra uwolnić ſię niemogła.

(*i*) Niegodna ta y okropna akcya ſtała ſię w Londynie przed pałacem *White-hall* D 30 Stycznia R. 1648. Przyczyną jey była niechęć, y wſzczęta z niey woyna między Królem y Parlamentem narodowym. Karol *I.* znalazł po Oycu ſwojim długu zaciągnionego 1,200, tyſięcy funtow ſzterlingow, ſam na niepotrzebną przeciw Francyi y Hiſzpanii woynę mimo wiedzę Parlamentu zaciągnął 400. tyſięcy. Parlament uchwalił był podatek dla Kròla, lecz po uczy-

Jakub *II.* dla religii Katolickiey ſpędzony z tronu (*k*) od zięcia ſwojego Gwilhel-

---

czynioney uchwale, od ſamego Króla był kaſſowany. Karol zatym przeciw prawom fundamentalnym ſwoją władzą uſtanawiał różne podatki. Prócz tego protekcyą dawał Katolikom, ktòrych narod cały, chwyciwſzy ſię wprowadzoney przez Elżbietę religii kalwińſkiey, w wielkiey miał nienawiści. To było źrzòdłem wſzyſtkiego złego. Skłonności zaś obu ſtron doſyć jaśnie opiſuje Hrabia Klarendon, Wielki podòwczas Kanclerz Angielſki y teść Jakuba *II.* „ We Dworze, mòwi on, panował ambit, nieſtałość, obłuda, y zbytek w niedoſtatku. w narodzie zaś „ ociąganie ſię, proſtota gruba, ſkępſtwo przy wielkich bogactwach, y „ podeyrzliwość. „ Cóżkolwiek bądź, nie może ſię podziśdzień niè wſtydzić narod Angielſki tego poſtępku. Pokazał to jaśnie, gdy przy koronacyi Karola *II.* zmarłego Kromwella kości z grobu dobyć, y pod ſzubienicą ſpalić kazał; dla pokazania, iż ſię taką brzydził zbrodnią.

(*k*) Rewolucya ta nadarzyła ſię R. 1689. Jakub *II.* Syn nieſzczęſliwego Karola *I.* a brat

helma Sztathudera Hollenderſkiego. Na-

a brat Karola *II.* Królow Angielſkich, Katolikiem ſam będąc, nie mógł znieść tego uciemiężęnia, w ktòrym Katolicy Angielſcy zoſtawali. Nienawiść ku nim narodu tak była wielka, iż w podźwignieniu ich zwolna bardzo trzeba było poſtępować: aby Narod nie poznał, dokąd ſię zmierza, aż ſię wſzyſtkie należyte uczynią kroki. Zywość Jakuba *II.* nie dozwalała tey użyć ſymulacyi. Po otrzymaney w Parlamencie wolności ſumnienia dla wſzyſtkich religii, znagła Katolickie Kościoły fundowano, Biſkupow ſtanowiono, zakonników u narodu podeyrzanych wprowadzano, ludzi religii narodowey ze Dworu rugowano, naywyżſze urzędy Katolikom ſamym oddawano. Te nagłe zbytecznie kroki cały narod obruſzyły; Urodzenie Jakuba Królewica y ſukceſſora Tronu bojaźnią przeraziło, aby Syn w Oycowſkie nie wſtępował kroki. Gwilhelm zaś Xiążę Orańſkie y Sztathuder Holenderſki a Jakuba *II.* zięć, ſpoſobney tylo do oſiągnienia tronu Angielſkiego wyglądał pory. Wźniecone przez niego w Europie zamieſzanie przez uknowaną na ten jedynie koniec, pod pozorem oparcia

Natenczas to uſtanowione prawo, którym Katolikòw od dziedzictwa Tronu oddalono. Pretenſye naywiękſze ma Anglia do Francuzow: o Normandyą, Brytanią, Gwiennę, Poatyer, y Andegaw (*l*) Henrykowi *VI.* przez Karola *VII.* Króla Francuzkie-

E go

parcia ſię zbytkującym ſiłom Francuzkim Ligę Auſzpurſką, wſzyſtkie Katolickie Dwory mogące interes Jakuba weſprzeć uśpiło. Rozſiane umyſlnie między Anglikòw wieści, jakoby z namowy Jakuba Ludwik *XIV.* Kalwinow z Francyi wypędził odwołaniem edyktu Nantſkiego, cały narod Angielſki ku Gwilhelmowi nakłoniły. Te uczyniwſzy kroki, bez trudności Anglią opanował.

(*l*) Normandya dawniey nazywała ſię Neuſtryą. Imie ſwoje wzięła od Normannow ludu z Norwegii przybyłego. Karol *II.* Kròl Francuzki oddał tę prowincyą Normannom lennym y hołdowniczym prawem, dla uwolnienia całego kraju od ich rabunkow. Pierwſzym ich był wodzem *Rollo.* Familia jego panowała aż do Jana bezziemnego Kròla Angielſkiego y Normandyi Xiążęcia. Ten Monarcha zapozwany do ſądow Francuzkich od Filippa Auguſta Króla Francuzkiego o zabicie wnuka ſwojego *Artu-*

go odebrane: do Hollendrów, o łowienie na brzegach Angielſkich ryb a miano-

---

tuſa Xiążęcia Brytanii, dał ſię kondemnować: mocą dekretu Paryſkiego Normandya na ſkarb Francuzki zajachana R, 1202. Opanowali znowu byli Normandyą Anglicy R. 1417; lecz wzajemnie R. 1451 z niey byli wypędzeni. R. 870. Karol *II.* Krol Francuzki uſtąpił Akwitanii czyli Gwienny *Eblowi*, dziadowi zas jego Ranulfowi Gaſkonii, czyli Gwienny drugiey. Jego potomek Gwilhelm *V.* Xiąże Gwienny y Gaſkonii objął po matce ſwojey Poatyer. Córka zaś Gwilhelma Eleonora idąc za Henryka *II* Króla Angielſkiego, ſwoje do tych trzech Prowincyi prawo koronie Angielſkiey zoſtawiła. Andegaweńſkie Xięſtwo z dawnych czaſow należało do domu *Plantagenetow.* Godfryd z tego domu pojął Machtyldę Henryka *I.* Króla Angielſkiego córkę. Syn Jego Henryk dziedzic Andegawy prawem po matce zoſtał Królem Angielſkim pod imieniem Henryka *II.* Hrabſtwa *Ponthieu* y *Montreuil* w Pikardyi leżące wniosła do Anglii Eleonora Symona oſtatniego Pontyeńſkiego Hrabi córka, idąc za Edwarda *I.* Króla Angielſkiego około R. 1270. W kró-

mianowicie ſledzi; (*m*) z których niezmierne do Hollandyi ſpływają ſkar-

W krótce Filip *IV.* Król Francuzki je opanował; lecz znowu je oddał R. 1297. pod warunkiem, aby Edward *II.* Edwarda *I.* Syn pojął Izabellę Królewnę Francuzką Filippa *IV.* córkę. Hrabſtwa takoż *Touraine, Maine, Limouſin, Querci, Perigord, Agenois, Saintonge*, Anglikom od Ludwika *VIII.* były za Normandyą uſtąpione, lecz R. 1451 Karol *VII.* wſzyſtko odebrał.

(*m*) Profit, który Hollendrowie mają z łowienia ſledzi na brzegach Angielſkich wyrazi ſię niżey, gdy o Hollandyi mówić będziemy. Dawniey Anglicy żadnemu Narodowi nie zabraniali tego połowu: aż dopiero Jakub *I.* Król Angielſki R. 1617. cudzoziemſkim okrętom koło brzegow Angielſkich bez pozwolenia żeglować zakazał. Smierć Jakuba y domowe za Karola *I.* jego Syna zamieſzanie do ſkutku przywieść ten zakaz niedozwoliło. Kromwell najeźdnik tronu Angielſkiego wſkrzeſił zamyſły Jakuba. Zkąd potym cięſzkie w R. 1650. 1665. y w 1672. powſtały między temi narodami woyny. Hollendrowie z tym wſzyſtkim przy profitnym dla ſiebie ſledzi połowie podziś-

by: do Hiſzpanòw, o wypłacènie ſumm za wyſpy Manilſkie. Interes naypierwſzy tego Dworu jeſt: utrzymać domową wewnątrz ſpokoyność. Pretendent Angielſki w Rzymie ſiedzący, a ſprawiedliwe do tronu mający prawo, (n) panujący teraz w Anglii Dom Bruńświcki, w oſtrożności zawſze trzymać powinien. Niepodobno, aby kiedy zbywać miało na

---

dzień ſię utrzymują. Wiele z tey przyczyny o wolności morza wyſzło piſm: jako to *Grociuſza*, *Puffendorffa*, *Seldena*, *Welwoda*, *Maryzotty y innych.*

(n) Teraźnieyſzy pretendent Angielſki w Rzymie rezydujący jeſt Edward Jakuba *III.* Syn, wnuk zaś Jakuba *II.* Króla Angielſkiego. Nie roztrząſam tu, jeżeli narod w tych wolności y ſwobod granicach obarczony, w jakich jeſt Anglia, ma moc właſną powagą roztrząſać y ſtanowić prawo ſukceſſyi tyczące ſię; y z jakieykolwiek przyczyny oddalać od tronu tego, króry władzę panowania Bogu ſamemu y urodzeniu ſwojemu jeſt winien. Sami Anglicy przeczyć nie mogą, iż wedle prawa nic pretendentom do objęcia Anglii nie przeſzkadza, prócz Katolickiey religii.

(o)

na nieukontentowanych z rządow obywatelach. Kròl tedy Angielſki prócz tey, którą ma, polityki, iż pod imieniem zagranicznych poſiłkòw, Hannowerſkie dla beſpieczeńſtwa ſwojego w Anglii trzyma wòyſko, zachowywać jeſzcze powinien dobre z Parlamentem narodowym porozumienie. Oſady takoż Amerykańſkie mocno na ſiebie oko Anglikòw obracać powinny. Uważając rozległość kraju Angielſkich w Ameryce oſad, żyżność ziemi, obywatelow polor, nauki, rzemiosła, y handle w doſyć dobrym ſtanie będące, prócz tego niejakąś prawie wrodzoną Amerykanòw ku Europeyczykom nienawiść; obawiać ſię potrzeba, (*o*) aby ſię kiedy

one

(o) Elżbieta y Jakub *I*, chcąc zachęcić Anglików, aby ſię do oſad Amerykańſkich przenoſiii, prócz innych przywilejow oſadom owym nadanych, mocą je takoż prawodawczą, jaką w ſamey Anglii rezydujący mają obywatele, zaſzczycili. Te ſwobody źrzódłem ſię mogą nazwać tey nieſpokoyności y trwogi, która ſię naſzych czaſow w Angli-

one z pod władzy Anglii nie wybiły. Z postronnych zaś narodòw Dom Burboński

---

Anglii wydaje. Osady bowiem Amerykańskie same o sobie radząc, y Angielskiego Parlamentu ustaw nie słuchając, prócz dania oczekiwaney folgi y pomocy Matce swojey strasznemi długami ściśnioney, wielką jey przynoszą szkodę. Kray posiadają niezmiernie żyżny: ludność osad milionem zgórą dusz Anglią przechodzi: przemysł y pracowitość mieszkańcow tamecznych handle y rękodzieła do dosyć wysokiego przywiodły stopnia. Zgoła sami się sobą obeyść, y nic u Anglikow mogą nie potrzebować. Odrzucenie stęplowanego papieru, otworzenie w domu zabronionych sobie przedtym manufaktur, wywożenie towarow Amerykańskich nie do Londynu, jak prawo każe, dla zapłacenia cła, ale prosto do różnych państw, y z nich wzajemnie Europeyskich do siebie sprowadzenie, nieposłuszeństwo Parlamentowi przez nieprzyjęcie ustanowionych podatkow okazane; są to początki grożące Anglii utratą tak pożytecznych prowincyi; jeśli spiesznym rostropnie umiarkowanych krokow użyciem dalszemu nie zabieży złemu.

bońſki jeſt to jeden, który Anglikow naybardziey obchodzić powinien. Prócz wrodzoney niejakieyś między Francuzkim y Angielſkim narodem nienawiści, nigdy Paryſki y Madrycki Dwory zapomnieć nie mogą świeżo utraconey Kanady y Florydy. Jednomyſlność, którą ma Anglia z Roſſyą, Hollendrami, y Duńczykiem, ſtraſznym ją czyni Burbońſkiemu Domowi. Dziedziczne zaś w Niemczech Króla Angielſkiego Xięſtwa, aby od Domu Auſtryackiego, z Francyą teraz złączonego, nagabane nie były; (p) interes Dworu Londyńſkiego jeſt, Króla Pruſkiego przy ſobie utrzymać. Łatwo tego dopiąć, gdyż ſamemu Dworowi Berlińſkiemu liga

 z An-

(p) Oſtatnia woyna doſyć jaśnie pokazała, iż gdyby Francya przewyżſzającemi ſwojemi na lądzie ſiłami dziedziczne w Niemczech Króla Angielſkiego państwa opanowała, znacznieby ſobie utratę Kanady nadgrodziła. Batalia pod Rozbach y częſte Marſzalkow Francuzkich odmiany te Francuzow zamyſły pomieſzały.

z Anglią jeſt potrzebna. Naybardzieyby zaś ſwoim intereſſom narod zaſzkodził Angielſki, gdyby z Rzeczą-poſpolitą Hollenderſką w jakie wſzedł nieſnaſki. Tymby albowiem ſpoſobem nie łatwoby ſię przy nabytych mògł utrzymać krajach, gdyby do lądowych wòyſk Francuzkich ſtraſzne ſwoje na morzu ſiły Hollandya przyłączyła. Wreſzcie, jako duſzą Anglii jeſt handel, tak utrzymanie jego, y chowanie jak naymocnieyſzey na morzu flotty iſtotnym tego narodu jeſt intereſem.

ZDANIE VI.

O Rzeczy-poſpolitey Hollenderſkiey.

Rzecz-poſpolita Hollenderſka, jeſt to kray w tak ſzczupłych zamknięty granicach;(*a*) iż zaledwie w rozle-

(*a*) Hollenderſka Rzeczpoſpolita ſkłada ſię z ſiedmiu tylo prowincyi: których w ſtarſzeńſtwie porządek ten jeſt: *Gieldrya niżſza*, *Hollandya*, *Zelandya*. *Utrecht*

ległości ſwojey jednemu Zmuydzkie-

---

trecht. *Fryzya*, *Over-yſſel* albo *Tranſyſalania*, y *Groninga*. Należą prócz tego do Holendrow część *Flandryi*, *Brabancyi*, *Giéldryi* wyżſzey, y *Limburga*: wyſpy także *Texel*, *Flieland*, y *Weryngen*. Kompania Holleuderſka Indyi wſchodnich poſiada w Azyi prowincyą *Malacca* miaſta w ſamey Indyi *Tutecoryn*, *Mannapaar*, *Negapatan*, y *Ligor*. Wyſpy *Ceylan*, *Sumatra*, *Jawa*, *Timor*, *Bally*, *Florys*, *Banda*, *Amboine*, *Papous*, *Machian*, *Motyr*, *Bachian*, y część *Formozy*, prócz innych pomnieyſzych. Hołdownikami zaś tey kompanii ſą Królowie *Solor*, *Gilolo*, *Tidor*, *Ternate*, y *Ceram*, w Affryce wyſep S. *Maurycego*, przygórek *dobrey nadziei*, y w Gwinei miaſta *George-della-Mina* nowa *Bengwela* z mineramiſrebr nemi. Z Japonią także wAzyi y Abiſſynią w Affryce prócz innych mniey znacznych krajow ſami handluią Holendrowie. Kompania zaś Indyi zachodnich ma w Ameryce miaſta *Surynam*, *Middelburg*, *Sommeldyk*, *Brebices*, y *Eſquillę* traktatem Bredeńſkim R. 1667 od Anglii ſobie uſtąpione, także wyſpy *Curaſſau*, *Oruba*, *Bonnir*, *Awes*, y *S. Euſtachiego*.

mu u nas Xięſtwu wyrównać może. Wolność religii y życia uczyniła go nayludnieyſzym w całey Europie państwem. Wielkie albowiem gromady z Anglii za rządow Elżbiety y Kromwella, z Francyi za Ludwika *XIV.* po odwołaniu Edyktu Nantſkiego, z Niderlandu pod czas woyny z Hiſzpanami, z ſwoich wynioſſzy ſię krajow, tu oſiadły. Nieurodzay ziemi, (*b*) zaledwie ſzòſtą część mieſzkańców wyży-

(*b*) Powſzechnie przyznają, iż w całey Europie kray Hollenderſki naynieżyżnieyſzy jeſt, y naymniey pożytku ſwoim mieſzkańcom przynoſzący. We wſzyſtkim go natura upoſledziła. Ziemia błotniſta y nieuròdzayna. Powietrze grube, wilgotne, y niezdrowe. Woda po większey części ſtojąca, y ſłona. Ogień z darna ktòrym dla niedoſtatku drzewa palą, dym z ſiebie wydaje cięſzki y głowie ſzkodzący. Same kraju położenie od morza niżſze Hollandyi y Zelandyi potopem grozić zdaje ſię; jako ſię w R. 1421 z 72 wſiami ſtało; gdy więcey 100. tyſięcy duſz znagła woda zalała. Jezioro teraz *Bieſboſch* trzyma mieyſce oſiadłych wio-

wyżywić mogącey, w handlu, rzemiosłach, y rybitwie wſzyſtkich zanurzył obywatelow. Jakoż te trzy ſą rzeczy, ktòre nie wyczerpanym potęgi Hollenderſkiey będąc źrzòdłem

---

wioſek y piękney niegdyś równiny. Tłuſte paſtwiſka na opuſzczonych po większey części błotach y jeziorach jedną ſą rzeczą, którą ſię Hollandya zaſzczyca. Z paſącego ſię na nich bydła zbierają Hollendrowie przednie maſło y ſyry; które do Francyi, Anglii, Niemiec y innych wywożą krajow. Liczba duſz w Hollandyi mieſzkających do 4, 500. tyſięcy dochodzi. Wóyſka lądowego chowa ta Rzecz-poſpolita 40. tyſięcy, Siły zaś morſkie do 140. okrętow przyſtępują. Intrata roczna 165. milionow wynoſi. Umiarkowaniu podatkow Holendrow oſzczędność po większey części przypiſać potrzeba. Nie tak bowiem one ściągają ſię do dòbr, ile kto ich trzyma, jako raczey, ile używa. Ztąd im kto wygodniey y okazaley żyje, tym więcey płaci podatkow: tak dalece, iż wedle Puffendorfa (*hiſtoire univerſelle VI. p215.*) jedną rybę należycie przyprawioną nim dadzą do ſtołu, trzydzieści różnych podatkow płacić potrzeba.

dłem, wſzyſtką mieſzkańcòw uſilność na ſiebie obróciły. Y w rzeczy ſamey, żadnemu jeſzcze dotąd narodowi w niektórych rzemiosłach Hollendrowie przewyżſzyć ſię nie dali, Z łowienia zaś ryb tak wielkie zbierają ſkarby; iż, jeżeli donieſieniu niektórych Anglików wierzyć mamy, ſamych ſledzi na brzegach Angielſkich łowionych na 500 tyſięcy beczek do cudzych wyſyłaią krajow. Handle nakoniec do tak wyſokiego przyſzły ſtopnia; że, wedle powſzechnego mniemania, w ſamey Hollandyi więcey będzie okrętòw, niżeli w innych wſzyſtkich Europy Państwach. Służy do pomnożenia ich nayprzód położenie kraju na wſzyſtkie Europeyſkie Kròleſtwa wydatne, do tego przemyſł y zanurzenie ſię w nich obywatelòw, małe cła, utrzymanie na morzu dla kupcòw beśpieczeńſtwa, y kredyt, ktòry dla ſwojey rzetelności wſzędzie mają Hollendrowie: przydać także wrodzoną Hollendrów w życiu oſzczędność y pomiarkowanie. Nie wiele albowiem na żywność y wygody ſwoje tracąc, y miernego

ſzu-

ſzukając zarobku, tanio także ſwoje ſprzedać mogą towary. Co zaś niewyczerpanym bogactw Hollenderſkich nazwać można źrzódłem, ſą oſady Azyatyckie, czyli Indyi wſchodnich Kompania: (c) gdzie na ruinach Portugalſkich ſwoją Hollendrowie zało

(c) Z dawnych czaſow Holendrowie z innych części świata przywiezione towary brali w Portugalii, y rozwozili je po różnych Europy pańſtwach. Podczas buntu przeciw Hiſzpanom uczynionego, Filip *II.* Hiſzpańſki razem y Portugalſki Król, chcąc w początkach ſamych oſłabić Holendrow, y przymuſić do przyjęcia jarzma Hiſzpańſkiego; zniſzczyć ich handle za nayſkuteczniey-ſzy obrał ſpoſob. Na ten koniec zakazem ſwoim Hiſzpańſkie im y Portugalſkie porty zamknął. Przeſtraſzeni wynikającą z tego zakazu zgubą ſwoją Holendrowie, odważyli ſię ſami do Azyi płynąć. R. 1596 chcieli ſobie drogę otworzyć przez morze pułnocne; lecz nie wſkórawſzy w tych zamyſłach, zwykłą koło Affryki drogą udali ſię. Pomyſlny ſkutek y znaczna korzyść, którą w Indyach Azyatyckich z handlow ſwoich odnieſli, zachęciła w R. 1602

łożyli potęgę: mając w własney mocy całe południowe Azyatyckie morze, y wielu Królow hołdownikami sobie uczyniwszy. Rząd tego kraju jest wolny: mając wprawdzie dziedzicznego Xiążęcia, Sztathuderem (*d*) zwanego; ale władza y powaga Jego jest bardzo okreslona. Dawniey rada

1602. kupcow 56 do złożenia się na expens. Składka ta była od 6, 454, 840 złotych Holenderskich: do tego zaś przyszła stopnia, iż teraz prócz wydatkow y prowizyi milionową do skarbu czyni intratę. Kompania ta chowa dla bespieczeństwa handlu na 60. okrętow wojennych prócz 200 kupieckich: ma na 20 tysięcy w Azyi woyska, y 100 tysięcy zgórą ludzi Europeyskich około handlu bawiących się.

(*d*) Urząd ten ustanowiony jest R, 1576, y oddany dziedzicznym prawem Domowi Nassawskiemu. R. 1650 gwałtowne Fryderyka Henryka Sztathudera przeciw Amszterdamowi y innym miastom zamysły przymusiły Holendrow do zniesienia tego urzędu. Lecz R. 1672, kiedy Ludwik *XIV*. Król Francuzki szczęśliwym woysk swoich powodzeniem w krótkim bardzo czasie w samym srzodku

rada ſtanu wſzyſtkie decydowała intereſſa, lecz potym dla utrzymania ſekretu Kraju przeciw Anglikom, inna uſtanowiona rada,(*e*)pod imieniem: *Stany Generalne Prowincyi zjedno-*

ku Holandyi ſtanął; Rzeczpoſpolita dla zabieżenia oſtatniey kraju ſwojego zgubie, znowu Sztathuderſką wſkrzeſiła godność. Sztathuder jeſt oraz naywyżſzym rządcą wſzyſtkich kraju ſił tak lądowych, jako y morſkich. Wielka jego władza jako z jedney ſtrony użyteczną jeſt Holendrom, tak z drugiey wolności narodowey niebeſpieczna. Y ztąd wieku naſzego tyle wyſzło piſm o utrzymaniu albo też znieſieniu władzy Sztathuderow.

(*e*) Holendrowie dla utrzymania buntu przeciw Hiſzpanom, udali ſię pod protekcyą Elżbiety Krolowey Angielſkiey. Traktatem R. 1585 zawartym uſtanowiono, aby dwóch z ſtrony Angielſkiey do rady ſtanu wchodziło. W krytycznych natenczas okolicznościach będąc Hollendrowie, punkt ten tak uciążliwy w 16 y 20 artykule traktatu zawarty, przyjąć muſieli. Lecz w kilkanaście lat potym, nie mogąc znieść politycznego Anglii podlegania tym punktem wprowa-

czonych, w których zasiadają Komisarze ze wszystkich Prowincyi wybrani. Nad tą radą Komisarze koleją z każdey Prowincyi po tygodniu prezydują. Każda z tych Prowincyi od początków swoich różnie do różnych należała. (*f*) Zebrał je Karol *V.* Cesarz, y do Hiszpanii przyłączywszy, oddał Filippowi *II.* Synowi swemu, a Hiszpańskiemu Królowi. Monarcha ten nieskończonych zamysłów chcąc całą władać Europą; za plac wykonania ich własny y Hollenderski

wadzonego; użyli pozoru, jakoby Rada stanu przez zbyteczną swoją powagę wolnemu narodowi była uciążliwa: zwłaszcza, iż wybrani ze stanu szlacheckiego komissarze dożywotnie ten urząd sprawowali. Ustanowiono przeto, aby Rada stanu do exekucyi tylo przywodziła prawa y ustawy narodowe. Moc zaś prawodawczą stanom generalnym oddano, dokąd Anglicy wchodzić nie mają prawa.

(*f*) Historya Holenderska ściśle iest złączona z Historyą Niderlandu własnego. Oba te kraie wieku *V.* od Frankow były opanowane; y do korony Francuzkiey

ſki obrał Niderland: jako mieyſce do ſzkodzenia Anglii, Francyi, y Niemcom nayzręcznieyſze. Że zaś przy-

F

---

kiey przyłączone. Kray ten nie tak oſiadły, a przeto nie tak wielkiey wagi, jako jeſt teraz, y po większey części laſami zaroſły, Królowie dziedzicznym prawem oddawali zaſłużonym ſobie oſobom, które jednak Francyi hołdowały. Ztąd ſię różne Xięſtwa y Hrabſtwa poczyniły. R. 840 przez podział między Synami Ludwika pobożnego Ceſarza razem y Króla Francuzkiego, Niderland właſny zwany *Belgium* częścią Króleſtwa Auſtrazyi uczyniony: *Batavia* zaś czyli dziſieyſza Rzeczpoſpolita Hollenderſka przy Króleſtwie Niemieckim zoſtała. Późnieyſzemi czaſy kraje Belgiczne, takoż Hollandya y Zelandya już przez ſukceſſye już przez kupna Domowi Burgunſkiemu doſtały ſię. Marya Córka Karola śmiałego zabitego R. 1477, oſtatnia Domu Burgunſkiego dziedziczka, poſlubiona Maxymilianowi, Niderland w Dom Auſtryacki wnioſła. Wnuk jey Karol *V.* Ceſarz nabył Gieldryą, Utrecht, Fryzyą, Tranſyſalanią, y Groningę; a cały Niderland do Korony Hiſzpańſkiey przy-

przywileje tego narodu mogłyby jemu bydź znaczną w przedsięwzięciach przeszkodą; zaczął przeto Filip dzieło swoje od ujęcia narodowey wolności, a to pod pozorem swojey o wiarę gorliwości. (g) Gwilhelm Xiąże Orańskie obywatel natenczas Niderlandu, y rządca wielu jego Prowincyi, mąż równie wyniosły, jako w po-

przyłączywszy, zapisał Synowi swemu Filippowi *II.* Hiszpańskiemu Królowi R. 1556.

(g) Od początków swoich Niderland nigdy samowładnym nie podlegał rządom. Władza Monarchow bądź to Xiążąt, bądź także Królow ściśle narodowemi prawami była obostrzona. Przywileje narodu za rządow Xiążąt Burguńskich na tych mianowicie zalegały punktach. *I.* Dawne zwyczaje y pierwiastkowe narodu prawa zachowane bydź powinny; y gdyby co przeciwnie Xiąże kazał, słuchać go nie potrzeba. II. W niedostatku synow córka dziedziczka za wiadomością stanów za mąż iść powinna. III. Stany same się zebrać mogą, chociaż bez wiadomości Monarchy. IV. Mo-

w polityce głęboki, chwycił ſię pochodzącego z zamyſłow Królewſkich nieukontentowania, do wynieſienia ſiebie, pod miłym bronienia wolności pretextem. Okrucieńſtwo Xiążęcia Albańſkiego niechętne ku Dworowi zjednoczyło ſerca. Bunt ſię powſzechnie zaczął: y po 80 lat trwającey woynie, ſiedm Niderlandu Prowincyi za wolną, y Hiſzpanii nie podległą Rzeczpoſpolitą na Weſtfalſkim

---

Monarcha zjazdu ſtanów do miaſta za granicą leżącego nakazywać nie powinien. V. Cudzoziemcy wyżſzych urzędow poſiadać nie mają. VI. Monarcha bez pozwolenia ſtanow podatkow nakazywać, y woyny wypowiadać nie może. VII. Monarcha żadney prowincyi od kraju odrywać nie ma. VIII. Moneta przyjęta nie będzie, aż wprzód od ſtanow będzie approbowana. IX. Monarcha innego prócz Niemieckiego języka używać nie ma. X. Sprawiedliwość przez ſędziow ordynaryinych nie zaś przez wolę Monarchy ſprawowana bydź powinna. XI. Monarcha ſam osobą ſwoją nie zaś przez zeſłanych od

traktacie uznano. Interes naywiękſzy Hollendrów jeſt: ozierać ſię na Francyą, Anglią, y Hiſzpanią, jako kraje mogące ich y ratować y zagubić. Naylepieyby zaś ſobie ta poradziła Rzecz-

---

ſiebie na zjazdach ma zaſiadać. XIII. Opiekunow młodemu Monarſze ſame ſtany naznaczać moc mają. *Lenglet du Freſnoy Methode pour l'hiſtoire tom. IV. p.* 184. Te prawa narodowe nienaruſzenie zachowane były za rządow Domu Burguńſkiego. Karol V. Ceſarz w Niemczech y Hiſzpanii jednowładztwa używający, przywilejow Niderlandu w naymnieyſzym punkcie naruſzyć niechciał. Ztąd im bardziey był od obywatelow kochany, tym w większą ſyn jego Filip *II.* popadł nienawiść. Ten Monarcha Kaſtylſką abſolutnością chciał wſzyſtkiemi rządzić prowincyami. Pod czas woyny z Henrykiem *II.* Królem Francuzkim wóyſko Hiſzpańſkie do Niderlandu wprowadzone. Po zawartym R. 1559 w zamku Kameraceńſkim, *chateau de Cambrai*, pokoju narod o odwołanie tych wóyſk Króla upraſzał. Nie takie były zamyſły Filippa, aby tey proźby uſłuchał. Wielu

Rzèczpospolita; gdyby się jak nayściśley z Burbońskim y Austryackim łączyła Domami. Z Anglii bowiem więcey szkody niż pomocy obiecywać sobie powinna. Państwa te oba w handlach zanurzone, a w tak wielkiey będące bliskości, są to jak dway kupcy, bliskie wzajem maiący kramy. Gròmadzenie się kupczących do jednego, niepodobna, aby bez szkody było drugiego. Handle Anglików

---

ze Francyi kalwinow, z Anglii za Henryka *VIII.* y Elżbiety Lutrow przeniosło się do Niderlandu; nie mało samych mieszkańcow Lutra y Kalwina chwyciło się nauki. Filip dalszemu zabiegaiąc złemu, ustanowił Inkwizycyą; nowe ufundował Biskupstwa; dla utrzymania Biskupow trzeba było dobra niektóre Zakonne obròcić na Biskupskie. Cięszkie na Dyssydentow prawa w Madrycie powagą samego Kròla stanowiono. Oburzony tą nowością narod uspokoiłoby rostropne umiarkowanie Małgorzaty Xiężny Parmeńskiey Karola *V.* naturalney Córki, którey Filip rządy nad Niderlandem powierzył: Ale Kardynał *Gran-*

do tak wyſokiego, w jakim widziemy, przyſzły ſtopnia. Kompania w Indyach wſchodnich Bengalſka niedawno od Anglików uſtanowiona, obawiać ſię potrzeba, aby ſwego czaſu władzę Holendròw nad Azyatyckim morzem nie pomieſzała. Nie dobrym także okiem patrzą Anglicy na tak znaczne Holendrów korzyści

---

Granwell do pomocy Małgorzacie dany, człowiek rozumny, lecz oſtry y gwałtowny w radach rozjątrzył umyſły Niderlańczykow. Wyſłany z ſuppliką do Króla Hrabia *Egmont* otrzymał wprawdzie odwołanie Granwella; ale na jego mieyſce przybył do Niderlandu Xiąże *Albańſki* w 10 tyſięcy Hiſzpanow R. 1568. Małgorzata rządy złożyła. Xiąże rządy ſwoje zaczął od ukarania tych, którzy ſię uſtawom Królewſkim przeciwili. Sąd nazwany krwawy uſtanowiony. Hrabiowie *Egmont* y *Horn* publicznie ścięci. Xiąże *Orańſki* udał ſię do Niemiec; z kąd z wóyſkiem powróciwſzy, cały narod do buntu pobudził. Aż nakoniec R. 1579. liga Utrechtſka ſtanęła.

ści; które z łowienia ryb na brzegach Angielskich mają: (*h*) wybierając corocznie, prócz wydatków na 36. milionów złotych naszych. Pretensye nakoniec o Surynam y Bandę (*i*) mogą te poniechęcić państwa. Zawczasu tedy potrzeba Holendrom ta-

(*h*) Obacz pretensye Anglii do tey Rzeczypospolitey. Łowienie na brzegach Angielskich śledzi jest jedną z nayistotnieyszych handlu Hollenderskiego części: y gdyby nieszczęśliwa jaka woyna do poprzestania tego połowu ich przymusiła, wieluby tysiącom Holendrow sposob do życia był odjęty.

(*i*) Wieku przeszłego Anglia za mierną summę *Surynam* Holendrom w zastaw puściła. Była to prowincya nie ludna y opuszczona. Holendrowie, żadnych nieżałując wydatkow, w tym ją postawili stanie, iż jey intrata sameysię równa summie. Traktat Bredeński R. 1667. warował im dzierżawę wszystkich osad w ogulności. Anglicy teraz wracają summę. Hollandya zaś z przyczyny poczynionych na tę osadę wydatkow przyjąć jey niechce. Tegoż właśnie roku Holendrowie wyrugowali Anglikow z *Polorong* jedney z wysp Bandeyskich.

kich mieć poplecznikow, za którychby pomocą mogła Angielską wytrzymać potęgę. Interes całey Europy, aby Niderland do Francuzkiey y złączoney z Francyą Hiszpańskiey nie należał korony; od Wersalskiego y Madryckiego Dworu niczego się im obawiać nie każe. (k) Dóm także Austry-

(k) Wszystkie handlem się bawiące potencye znieśćby nie mogły, aby Niderland własny miał wpaść w ręce Domu Burbońskiego. Tymby albowiem sposobem handel powszechny narodow wielki szwank ponieść musiał. Wiedzą wszyscy, jak wiele uczyniła zamieszania kompania *Ostendy* od Karola VI. Cesarza ustanowiona R. 1722. Do cięszkieyby zapewnie przyszło woyny, gdyby jey Cesarz R. 1726 nie skassował. Niedostatek sił Cesarskich na morzu, przeciw tylu zjednoczonym Państwom utrzymać jey niemógł; zwłaszcza gdy Filip V. Król Hiszpański, traktatem Wiedeńskim R. 1725. zawartym do bronienia jey obowiązany, do ligi Hannowerskiey oderwał się. Lecz gdyby Niderland do Burbońskiego należał Domu, łatwo-

ſtryacki dawne linii Hiſzpańſkiey do
F 5 Nider-

twoby taż kompania wſkrzeſzoną y wſpartą bydź mogła : a tak śmiertelny raz Angielſkim Holenderſkim y innych narodow handlom nieuchronnie byłby zadany. Prócz tego Utrechtſkim, Wiedeńſkim, y Akwisgrańſkim traktatem w tak wyſokim potęgi ſtopniu Dóm Burbońſki poſtawiony:cóż gdybydo tak mocnych tego Domu Państw Niderland jeſzcze tak ludny, tak żyżny, tyle fortec, y tyle ſpoſobnych do lądowey y morſkiey woyny ludzi mający, był przyłączony? Obchodziłoby to inne narody; Hollandya zaś pewnąby ſwoją zgubę w tym upatrywała. Temu zabiegając, R. 1715. w Antwerpii, z Karolem *VI.* Ceſarzem zawarła traktat, mocą którego uſtanowiono, aby 30. do 40. tyſięcy wóyſka było w Niderlańdzie, expenſu na nie aby trzy piąte części Holandya, dwie zaś piąte Auſtrya łożyła : aby w miaſtach *Tournay*, *Namur*, *Menin*, *Furnes*, *Warneton*, *Ypres*, y *Knoque* ſame Holenderſkie, w *Dendermonde* zaś ſpolne były Garnizony. Jakoż w rzeczy ſamey, aby Holendrowie przeciw Domowi Burbońſkiemu odkazali ſię, doſyć jeſt teatrum woyny założyć

Niderlandu posiadający pretensye, dla własnego interesu o utrzymaniu raczey, niżeli zagubieniu Hollendrow my-

łożyć w Niderlandzie. R. 1730. nigdyby Cesarz od Holendrow y Anglikow nie był opuszczony, gdyby Xiąże de *Fleury*, Minister Francuzki przyrzeczeniem *neutralitatis* względem Niderlandu Holendrow nie zabiegł. Po uczynioney między Wiedeńskim Dworem a Domem Burbońskim lidze, nie ma się czego Rzeczpospolita o Niderland obawiać, jeżeli wprzód sama nieukontentowania tych Dworow nie będzie przyczyną. Łączyć się zaś im z sobą jak nayściśley wzajemny Holendrow y pomienionych Dworow każe interes. Niechęci Hiszpanow y Francuzow ku Anglikom coraz nowe pokazują się dowody. Anglikow y Holendrow potęgi duszą jest handel. Francuzkie y Hiszpańskie handle po większey części trzymają Anglicy. Korzyści ztąd ich łatwoby w ninieyszym stanie następcami bydź mogli Holendrowie. A tak ileby Holendrowie ztąd profitowali, tyleby Anglia szkodowała; o co się starać nie mały Domu Burbońskiego jest interes.

myślić powinien. (*l*) Ile zaś do innych narodów ściąga się; wszystkich przyjaźń Hollandyi potrzebna: aby mile ich wszędzie przyimowano, y handle rozszerzać dozwalano. W reszcie, w tym teraz kray ten zostaje położeniu, iż jak naydłuższego życzyć sobie powinien pokoju; a woyny handlom swoim bardzo szkodliwey unikał, iżby tak w niz coraz idący handel do dawnego przywiodł stanu: w dobroci towarow y ich tanności, jeśli nie przewyższyć Anglikow, tedy przynaymniey wyrównać usiłując.

ZDA-

(*l*) Równy jest Holendrow y Wiedeńskiego Dworu interes utrzymania Niderlandu w Domie Austryackim. Hollandya większą część wydatkow na obronę tego kraju podeymuje. W siedmiu miastach całe sama garnizony trzyma. Austrya może bydź upewnioną, iż od nikogo Niderlańskie jey prowincye nagabane nie będą. Inaczey zaś o pomocy Holendrow wątpić nie może.

ZDANIE VII.

O Państwach Włoſkich.

Z Włoſkich Państw, ktòry nay-więcey w intereſſach Europey-ſkich może, jeſt Król Sardyńſki. Szczupłyć wprawdzie jeſt Jego kray; (*a*) ale położenie około gór Alpey-ſkich

ſkich

(*a*) Państwo Sardyńſkiego Krola ſkłada ſię z wyſpy *Sardynii* na morzu środ-ziemnym leżącey, na 50. mil naſzych wzdłuż, a na 20 wſzerz mającey, y Xięſtw we Włoſzech: *Sabaudyi*, *Pedemontu*, *Montferratu*, y części Medyolanu. Cały ten kray długi jeſt na 70, a ſzero-ki na 50 mil naſzych. Prowincye Wło-ſkie obfitują w zboże, wino, oliwę, owoce, y bydło: mają w gòrach kruſzce złote, ſrebrne, miedziane, y żelazne. *Sabaudya* gòrzyſta y nieurodzayna. *Sardynia* dość żyżny ale niezdrowy kray. Lądowe wòyſka Kròla Sardyń-ſkiego ledwie 20. tyſięcy wynòſzą. W potrzebie na 50. tyſięcy wyſtawić

może

ſkich, y na ſamym z Francyi do Włoch przeyściu, czyni Jego dość wiele ważącym Monarchą. Otoczony z jedney ſtrony Francyą, z drugiey Auſtryackiemi we Włoſzech Państwy, podczas cięſzkich między Francyą y Auſtryą wojen, wiele ucierpiał; (b) przymu-

może. Na morzu dwie tylo galery y cztery ſtatki pomnieyſze trzyma. Dochody roczne do 50. milionow złotych przyſtępują. Wiele w tym Państwie znayduje ſię ludzi, niewiadomo. W całych zaś Włoſzech liczą duſz 9, 500,000. Król Sardyński jeſt z Domu Sabaudzkiego idącego z linii *Wittykindow* tychże, z ktòrych y Saſcy Xiążęta pochodzą. Naypierwſzy z tego Domu *Bertold* czyli *Berold* R. 999. kupił Sabaudyą od *Rudolfa* Burguńſkiego albo Arelateńſkiego Króla.

(b) R. 1521. wſzczęta między Karolem *V.* Ceſarzem y Franciſzkiem *I.* Królem Francuzkim woyna początkiem była tak pomnożenia Państw Sabaudzkich, jako też nieſzczęścia ich. Karol *III.* Xiąże Sabaudzki za daną pomoc Karolowi y buntującemu ſię przeciw Francyi Xiążęciu Burbońſkiemu, utra-

muſzony zawſze, ſamym kraju ſwojego położeniem, do ktòreykolwiek wiązać ſię ſtrony. Ponieważ zaś teraz te dwa nayznacznieyſze w Europie Domy w ſtałą, jak ſię można ſpodziewać, weſzły z ſobą jednomyſlność;

utracił Sabaudyą y część Pedemontu; y zaledwie we ſto lat zupełnie je odzyſkał. Od tego czaſu ilekroć między Francyą y Domem Auſtryackim w Niemczech y Hiſzpanii panującym były woyny, zawſze do nich Xiążęta Sabaudzcy wiązać ſię muſieli: a to iż we wſzyſtkich woynach Francya wpadała do prowincyi Hiſzpańſkich we Włoſzech leżących. Przeyść zaś do Włoch z Francyi y przeprawić ſię przez gòry Alpeyſkie inaczey nie można, jak w Sabaudyi. Pozwolić tedy przeyść Francuzom przez ſwòy kray, było toż ſamo, co odkazać ſię przeciw Domowi Auſtryackiemu; jako przeciwnie nie dozwolić, rozgniewać na ſiebie Francyą. Nim do woyny przyſzło, wprzòd zawſze z obuſtron ubiegano ſię o przyjaźń Xiążąt Sabaudzkich. Wiktor Amedeuſz *II.* naylepiey profitował z położenia Państwa ſwojego, y potrzeby, w ktòrey

ność; Dwòr przetò Turyńſki w beſpieczeńſtwie zoſtawać może. Oderwane przez bunt, y przyłączone do Szwaycarow Genewa y Waldeńſkie Xięſtwo, (c) mogłyby te dwa poróżnić narody; gdyby potędze Szway-

car-

---

rey wojujące Dwory zoſtawały, ſzukania jego przyjaźni. Raz do jedney, drugi raz do drugiey wiążąc ſię ſtrony, nie tylo granice kraju we Włoſzech znacznie rozſzerzył, ale jeſzcze mocą traktatu Utrechtſkiego Sycyliiſką koroną był ozdobiony: którą jednak przez czworaką alliancyą w zamianę za Sardynią oddać muſiał. Syn jego Karol Emmanuel *III.* teraz panujący R. 1733. Francuzkiey, R. zaś 1741. Auſtryackiey trzymał ſię ſtrony. Związek bliſkiego pokrewieńſtwa z Domem Burbońſkim upewnił go przez traktat Utrechtſki o ſukceſſyi tronu Hiſzpańſkiego, jeśliby linia Filippa *V.* zgaſnąć miała.

(c) Króla Sardyńſkiego pretenſye ſą: *I.* o Xięſtwo *Waldeńſkie.* Należało to Xięſtwo zdawna do Xiążąt Sabaudzkich. Około R. 1540 Szwaycarowie Berneńſcy je opanowali, lecz przez traktat oddać muſieli. R. zaś 1650. Emmanuel Filibert chcąc wygubić Kalwinow w Pań-

ſtwie

carſkiey Dworu Turyńſkego ſiły wyrównać potrafiły: y gdyby ściſła z Szwaycarami przyjaźń nie była jemu wielce pożyteczna: zwłaſzcza gdy mili-

ſtwie, wyſłał na ten koniec wòyſko do Xięſtwa Waldeńſkiego. Lecz Waldeńczykowie bunt podnioſſzy, do Szwaycarſkiey Rzeczypoſpolitey przyłączyli ſię. *II.* Podczas wyprawy Karola Wielkiego przeciw Lombardom, *Toton* y *Beltram* za okazaną dzielność Hrabiami Geneweńſkiemi byli uczynieni. Naſtępcy ich wielkie z miaſtem względem wolności mieli kłótnie. Nakoniec miaſto dla utrzymania ſwobod, Biſkupa do rządow przypuściło. Godność y władza nad miaſtem Hrabiow ſpadła przez ſukceſſyą w Dom Hrabiow *de Villars*. R. 1401. Odon *Villars* przedał ją *Amedeuſzowi VIII.* Xiążęciu Sabaudzkiemu. Biſkup takoż Jan władzy ſwojey w rządach uſtąpił Karolowi *III.* Tym ſpoſobem Xiążęta Sabaudzcy nabywſzy prawa do Genewy, abſolutnie ją rządzić chcieli. Lecz R. 1550. miaſto, Kalwina naukę przyjąwſzy, przy pomocy Szwaycarow, Xiążąt Sabaudzkich od rządow oddaliło. R. 1579. Karol Em-

milicya Szwaycarſka ſą to naydzielnieyſi Sardynii żołnierze.

Emmanuel w nocy po drabinach wòyſko do miaſta chciał wprowadzić. Lecz zamyſły ſię nie udały; y dotąd Genewa przy ſwojey ſię utrzymuje wolności. *III.* Pretenſya Kròla Sardyńſkiego do Rzeczypoſpolitey Genueńſkiey funduje ſię na dobrowolnym jey poddaniu ſię *Teodorowi Paleologowi* Hrabi Monferraty; którego naybliżſza ſukceſſorka *Jolanda* była za *Aymonem* Xiążęciem Sabaudzkim. Genueńczykowie we cztery lata po poddaniu ſię, bunt podnieśli. Pretenſye jednak Domu Sabaudzkiego gwarantowane ſą R. 1624. przez Francyą, Anglią, Danią, y Wenecyą. *IV.* Czwarta pretenſya Króla Sardyńſkiego jeſt do Medyolanu. R. 1585. Filip *II.* Król Hiſzpańſki wydając Córkę ſwoją Katarzynę za Karola, Emmanuela *I.* Xiążęcia Sabaudzkiego, obowiązał ſię uſtąpić Medyolanu ſtarſzemu Karola Synowi. Syn pierwſzy Xiążęcia Sabaudzkiego umarł w Madrycie. Syn zaś drugi *Wiktor Amedeuſz* objął po Oycu ſukceſſyą. lecz Medyolanu Filip *II.* uſtąpić niechciał. *V.* do Kròleſtwa Hiſzpańſkiego ma pretenſyą Król Sardyńſki z przyczyny teſtamentu Karola *II.* Kròla Hiſzpańſkiego, którym warowano, aby po zgaſłey linii Filippa *V.* Dom Sabaudzki na tron Hiſzpańſki poſtąpił. Toż ſamo opiſano traktatem Utrechtſkim y poźnieyſzemi.

Neapolitańſkie Króleſtwo, (*d*) do ktòrego razem y wyſpa należy Sycylijſka, oſobney nad ſobą nie wyciąga uwagi. Gdy bowiem Syn Hiſzpańſkiego Króla na tym ſiedzi tronie; ſtan przeto y intereſa Neapolu też ſame ſą; ktòre w ſzczegulności Hiſzpanii, w ogulności zaś całego Burbońſkiego ſą Domu. Wielu ten narod podlegał odmianom: rządzony nayprzòd przez Normańczykòw, (*e*) po

(*d*) Pańſtwa tego Monarchy ſkładają ſię z *Neapolu, Sycylii*, wyſp *Liparſkich, ſtato delli Preſidi*, y miaſt na wyſpie *Elbie. Neapol* ma wzdłuż mil 70, wſzerz 22. *Sycylia* wzdłuż 66, wſzerz 45, Tak Sycylia jako Neapol kray jeſt żyżny, zdrowy, ma zadość różnych miner, a naybardziey jedwabiu. Siły lądowe Kròla Neapolitańſkiego zalegają na 30. tyſiącach wóyſka, na morzu zaś nad 16. galer więcey nie ma. Intrata ſkarbu na 52. miliony złotych wynoſi.

(*e*) Pańſtwo to ſtraſznie wielu podlegało rewolucyom. Należało wprzòd do Ceſarzow wſchodnich pod imieniem Wielkiey Grecyi. R. 807. opanowali je Sarace-

po których zgaſłey linii na Konradynie publicznie ściętym przez Karola Andegaweńſkiego Xiążęcia, a brata Luwika IV. Króla Francuzkiego, mię-

racenowie. Około R. 1000. Normannowie rodem z Normandyi Francuzkiey powracający od Paleſtyny tu oſiedli. Oſtatnia z tego Domu Konſtancya idąc za Henryka *VI.* Ceſarza, Neapol z ſobą y Sycylią wniosła w Dom Szwabſki. Wnuk ich Konrad *IV.* Ceſarz uczynił Rządcą Państwa y opiekunem Syna ſwojego *Konradyna*, *Manfreda* naturalnego ſwojego Brata, Ten po śmierci Konrada Królem ſię obu Sycylii ogłoſił, rozſiawſzy wieść o śmierci Konradyna. Urban *IV.* Papież Sycyliiſkie Królestwo ofiarował Karolowi Xiążęciu Andegaweńſkiemu na fundamencie opiſu, którym R. 1160. Gwilhelm *I.* Król Neapol y Sycylią za hołdownicze Kościołowi Państwa uznał. Jakoż w R. 1264. Karol Neapol y Sycylią opanował; złapanego Konradyna za wzniecone zamieſzanie ściąć kazał. Idący na śmierć Konradyn znalazł ſpoſob przesłać ſygnet ſwòy Piotrowi *III.* Aragońſkiemu Królowi na znak, iż ſię jemu zrzeka ſwojego do Sycylii prawa, jako nay-

dzy Swięte policzonego, Francuzi to pańſtwo opanowali. Lecz po ſławnych Sycyliiſkich nieſzporach (*f*) Hiſzpanom ſię doſtało. Po śmierci Karola II. oſtatniego z Auſtryackiego Domu Króla Hiſzpańſkiego, Auſtrya, mocą Utrechtſkiego traktatu, przy Neapolu ſię utrzymała. Ale Doczworzyſte przymierze Sycylią Domowi Auſtryackiemu przyſądziło, dawſzy

naybliżſzemu naſtępcy mocą żony jego Konſtancyi Córki Manfreda Kròla Neapolu.

(*f*) Rzeź ta ſtała ſię R. 1282. Sycyliiczykowie nie mogąc znieść przykrego Francuzow z ſobą obchodzenia ſię, umowę uczyniwſzy, wſzyſtkich Francuzow wycięli. Pierwſze na Nieſzpory dzwonienie haſłem im było do zabijania. Natychmiaſt ogłoſzony Sycylii Królem Piotr *III*, Kròl Aragońſki. Od tego czaſu po różnych rewolucyach Kròlowie Aragońſcy, a potym Hiſzpańſcy przy Sycylii ſię utrzymali. Neapol zaś przy Domie ſię Andegaweńſkim zoſtał aż do R. 1417; ktòrego od Domu Aragońſkiego był opanowany. Trwał tedy tak Neapol jak Sycylia przy koronie

wſzy Sabaudzkiemu Xiążęciu tytuły dzierżawę Króleſtwa Sardyńſkiego. Karól teraźnieyſzy Król Hiſzpańſki przez traktat Wiedeńſki Neapol y Sycylią przy ſobie zatrzymał. (g)

Ile już do Weneckiey należy Rzeczy-poſpolitey; ta początki ſwoje bie-

---

nie Hiſzpańſkiey aż do R. 1713; kiedy traktatem Utrechtſkim Neapol y Sardynia Auſtryackiemu, Sycylia zaś Domowi Sabaudzkiemu doſtała się.

(g) Sławny wiekow naſzych Miniſter Hiſzpańſki Kardynał *Alberoni*, chcąc znakomitym jakim dziełem ſwoje wſławić Miniſterium, o odzyſkaniu oderwanych od Hiſzpanii przez traktat Utrechtſki Włoſkich prowincyi zamyślał. Sycylia y Sardynia naybardziey oczy jego na ſiebie obròciły. Woyna między Wenetami a Turkami podała jemu pozorną przyczynę ſil Hiſzpańſkich pomnożenia. Pod pretextem pomagania Wenetom otrzymał u Klemenſa *XI.* pozwolenie wybrać z dòbr Duchownych trzy miliony czerwonych złotych. Alić znagła nad ſpodziewanie wſzyſtkich Dworow Flotta Hiſzpańſka w R. 1717. opanowała Sardynią. Ten poſtępek ca-

rze od ludu przed Attylą Hunnow (*h*) Kròlem uciekającego: ktòry ſkrywſzy ſię na wyſpach, czyli raczey bło-

---

łą zatrwożył Europę. Stanęła wraz w Londynie R. 1718. między Ceſarzem Francyą y Anglią czworzyſta liga; chociaż ją nie była, aż za przyłączeniem ſię Domu Sabaudzkiego, któremu oddano Sardynią, Sycylią zaś do Neapolu przyłączono. Traktat Wiedeńſki R. 1735. Neapol y Sycylią oddał Królewicowi pod ów czas Hiſzpańſkiemu Karolowi w zamianę za Toſkanią, Parmę, y Placencyą.

(*h*) Ten Monarcha R. 451. w 700. tyſięcy wóyſka wpadł do Francyi, ogniem y mieczem wſzędzie puſtoſząc, *Aecyuſz* Wódz Rzymſki z *Meroweuſzém* Frankow y *Teodorykiem* Wizygotow Królem w Szampanii pod Katalaunią albo *Chalon ſur Marne* zbili go mocno: 180. tyſięcy z obuſtron legło. Attyla wrócił ſię wnet do kraju, y nowemi ſiłami wzmocniony, wpadł do Włoch R. 452: gdzie *Akwileję*, *Tyczyn*, y *Medyolan* zruynował. Niektòrzy bojaźnią przejęci, uciekli na błota Adryackie y tam oſiedli. Ztąd to początek Wenecyi miaſta na 72. małych wyſpach

błotach Adryackich, grunt założył ſtraſznego potym ſiłami Weneckiego miaſta. W początkach granice władzy tey Rzeczypoſpolitey z ſamemi kończyły ſię wyſpami: lecz potym na klęſce y ſzkodzie państw ſąſiedzkich ſwoje rozſzerzyła granice. Wolny tego narodu rząd w ſamego tylo ſzlacheckiego ſtanu (i) zoſtaje ręku: ten dożywotniego obiera rządcę, pod

ſpach leżącego. Kraje do tego miaſta należące ſą: *Padwa*, *Polezyna*, *Wincencya*, *Werona*, *Bryxya*, albo *Breſſan*, *Crema*, *Bergamaſc*, *Trewizan*, *Fryol*, *Iſtrya*, y część *Dalmacyi*; z wyſpami *Corfu*, *S. Maura*, *Cefalonia*, *Theaco*, *Zante*, *Curzolari*, y *Cerygo*, takoż w *Epirze* prowincyi Greckiey powiat *Butrinto*. Wóyſka jey lądowe dochodzą 26. tyſięcy, na morzu ma na 16. galer. Intrata jey roczna do 200. milionow przyſtępuje.

(i) Rząd Wenecki oſobliwością ſwoją dłuższegoby wyciągał wyrażenia, aniżeli krótkość rzeczy pozwala. Dość jeſt namienić o nim cokolwiek. Naywyższa tey Rzeczypoſpolitey powaga jeſt przy *radzie wielkiey*, która ſię o-

imieniem Doży, który od innych nie udzielną jaką władzą, ale samą tylo go-

niedziela, y co Swięto zgromadza. Ma w niey głos wszystka szlachta do rządow należąca. Nic się na tey radzie nie dzieje, prócz tylo, iż większością głosow wszystkich urzędow odprawują się Elekcye. Pod czas tey rady wszystkie inne Juryzdykcye ustają. Po radzie wielkiey idzie *Senat* zwany *Pregady*. Prezyduje w Senacie *Doże*. W tey radzie wszystkie interessa stanu agitują się. Trzecia rada zowie się *Collegium*, w którey zasiada *Doże* z 25. innemi. Ta rada naznacza czas radzie Senatu, do exekucyi przywodzi jego dekreta, poselstwa zagranicznych Dworow odbiera, wszystkie przyimuje memoryały, suppliki, manifesta, *&c.* Po tych trzech radach idzie *radą sześciu Mędrcow.* Jest to jakby Ministeryum Rzeczypospolitey. Aby kto w tey rądzie zasiadał, powinien mieć lat 38. Tu układają projekta do Senatu y Kollegium. Posłow innych Dworow przyimują memoryały, y Senatowi donoszą. Powszechnie się dzieje, iż na ich radzie cały Senat przestaje. *Rada dziesięciu* jest to Trybunał naywyższy bez apella-

godnością y pierſzeńſtwem w radzie różni ſię. Naywięcey dawniey w rządach mogło poſpolſtwo: (*k*) lecz ſzlachta go przy ſobie utrzymawſzy,

---

lacyi. Wſzyſtkie *crimina ſtatûs* do nich należą. Trzech z tey rady wybranych inkwizytorow ma moc prawie abſolutną ſzpiegowania tak dalece, iż kiedy ſię podoba, prywatne domy y ſam Doży Pałac rewidować mogą. Zapozwany bez żadney dyſtynkcyi oſob wraz w areſzt wzięty bywa; gdzie Przełożony Rady, co każdy koleją po tygodniu ſprawuje, czyni z areſztantem Inkwizycyą. Samego nawet Doży życie od ich władzy nie jeſt wyłączone. Dekreta tu wſzyſtkie ſtanowią ſię pluralitate.

(*k*) Z początkow ſwoich rząd Wenecki róznym podlegał odmianom. R. 742. uſtanowiono *Xiążąt*, ktòrzy prawie abſolutną władzą ſprawowali ſwóy urząd dożywotnie. Trwało to aż do R. 1173, kiedy władzę Xiążąt znieſiono, a uſtanowiono 470. oſob, bez których Doża czyli Xiąże nic czynić nie powinien. Oſoby zaś te co rok obierał lud cały. R. zaś 1298. Doże Piotr Grandenigo uſtanowił 40. oſob: y aby wſzyſcy ci, którzy tego roku y trzema laty

tey z ludem używa polityki; że, aby go na zawſze do dopomnienia ſię ſwojego prawa nieſpoſobnym uczyniła, w pokoju jemu y roſkoſzy niewieściec dozwala: cudzoziemców po większey części do wóyſka zaciągając: od ſamey nawet wyżſzey w wóyſkach komendy, fundamentalnym narodu prawem, właśni obywatele ſą oddaleni. Pretenſye tego Państwa naywiękſze ſą do Turkow, o zawo- jo-

ty przedtym ſkładali 470. oſob, jeśliby w radzie 40. oſob dwanaście mieli kreſek, ſami z potomſtwem ſwoim należeli do rządow; inni zaś wſzyſcy, bądź to ſzlachta, bądź także poſpólſtwo na zawſze od rządow byli oddaleni. Uſtawa ta potym od całey Rzeczypoſpolitey approbowana. Dodano potym 30. Familii zaſłużonych, 70 zaś dokupili ſię władzy rządów. Z tey to tylo ſzlachty ſkłada ſię Rada wielka, ściśniona tak wielą y tak cięſzkiemi prawami; iż nie wolno im bydź w uſługach zagranicznych Państw, żadney za granicą nie mieć korreſpondencyi, nawet żenić ſię nie może z familią do rządow nie należącą.

jowany Cypr, Kandyą, Nigropont, y Moreę: (*l*) do ſtanu Papieſkiego o Ferrarę: do Auſtryi o Tyrol y część Karyntyi. Lecz z drugiey ſtrony Turczyn czyha na Korfu, y wyſpy około

---

(*l*) Wſzyſtkie Weneckiey Rzeczypoſpolitey pretenſye ściągają ſię. *I.* o wyſpę y Królestwo *Cypru.* Jan *II.* Król Cypru umarł R. 1458, zoſtawiwſzy Syna naturalnego Jakuba. Sioſtra Jana *Charlotte* prawo do Cypru wnioſła z ſobą w Dom Sabaudzki. Jakub zaś przy pomocy Wenetow utrzymał ſię przy Cyprze, y na okazanie wdzięczności, poiął za żonę Katarzynę *Cernaro* rodem z Wenecyi. Jakub umarł R. 1473, Syn także wkrótce zſzedł z tego świata. Katarzyna żona Jakuba zrzekła ſię prawa ſwojego do Cypru na Rzeczpoſpolitą Wenecką. Lecz Selim Ceſarz Turecki za namową Jana *Miquez* żyda tę wyſpę opanował R. 1571. *II.* Pretenſya Wenetow do *Kandyi* funduje ſię na kupnie, którym tey wyſpy doſtali od Bonifacego Hrabi Montferratu w R. 1204. Turcy zaś ją opanowali woyną R. 1669. *III. Nigropont* Wenetom uſtąpiony był od Alexego Komnena za daną jemu pomoc do objęcia tronu Caro-

ło Grecyi leżące, Papież ma prawo do Polezyny, Auſtrya do Iſtryi, Dalma-

rogrodzkiego: odebrany zaś mocą od Machometa *II.* R. 1470. *IV.* Przywyſpu *Morei* Wenetowie opanowali znaczną część R. 1687. lecz utracili R. 1715. *V.* Xięſtwo *Ferrara* od dawnego czaſu za naywyżſzą głowę uznawało Papieża, y lennym tylo prawem należało do ſwoich Xiążąt. Azon *VI.* oſtatni Ferrary Xiąże miał naturalnego tylo Syna *Freſco* zwanego. Ten prawo ſwoje do Ferrary przedał Wenetom R. 1309. Jakoż wkrótce Wenetowie to Xięſtwo opanowali. Lecz przez kombinacyą oddać muſieli Klemenſowi *V.* Papieżowi R. 1380. *VII.* Miaſta Exarchatu Raweńſkiego wzięte były od Wenetow R. 1503. po śmierci Cezara Borgiaſza Walentyny Xiążęcia: ale w lat 6. potym nieſzczęśliwą woyną przez ligę Kameraceńſką wznieconą przymuſzeni, oddać wſzyſtkie te miaſta Papieżowi muſieli. *VIII.* Karyntya y Tyrol udzielnych ſwoich miało Xiążąt. Złączyły ſię te dwa kraje wieku X. kiedy Meinhard Hrabia *de Göritz* pojął za żonę *Adelaidę* dziedziczkę Tyrolu. Starſzy Syn ich wziął w podziale Tyrol y Karyn-

macyi, Kroacyi, Fryoli, y Xięſtw od Medyolanu oderwanych. (*m*) Którego ſię zaś naybardziey ſąſiada lękać powinni Wenetowie; jeſt Turczyn: przeciw któremu aby ſię obronić mogli: wóyſka im nayprzód tak lądowe, które ſą mocno zaniedbane, jako y morſkie w ſtanie jak naylepſzym trzymać potrzeba: powtóre ſtarać ſię o przyjaźń Dworów Chrze-

ści

ryntyą, młodſzemu zaś Albrychtowi doſtał ſię *Göritz*. Albrycht niemogąc oprzeć ſię potędze ſwoich ſąſiadow, poddał ſię Wenetom; wymòwiwſzy ſobie poſſeſſyą lennym y hołdowniczym prawem tego Hrabſtwa. Oſtatni z jego potomkow *Leonard* R. 1500. zapiſał *Göritz* Fryderykowi *III.* Ceſarzowi z Domu Auſtryackiego. Jakoż wkròtce Maxymilian Fryderyka Syn objął to Hrabſtwo, lubo Wenetowie z ſwoją pretenſyą manifeſtowali ſię.

(*m*) Pretenſye do Wenetow Porty Ottomańſkiey y Auſtryackiego Domu na ſwoim ſię wyrażą mieyſcu. Papieża zaś prawo do *Polezyny* y Hrabſtwa *de Rovigo* na tym ſię gruntuje. *Polezyna* y *Ro-*

vi-

ściańſkich, cokolwiek u Turkow ſwoją mogących; powagą aby ſię za nimi u Ceſarza Tureckiego wſtawiali: potrzecie jednoczenie ſię jak nayściśleyſze z pogranicznemi Turkom Panſtwami; jakie ſą Perſya, Auſtrya, Polſka, y Moſkwa; nakoniec, co ſię im częſto udawało, ſekretne domowego w Turczech zamieſzania utrzymywanie. (*n*) Zewnątrz zaś wſzelkiemi ſpoſobami ściſłą z tym mocarſtwem utrzymywać przyjaźń: a to dla pomnożenia handlu, ktory wielkie z Tureckie-

---

vigo częścią były Xięſtwa Ferrary. Alfons *I*, albo podług innych *Herkules* Xiąże Ferrary R. 1480. woyną przyciśniony, uſtąpić ich muſiał Wenetom. Papież przeto *Polezyny* y *Rovigo* jako krajow do Ferrary należących zawſze ſię dopomina.

(*n*) Pòki Wenetowie w ſamym śrzodku Państw Tureckich Moreę, Kandyą, Cypr, Nigropont, y inne trzymali kraje; nigdy Turcy gruntownego z niemi pokoju nie czynili; y jeżeli jakie zawarte były traktaty, tych drogo ſię Wenecyi dokupować trzeba było; y nigdy ſię ich

ckiego Pańſtwa do Wenecyi przenoſi bogactwa. Dóm takoż Auſtryacki, eſt to ſtraſzny dla Wenetow ſąſiad, mogący za naymnieyſzą urazą dochodzić oderwanych od Węgier, Auſtryi, y Medyolanu krajow. Zgoła wſzyſtkie Wenetom ſiły obracać naeży, na utrzymywanie jak naydłużze tych, ktòremi ſię zaſzczycają, ſekretnych obrotow y polityki, do utrzymania y powagi narodu, y jak aydłużſzego pokoju. Prócz ſamych owiem Szwaycarow, z ktòremi jelnomyślnie trzymają, nie mają ſąſiala, któryby jakiey do nich nie miał retenſyi.

Zo-

---

ich trwałości ſpodziewać nie mogli. Teraz zaś, uważając z jedney ſtrony, iż prócz wyſp na morzu *Jońſkim* y niektorych *Dalmacyi* części, nic Wenetowie nie trzymają, coby Turkow oczy na ſiebie obracało; z drugiey ſtan Pańſtwa Tureckiego bardziey pokoju niż woyny potrzebujący; długiego między temi Pańſtwy pokoju ſpodziewać ſię potrzeba: chybaby Rzeczpoſpolita z ſwojey

Zoſtaje już mòwić o Rzeczypoſpolitey Genueńſkiey. Stan, w którym daw-

---

jey ſtrony jaką do kłótni dała przyczynę. Lecz y Wenetowie doſtatecznie poznają ſiły ſwoje potędze Tureckiey wyſtarczyć nie mogącè. Woyna wieku teraznieyſzego Paſſarowickim traktatem zakończona aż nad to Wenetow nauczyła, iż nie wiele im przyda pomocy naymocnieyſza liga z potencyami na lądzie gòrującemi. Nieprzerwanym ogniwem ciągnące ſię Xiążęcia Eugeniuſza zwycięſtwa ſtracie *Morey* nie przeſzkodziły. Pożegnaćby ſię trzeba było y z *Korfu*, gdyby tego do Włoch klucza Hiſzpańſka nie ratowała Flotta. Jakoż w rzeczy ſamey poſeł Wenecki w Carogrodzie rezydujący żadnych na ujęcie Dywanu Tureckiego nie żałuje wydatkow. Całyby ſławny S. Marka ſkarb dla niego nie był bronny; aby tylo odwrócił nawałność z ſtrony Tureckiey na Wenecyą ſpaść mogącą. Inaczey prócz niepomyślności woyny, duſza miaſta Weneckiego handel, którego zawſze naddatek jeſt na ſtronę Wenetow, ciężkiby ſzwank odnioſł: manufaktury Weneckie, których naywiękſzą część Turcya zakupuje, prawie żadnego nie mieliby odbytu.

dawniey ona zoſtawała, (*o*) naywięcey mogąc we Włoſzech, Panią będąc czarnego morza, Archipelagu, y y całego ſrzodziemnego, potęgą na morzu ſwoją wſzyſtkim południowym ſtraſzna mocarſtwom: a ſtan, w któ-

H rym

(*o*) Dawniey taż ſama, która y teraz, na lądzie Genueńſkiev Rzeczypoſpolitey była obſzerność. Na morzu zaś trzymali *Korſykę*, *Sardynią*, o którychniżey, takoż wyſpę na Archipelagu *Leſbos* R. 1360. od Jana *V.* Ceſarza Carogrodzkiego ſobie darowaną. Syn Jana *V.* Emmanuel uſtąpił im wyſpy *Tenedos.* R. 1379. Król Cypryiſki zoſtał hołdownikiem Genueńczykow. Prócz tego mieli wiele miaſt w Krymie, Natoli, *Syryi* y Grecyi: prawie ſami trzymali handle na morzu czarnym, Archipelagu, wſchodnim, y większey części ſrzodziemnego. Podległe częſtym domowym rewolucyom Carogrodzkie Państwo tych częſtokroć miała Ceſarzow, których Genueńczykowie ſwojemi wſpierali poſiłkami. R. 1261. zaczęły ſię w Genui domowe wzmagać zamieſzania. Kłótnie między familiami *Grymaldy* y *Fiesque* z jedney ſtrony, z drugiey *Dorya* y *Spi-*

no-

rym teraz zoſtaje, wewnątrz nieſpokoyna, ſłuchająca we wſzyſtkim rozkazow Werſalſkiego Madryckiego, y Turyńſkiego Dworow, (*p*) obawiająca ſię zawſze, aby czyją nie była zdobyczą: ſmutny zoſtawuje nam przy-

---

nola w cięſzką zamieniły ſię woynę: którą pierwſi pognębieni zoſtali. Drudzy ſzczęśliwe dla narodu rządy utrzymywali do R.1396; którego ſkołatana Genua fakcyami *Adornich* y *Fregoſow* poddała ſię Karolowi *VI.* Królowi Francuzkiemu. Od tego czaſu Panow tylo odmieniała. Francya, Monferrat, Medyolan, Hiſzpania, koleją rządy nad Genuą trzymali. Aż R. 1527. Piotr *Dorya* z rąk Francuzkich wyrwany narod do dawney przywrócił wolności.

(*p*) R. 1684. Genua weſzła w ligę z Karolem *II.* Krόlem Hiſzpańſkim przeciw Ludwikowi *XIV.* Królowi Francuzkiemu. Nie tego Francya miała Króla, aby w czym Genueńczykowie korzyſtać mogli. Francuzkie za Ludwika *XIV.* ſiły w naywyżſzym były ſtopniu. Genua ſama bombardowaniem od flotty Francuzkiey po wielkiey części zruynowana, przyjąć muſiała punkta wſpania- łość

przykład okropnych ſkutkow domowey niezgody, y obywatelow prywaty. Rząd w niey podobny Weneckiemu: prȯcz iż Doża do dwȯch tyto lat bywa obierany. Ma ſwoje pretenſye do Sardynii: (q) lecz do jey ſamey mają prawo Francuzki y Sardyń-

H 2

łość udzielnego Państwa bardzo podłącе. Paweł *Maryni* Doża Genueński ſam z 4. Senatorami Krȯla w Werſalu przepraſzać muſiał. R. zaś 1741. wȯyſka Auſtryackie Genuę opanowały. Roſpacz obywatelow Auſtryakow wypędziła: Francya zaś od rządow tego Domu tą Rzeczpoſpolitą uwolniła.

(q) Około wieku ȯſmego Saracenowie Panami będąc morza śrzodziemnego, opanowali *Korſykę* y *Sardynią*. Jan *IX.* Papież przyſądził te wyſpy temu, ktȯryby Saracenow z nich wypędził. Genueńczykowie przeto y Rzeczpoſpolita Pizańſka po opanowaniu tych wyſp, podział między ſobą uczynili tym ſpoſobem: iż Genueńczykom *Korſyka*, *Kapraja* y *Gorgone*, Pizanom zaś Sardynia doſtała ſię. Stało ſię to R. 1015. Po długim czaſu pociągu *Baryzon* Krȯl Sardyńſki zadłużywſzy ſię Genueńczykom,

dyńſki Królowie: z których drugiemu, jako potrzebnemu, (r) nie bardzoby podobno tey zdobyczy inne zayzdrościły narody. Interes Genueńczy-

kom, był od nich w Genui zatrzymany. Traktatem R. 1180. za medyacyą Fryderyka *I.* Ceſarza zawartym Sardynia w pół rozdzielona, Genueńczykom y Pizanom doſtała ſię. Toż ſamo potwierdził traktat R. 1299. uczyniony. W tym ſtanie była Sardynia, póki od Hiſzpanow opanowaną nie zoſtała.

(r) Nie tak wielkiey jeſt wagi Rzeczpoſpolita Genueńſka, ani to jeſt jey kraju położenie; iżby zupełne jey od którego Monarchy opanowanie całą Europę obchodzić miało. Obwarowanie całości y beſpieczeńſtwa bankowi S. Jerzego łatwoby uſpokoiło Włoſkie miaſta, które ſwoje w nim złożyły ſummy. Trzech jeſt, których ſię Genua obawiać powinna: Ceſarz z ſtrony Xięſtwa Medyolańſkiego, Kròl Francuzki, y Król Sardyńſki. Pierwſzy z nich y drugi w tym potęgi jeſt ſtopniu, iż nie bardzoby inne pozwoliły Dwory, aby opanowaniem Genui ſiły ich były powiękſzone. Całey zaś Europy interes jeſt, aby Król Sardyńſki większey nieco był mocy. On al-

czykow jest: utrzymać domową spokoyność, y dobry w kraju ustanowić porządek: aby się powszechne o niey nie prawdziło zdanie: niema narodu w ktòrymby kray ubòższy, a obywatele byli bogatsi. Korsyka (s) do Genui należąca od dawnego już to

---

albowiem jeden jest, który naysnadniey Włochy w spokoyności utrzymać może. Genueńska Rzeczpospolita, dla słabości sił y domowego zamieszania w powszechne interesa wchodzić nie mogąca, Europie niejakimś jest ciężarem. Są przeto Dwory, ktòre chętnieby widziały Genuę w ręku Króla Sardyńskiego. Pròcz tego *Ville-Franche* jeden jest port, którym ten Monarcha z wyspą Sardyńską ma kommunikacyą. Przyległość kraju, bogactwa obywatelow, ich nieustanne między sobą kłótnie mogą bydź jemu y pobudką y sposobnością do wykonania zamysłow dla Genueńczykow nie bardzo pomyślnych.

(s) Z początkow swoich Korsyka należała do Etruskow, potym do Kartagińczykow, nakoniec do Rzymian. Wieku *VII.* po narodzeniu Chrystusa Pana Saracenowie ją opanowali. We 166. lat po-

czaſu bunt podnioſła, y niema ża- dney

---

potym *Hugo Kolumna* Saracenow wypędził. Po zmarłym bezpotomnie jego Synie *Biankonie*, kray ten w nierządzie y domowych kłótniach zoſtawał. R. 1077. Genueńczykowie oſiadać poczęli. R. zaś 1091. Urban *II.* Papież Korſykę lennym prawem oddał Pizanom. Po długiey nakoniec uſilności r. 1289 Genueńſka Rzeczpoſpolita przy tey ſię wyſpie utrzymała. R. 1728. Korſykanin jeden w Genui wóyſkowo ſłużący, za letki wyſtępek na kobylycę był oſądzony. Naśmiewanie ſię z niego wzbudziło innych tam będących Korſykanow, iż ſię porwawſzy do broni, wielu z poſpólſtwa zabili. Dekret Genueńſkiego Senatu na ſzubienicę ich ſkazujący tak Korſykańſki narod rozjątrzył, iż w R. 1729. bunt podnieśli. Otoż początek całego zamieſzania. Korſykanie ſwòy poſtępek naſtępującemi racyami wymawiają. *I.* Nieznośne podatki, któremi Genua Korſykanow do oſtatniego ubóſtwa przywiodła. *II.* Iż Senat Genueńſki ſzlachtę Korſykańſką za nieſpoſobną do poſiadania urzędow ogłoſił, wſzyſtkie przeto w Korſyce tak świeckie jako y duchowne urzędy ſamym rozdawano Genueńczykom. *III.* Ze

dney nadziei, aby ſię przy tey wy-
 ſpie

Ze Genua takich do Korſyki wyſyłała Gubernatorow, ktòrzy ſami ſię tylo zbogacali. Ztąd nayciężſze zbrodnie winą tylo pieniężną były karane: nawet przed ich popełnieniem z Gubernatorem o karę pieniężną umawiano ſię; tak dalece, iż w 24. leciech oſtatnich przed zaczęciem buntu 27000. ludzi nieſłuſznie zabitych rachowano, a ledwie 100. zabòycow gardłem ukarano. *Recueil hiſtorique tome XIX. pag.* 301. *IV.* Ze Genueńczykowie żadnego o zbogaceniu y uſzczęśliwieniu Korſyki nie czynili ſtarania: Nadmorſkie brzegi wſzyſtkie ſami trzymali, pożytki krajowe ledwie za połowę ſłuſzney ceny brali, zagraniczne towary dwa razy drożey przedawali, niżeli warte były, Korſykanom handlu zabronili, polowanie, łowienie ryb, y inne korzyści ſobie przywłaſzczyli, otworzenia w kraju żup ſolnych nie pozwolili; a tak odebrawſzy obywatelom ſpoſob zarobku, zgaſili w nich przemyſł, kray z ludzi ogołocili: zgoła tak ſię z Korſykanami obchodzili, jak ſię obchodzi ſłaby Pan z mocnieyſzym od ſiebie poddanym, którego inaczey utrzymać nie może, aż przez zupełne jego zagubienie. Te ſą prócz in-

ſpie Genueńczykowie utrzymali.

ZDA-

---

innych dowody, ktòremi Korſykanie ſwòy bunt wymawiają. Czytelnika jeſt rzecz, ſądzić o ich ważności. Doſyć mi namienić, iż 40. już jeſt rok, jak ſię przy ſwoim Korſyka buncie utrzymuje. W przeſzłym roku zaledwie ſię Genueńczykowie przy *Baſtya*, *Calvi*, *Ajaccio*, y *Bonifacio* utrzymać mogli, wyſpę *Capraja* utracili. Przekonani o ſłabości ſił ſwoich, traktat w przeſzłym roku z Francyą zawarli, którym Król Francuzki obowiązuje ſię bunt poſkromić, y pòty Korſykę poſiadać, póki wydatki na woynę tę łożone nie wybierze. Prawda, iż Korſyka dla handlu na morzu śrzodziemnym Francyi jeſt mocno potrzebna: ale na to wielu ludzi poświęcić potrzeba. kray ten cały jeſt w górach, obywatele ſą dzielni, ſamo o poddaniu ſię Genueńczykom wſpomnienie oſtatnią w nich ſprawuje roſpacz, inne narody żywności y broni im doſtarczają, póty ich Francya mieć będzie ſpokoynych, pòki liczne wóyſka na tey wyſpie trzymać będzie; Wòdz ich *Paoli* między naywiękſzemi wieku naſzego wojownikami liczyć ſię może.

ZDANIE VIII.

O

Cesarstwie Tureckim.

GDyby do tey rozległości, y do tak pomyślnego położenia, w jakim Tureckie teraz jest Cesarstwo, (*a*) ten obywatelow przemysł, y ten wewnętrznego rządu był wprowadzony sposob, jaki w Chrześciańskich znayduje się Mocarstwach; w świecieby zapewnie strasznieysza nie znalazła się potęga. W każdey albowiem ze

(*a*) Turcya posiada w Europie: *Romanią*, *Bułgaryą*, *Bośnią*, *Serwią*, *Oczakow*, *Budziak*, *Macedonią*, *Liwadyą*, *Tessalią*, *Epir*, *Albanią*, *Moreę*, część *Kroacyi* y *Dalmacyi*; także wyspy *Kandyą*, *Nigropont*, y *Cyklady* na Archipelagu. W Azyi do Turkow należą: *Natolia*, *Syrya*, *Turkomania*, *Dyarbek* z wyspami *Cypr*, *Rod*, y *Sporady*. W Affryce Sułtan Turecki ma *Egipt*, *Barka*, y *Abech*. Prócz tego hołdowni-

trzech świata części takich kilka w zupełności obeymuje Państw; (*b*) ktòrych sił y bogactw pamięć jeszcze do tych czas nie wygasła: y z kąd niegdyś niezliczone wóysk wyprowadzano orszaki; dzikie tam teraz odłogiem leżą pustynie. Przyczynę tak strasżney

---

kami Porty Ottomańskiey są: *Han Krymskich* y *Nogayskich* Tatarow, *Czerkassy*, *Kubanie*, *Georgianie*, y *Arabowie*; Wojewodowie *Moldawski* y *Wołoski*; Rzeczypospolite *Raguzańska*, *Algierska*, *Trypolitańska*, y *Tunetańska*. Długość Państwa Tureckiego w Europie jest na mil Polskich 260, szerokość na 200; w Azyi długość na 700, szerokość na 360: w Affryce zaś wzdłuż na 540, wszerz na 160.

(*b*) Wszystko to teraz do Sułtana Tureckiego należy, cokolwiek dawniey składało w Azyi *Assyryą*, *Babilonią*, *Mezopotamią*, *Armenią*, *Chaldeą*, *Syryą*. *Fenicyą*, *Iberyą*, *Albanią*, *Scytyą*, *Palestynę*, *Pont*, *Bitynią*, *Kappadocyą*, *Eolią*, *Galacyą*, *Jonią*, *Licyą*, *Karyą*, *Dorydę*, *Likaonią*, *Lidyą*, *Pizydyą*, *Paflagonią*, *Mizyą*, *Frygią*, prócz innych wielu pomnieyszych Państw: W Europie *Tracyą*, *Dardanią*, *Getyą*, *Tryballią*, *Illiryą*, *Mace-*

ſzney kraju ruiny w ſamym rządow Tureckich ſpoſobie można upatrzyć. A nayprzòd: Maxyma to jeſt narodu tego, z uſtawicznego poznana doświadczenia; iż gdy jaki zawojują kray, wſzelkiemi uciemiężenia ſpoſoby ſtarają ſię jego mieſzkańcow do oſtatniey przywieść nędzy: dla odjęcia im ſpoſobności jakiego podnieſienia buntu. Powtòre: iż Sułtan Turecki ſam doſtatku ſwoich poddanych jeſt dzie-

cedonią, *Teſſalią*, *Epir*, y Rzeczypoſpolite *Lacedomońſką*, *Ateńſką*, *Tebańſką*, nie licząc mniey znacznych; w Affryce *Egipt*, *Numidyą*, y większą część Państw *Kartaginy*. Dawnych wiekow dzieje świadczą, jakie bogactwa, y jak wielkie każdego z tych wſzyſtkich Ceſarſtw y Króleſtw były ſiły. Same Kròleſtwo *Judzkie* ledwie ſzòſtą część Paleſtyny ſkładające, na 200. tyſięcy żołnierza wyſtawiało. Filip y Alexander Kròlowie Macedońſcy opanowaniem Grecyi, która cała oſmey części Państwa Tureckiego nie czyni, do tey przyſzli potęgi, iż Azyą ſplądrowali. Ptolomeuſz *Egiptu* Kròl z ſamego cła miał du-

dziedzicem: co lubo się do pospólstwa nie ściąga; nie zbywa jednak na tych, ktòrzy y na nim toż wykonywają prawo. Potrzecie: iż ile rządcow y sędziow w każdym jest powiecie, tylu można nazwać zdziercow, z nędzy ubogich ziemian swoje napełniających szkatuły. Do tych przyczyn, jeżeli jeszcze wrodzone narodu dodamy niedbalstwo; dosyć będzie do naylepszego zniszczenia kraju. Jeśli wierzyć ma-

dochodu rocznego 13, 800 tysięcy talarow. Wszystkie wyliczone wyżey kraje, w jednych Sułtana Tureckiego będące ręku, nie wyròwnają wielkości dawnych Kartagińczykow. Taż sama jest y teraz ziemi obfitość, ktòra dawniey była; też same bogactw zrzòdła; niezbywa w tak różnych naturą y obyczajami krajach na obywatelach dowcipnych, pracowitych, do woyny sposobnych: ale gdy inne narody przez dobry rząd do większego coraz przychodziły poloru, Turcy od dawney swojey do prac y trudow ochoty odstępowali. Zrzódło potęgi Tureckiey *Alkoran* pożyteczniejszy jest Monarchom zdobyczuym, ani-

mamy niektòrym piſarzom, döchody Sułtana Tureckiego do 80. milionow (c) talarow przyſtępują. Wòyſko jego co do liczby, na 300. tyſięcy wyno-

niżeli chcącym zdobyte utrzymać kraje. Dzikość y grubiańſtwo, które gruntem ich jeſt religii, jedną mieſzkańcow część przez zbytki zniewieściło, drugiey przez cięſzką niewolę do przemyſłu odjęło ochotę. Rolnictwo teraz u nich opuſzczone: manufaktury ſame ſię jedwabne utrzymują; nayWiękſzy handel Francuzom, Anglikom, Holendrom, y Wenetom zoſtawiony; nauki, w których miarę ſiły y bogactwa każdego ſię pomnażają kraju, u Turkow ſą zakazane. Liczba duſz w całym Państwie Tureckim do 30. milionow może przyſtępować.

(c) Oprócz tego Sułtan Turecki jeſt naybliżſzym dziedzicem dóbr wſzyſtkich poddanych: y z ſpadającey ſukceſſyi ledwie połowa doſtanie ſię potomſtwu. Tak wielka liczba wóyſka bardzo małych potrzebuje nakładow. Sami tylo *Jańczarowie*, *Szpahowie*, y *Czauſzowie* płacę ze ſkarbu biorą. Inne zaś wſzyſtkie wóyſka utrzymują ſię z dóbr któ-

noſzące, wſzyſtkie Europy przewyżſza Państwa: nie żbywa Turkom na wrodzoney dzielności: porządek od Bonnewala (d) wprowadzony w dość dobrym ſtanie potęgę Turecką poſtanowił. Oſtatnia z Karolem *VI.* Ceſarzem y Moſkwą woyna naprawiła Turecką ſławę, dawnemi za Leopolda Ceſarza ſkażoną klęſkami. Sułtan

które znacznieyſi Turcy poſiadają. Od 30. czerwonych złotych intraty jednego dają konnego. Każdy Baſza kommenderuie dywizyą z ſwojey prowincyi zebraną. Utrata takowych żołnierzy żadney ſkarbowi nie przynoſi ſzkody. Poſiadający dobra na mieyſce zabitych innych ſwoim koſztem przyſtawić muſzą. Dawniey na morzu śrzodziemnym Sułtan Turecki trzymał 40. okrętow większych, y 60. galer. Lecz teraz ſiły jego morſkie znacznie ſą umnieyſzone.

(d) Bonnewal był urodzeniem Francuz. Emulacya, którą on, ſłużąc w wòyſku Ceſarſkim, z jednym miał Generałem, była jemu pobudką, a przynaymniey pozorem do udania ſię w ſłużbę Turecką. Dla zjednania kredytu w Narodzie Tu-

tan Turecki żadnych do nikogo nie ma pretenſyi, ſam wiele krajow, nie prawem, lecz woyną nabytych trzymając. Nie miłe ſię jemu wydają Węgry, pod Auſtryackiego Domu będące rządem. Dało ſię tylekroć jawnie poznać, jakby ſię chętnie chwycił ſpoſobności zawojowania tak wiele ważącego tego narodu. Straſznych około ma ſąſiadow, wyglądających prawie wſzyſtkich ſzkodzenia jemu ſpoſobności: a te ſą: Auſtryackie, Pol-

Tureckim, trzeba było katolickiey wyrzec ſię religii. Woyna oſtatnia Belgradzkim traktatem zakończona, na którey Turcy przeſzłemi dwóma woynami upadłe intereſſa ſwoje podźwignęli, była wedle planty y rady Bonnewala prowadzona. Był on potym potrzykroć Wezyrem wielkim.

(e) Innych państw do Turkow pretenſye na ſwoim ſie wyrażają mieyſcu. Między Perſami zaś y Turkami nienawiści początkiem jeſt rożnica w religii. Lubo oba te kraje Machometa trzymają ſię nauki, obrządki jednak różne mają. Turcy *Alego*, Perſowie zaś *Huſſeyna* obu Ma-

Polſkie, Moſkiewſkie, Perſkie, Abiſſyiſkie y Weneckie (e) Państwa. Interes jego cały, aby ſię kilku razem nie złączyło: każdemu zaś pojedyńczo lądowym zwłaſzcza wòyſkiem może wyrównać. (f) Na morzu nieco zaniebane ſą tego narodu ſiły: gdyż nigdy ſię jemu na nim nie ſzczęści-

Machometa uczniow, chwycili ſię. Dawniey cięſzkich między niemi wojeń przyczyną był grob Machometa. Po wielu z obuſtron odebranych y zadanych klęſkach, Turcy ſię nakoniec wieku przeſzłego przy nim y całey Arabii utrzymali. Pròcz tego Perſowie mają pretenſyą do *Bagdadu* czyli Babilonii, miaſta bardzo wielkiey wagi, które Amurat *IV*. R. 1638. opanował.

(f) Państwo Tureckie w tym jeſt ſtanie, iż przy lepſzym nieco rządzie wſzyſtkich ſąſiadow złączone razem ſiły wytrzymać powinno. Ma Turcya ſama w ſobie nie wyczerpane potęgi źrzódła. Kray obſzerny, ludny, żyzny, y bogaty. Oſtatnia woyna tym większą Porcie Ottomańſkiey przyniosła ſławę, im ſtan jey pod ów czas był niebeśpiecznieyſzy. Skarb Turecki dwóma cięſzkie-

ściło: wedle ſamychże Turkow przyſłowia: *Bòg Chrześcianom nieſtateczne dał morze, Muzułmanom zaś nieporuſzoną w trwałości ziemię.*

ſzkiemi woynami był wycieńczony, kray nadzwyczaynemi podatkami zubożony, naydzielnieyſze wóyſka od Perſow znieſione, w Carogrodzie ſamym nieuſtanne bunty oſtatnią ruiną groziły. Przezorne Baſzy Bonnewala dyſpozycye wyprowadziły z chwałą Turkow z tey woyny, ktòrey w początkach pomyślności nigdy ſię narod Turecki nie ſpodziewał. Niedoſtatek w Turczech dobrych maytkow, doſkonałych Indzynierow, y biegłych Komendantow, nie dozwala temu Państwu korzyſtać z tak wielkiey potęgi. Wſzczęta wynieyſzym roku między Turcyą a Moſkalami woyna w politykach wznieca ciekawość, jeśli którakolwiek potencya ſama jedna ſiłom Ottomańſkim oprzeć ſię potrafi.

ZDANIE IX.

O

Domie Auſtryackim.

NIm ſię cokolwiek o ſtanie y intereſach tego Domu namieni; (*a*) wyrazić wprzòd w kròtkości potrzeba, jakim on ſpoſobem do tak wyſokiego potęgi przyſzedł ſtopnia. Z początkow ſwoich przodkowie tego Domu; pod imieniem Hrabiow Habsburſkich nie mieli, jak tylo dziedziczne niektòre w Szway-

(*a*) Prócz ſamey *Auſtryi* ma Dom Auſtryacki w Niemczech, *Styryą*, *Karyntyą*, *Karniolę*, *Tyrol*, y *Szwaby Rakuſkie;* we Włoſzech Xięſtwa *Medyolańſkie*, *Toſkańſkie* y *Mantuańſkie*; takoż Kròleſtwa *Czeſkie* z *Morawą* y 4. Szląſkiemi powiatami *Opawą*, *Karnowem*, *Cieſzynem*, y *Bielſkiem;* Króleſtwo *Węgierſkie* z *Siedmiogrodem*, *Sklawonią* y częściami *Kroacyi y Dalmacyi*: nakoniec prowincye Niderlandu. Kray ten

w Szwaycarach y Alſacyi Hrabſtwa. Rudolf *I.* Ceſarz, a wprzód Hrabia Habsburſki, założył fundamenta wielkości tego Domu; dawſzy lennym prawem, jako Ceſarz, jednemu z Synow ſwoich Auſtryą, drugiemu

---

ten cały doſyć jeſt rozległy, ludny, y żyżny. Handel Auſtryi, Niderlandu, y Medyolanu zalega na manufakturach; Węgierſkie zaś Króleſtwo handlu y bogactw wewnętrznych wielkie ma źrzòdła. Wino Węgierſkie Polacy y y Niemcy mocno zakupują: wołow około 100. tyſięcy co rok za granicę wyprowadzają. Nieprzebrane minery wielkie do kraju ſprowadzają pieniądze. Liczba duſz w Węgrzech będących dochodzi 7,000,000: w Niderlandzie 2,500,000, w Czechach y całych Niemczech 16,000,000. Wòyſko Auſtryackie znacznie po przeſzłey Szląśkiey woynie pomnożono: wynoſi one 200. tyſięcy ludzi. Rzeſzy zaś Niemieckiey wóyſka dochodzą 130 tyſięcy. Dochody roczne Domu Auſtryackiego doſyć ſą znaczne: jednak w woynach oſtatnich pokazało ſię, iż w wykonaniu wielkich zamyſłow pierwſzy jeſt ſkarb, ktory na wſzyſtkie expenſa nie wyſtarcza.

Szwabſkie Xięſtwo. Szkodowałć wprawdzie ten Dom przez bunt Szwaycarow; (*b*) lecz znacznie jego pomnożył ſiły Maxymilian Ceſarz przez

---

(*b*) Dom Auſtryacki początek ſwòy bierze od dawnych Hrabiow Habsburſkich. Wieku *XI.* wzmiacniać ſię on począł w Szwaycarach y Alſacyi. Albert Hrabia Habsburſki miał ſobie uſtąpione od Fryryka *I.* Ceſarza Hrabſtwa *Baden*, *Uthdorff*, y *Argaw.* Otton *IV.* Ceſarz dał Rudolfowi Alberta Synowi *Rhinfeld.* Tego zaś wnuk Rudolf Ceſarz objął *Ury*, *Schweitz*, *Unterwall*, *Zurych*, y *Fryburg.* Syn zaś Albrycht *I.* Ceſarz wziął *Lucerne*, *Glarys*, y wiele innych krajow Szwaycarſkich. Uſiłował on łagodnością ſwoją całe Szwaycary dziedzicznym prawem do ſwojego przyłączyć Domu. Gwałtowność y oſtre ſpoſoby poſtępowania, w dziedzicznych krajach okazane, cały narod odraziły. *Gryśler* Gubernator Unterwaldy do tey przyſzedł wynioſłości, iż zawieſzonemu Kapeluſzowi ſwojemu takie przechodzącym czynić kazał uſzanowanie, jakie jemu ſamemu czynić zwykli. Wilhelm *Tell* obywatel Altorfu za niepoſłuſzeńſtwo ſka-

przez ożenienie ſię z Maryą Burgundyi y Niderlandu dziedziczką. (c) Syn zaś jego Filip po Joannie żenie ſwojey wziął Hiſzpańſkie y Neapolitańſkie Króleſtwo; gdy z drugiey ſtrony Fer-

---

ſkazany był od Gryslera na zerwánie ſtrzałą jabłka z głowy właſnego Syna. To było początkiem całego pożaru. *Tell* jabłko zbił pomyślnie, lecz poſtrzeżony, iż w gotowości drugą miał ſtrzałę na zabicie Gubernatora, jeśliby Syna ſwojego raził, porwany do więzienia. Lecz ztamtąd umknąwſzy, innych do buntu pobudził. Hrabſtwa *Ury*, *Schweytz*, y *Unterwald* R. 1307 ligę na wypędzenie Gubernatorow uczynili. Pomyślny tey ligi ſkutek, y klęſki Auſtryakow, odjęli Domowi Auſtryackiemu nadzieję odzyſkania Szwaycar: które na traktacie Weſtfalſkim R. 1648. za wolną y nikomu niepodległą Rzeczpoſpolitę uznano.

(c) Dziedziczne Xięſtwa Burguńſkiego dobra były. *I.* Xięſtwo Burgundyi, które wraz po śmierci Karola opanowane było od Ludwika *XI.* Króla Francuzkiego, na fundamencie, iż oderwane wprzód było od Korony Francuzkiey, y dane lennym tylo prawem Filippowi ſmia-

dynand po Annie żenie swojey Czech y Węgier dostał w posagu. (*d*) W tym tedy potęgi stopniu Dòm był Austryacki aż do Leopolda Cesarza: za ktòrego, śmierć Karola II. Króla Hiszpańskiego Hiszpanią wprzòd, a potym y Neapol Domowi Burbońskiemu upewniła. Interesa głowy domu Austrya-

śmiałemu Pradziadowi Karola przez Jana Króla Francuzkiego jego Oyca w R. 1363. *II.* Hrabstwo Burgundyi albo *Franche Comté*, które w Domie Austryackim było aż do traktatu Nimegskiego, mocą ktòrego Francyi ustąpione. *III.* Prowincye Niderlandu całego prócz piąciu od Karola *V.* Cesarza nabytych.

(*d*) Maxymilian Cesarz miał jednego Syna Filippa dziedzica po żenie Hiszpańskiey Korony, po Matce dòbr Burguńskich. Dway Filippa Synowie Karol y Ferdynand początkami byli dwòch Domu Austryackiego linii. *Karol* objął Hiszpanią ze wszystkiemi prowincyami we Włoszech, Azyi, Affryce, y Ameryce leżącemi, y sukcessyą Burguńską. Linia od niego pochodząca nazwana Hiszpańską zgasła na Karolu *II.* Królu Hiszpań-

ſtryackiego inne ſą, jako Ceſarza Niemieckiego, inne jako Pańſtw Auſtryackich dziedzica. Przez dziedziczne pańſtwa rozumie ſię, Auſtrya, Węgry, Czechy, Niderland, także Xięſtwa we Włoſzech: Toſkańſkie, Medyolańſkie y Mantuańſkie. Ma zaś ſwoje pretenſye do Turkow, o Serwią, Bośnią, y część Dalmacyi, (*e*) do Wenetow, o Iſtryą, Dalmacyą, y wiele innych miaſt: do Szwaycarow, o wybicie ſię przez bunt z władzy tego domu: do Burbońſkiego

---

ſzpańſkim R. 1700. *Ferdynand* młódſzy Karola Brat objął Auſtryą y dobra w Niemczech leżące. Pojął on za żonę około R. 1520. Annę Władyſława *VI.* Czeſkiego y Węgierſkiego Króla Còrkę. Linia Niemiecka zakończyła ſię na Karolu *VI.* Ceſarzu R. 1740.

(*e*) Rzeczby była prawie nieſkończona, gdyby wſzyſtkie Domu Auſtryackiego pretenſye z ſamych początkow wywodzono. Dwojakiego one ſą rodzaju: jedne do linii Hiſzpańſkiey, drugie do Niemieckiey ściągają ſię. Ile do pierwſzych; ponieważ na traktacie Badeń-

Domu, o Hiſzpanią, Neapol, Sycylią, Alſacyą, Burgundyą, Lotaryngią, y Xięſtwa od Niderlandu oderwane: do Pruſs, o Szląſk y Luzacyą: do Polſki, o ſtaroſtwo Spiſkie. Interes tego Domu naypierwſzy jeſt: utrzymać ſię przy ſwoich w całości dzierżawach. Nie można zapewnie

---

ſkim R. 1714, Wiedeńſkim R. 1725, ſolennie Karol *VI.* Ceſarz zrzekł ſię ſwojego do Hiſzpanii prawa; wſzyſtkie zatym linii Hiſzpańſkiey pretenſye tym zrzeczeniem na linią Andegaweńſką Domu Burbońſkiego ſą wlane. Y owſzem Dom Burbońſki zdaje ſię niemałe mieć prawo do oderwanych od Monarchii Hiſzpańſkiey Niderlandu y Medyolanu. Podobnieyſza rzecz zdaje ſię, iż Hiſzpania dochodzić tak wielkiey ſwojey będzie ſtraty, aniżeli aby Dom Auſtryacki, czyli dziedzicznie po nim naſtępujący Lotaryńſki o Koronie Hiſzpańſkiey tak od ſiebie odległey miał zamyślać. Linii zaś Niemieckiey pretenſye ściągają ſię nayprzód do Weneckiey Rzeczypoſpolitey o *Dalmacyą y Kroacyą*. Kraje te dawniey należały do Ceſarzow wſchodnich. R. 999 Obywatele tych pro-

twierdzić, aby przy ſpoſobney porze nie miał Dom Saſki ſwojego do Czech

I 5 po-

---

prowincyi, nie mogąc ſię obronić przeciw częſtym Saracenow wpadnieniom, poddali ſię Wenetom za pozwoleniem Bazylego y Konſtantyna Ceſarzow wſchodnich. Ludwik Król Węgierſki przymuſił Wenetow do odſtąpienia nadmorſkich *Kroacyi* y *Dalmacyi* miaſt R. 1358; lecz podczas domowego w Węgrzech zamieſzania Wenetowie utracone prowincye odzyſkali. Co *Karłowickim* y *Paſſarowickim* traktatem było potwierdzono. Z tego zrzòdła wynika pretenſya Auſtryi do morza Adryatyckiego. Karol *VI.* Ceſarz chciał uſtanowić w *Tryeſte* mieście Iſtryi kompanią kupiecką na morzu Adryatyckim. Wenetowie ſię temu oparli na fundamencie powſzechney decyzyi, iż wſzyſtkie ciaſniny y morza partykularne należeć powinny do tych, którzy na koło ſwoje kraje poſiadają. Druga Auſtryi pretenſya jeſt do *Fryoli.* Oſtatni tego Hrabſtwa dziedzic Ludwik *Techio* uczynił przeciw Wenetom ligę z Zygmuntem Ceſarzem R. 1420. Lecz dla niepomyślney woyny wielką *Fryoli* część utracił. Maxymilian *I.* Ceſarz złą-

popierać prawa, mocą Jozefy Krò- lo-

---

złączonemi ſiłami z Juliuſzem *II.* Papieżem, Ludwikiem *XII.* Francuzkim, y Ferdynandem Katolikiem Hiſzpańſkim Kròlami przez wzniecona od ſiebie ligę Kameraceńſką Wenetow chciał poniżyć. Woyna R. 1503. zaczęta, gdy innym Alliantom była pomyślna, Ceſarz w niey reſztę *Fryoli* utracił; kontentując ſię wypłaceniem ſummy 200. tyſięcy czerwonych złotych. Z całego tego Hrabſtwa ledwie jedne miaſto *Aquileja* przy Auſtryi ſię zoſtało. Tegoż właśnie czaſu Wenetowie opanowali więkſzą część *Iſtryi* przy wyſpu na morzu Adryackim leżącego, prócz miaſta y powiatu *Tryeſte.* Do domu zaś Burbońſkiego Auſtryackie pretenſye o Hiſzpanią, Neapol, Sycylią, y Burgundyą ſą z liczby tych, do ktòrych linia Hiſzpańſka tylko prawo miała. Część prowincyi Niderlandſkich prawem woyny przez Francyą rożnemi czaſy była zawojowana. *Alſacya* z dawnych czaſow należała do Xiążąt *Hochenſtauffe.* Rudolf Ceſarz około R. 1290 oddał lennym prawem młódſzemu Synowi ſwojemu Rudolfowi. Na tym przywileju cały fundament Auſtryackich do tego Xięſtwa pretenſyi polega: Francya zaś prze-

lowey Polſkiey, Jozefa Ceſarza Còr-ki.

---

przeczy temu, y iż Dom Habsburſki, czyli Auſtryacki przywłaſzczył tylo ſobie dzierżawę tego Xięſtwa. *Alſacya* uſtąpiona Francyi na traktacie Weſtfalſkim, *Strażburg* zaś ſtołeczne jey miaſto wzięte od Ludwika *XIV*. R. 1681. Szląśk dolny od Domu Brandeburſkiego przez woynę był opanowany w R. 1742. Gòrnego zaś połowę Auſtrya uſtąpiła na traktacie Hubertsburſkim R. 1762. Pretenſya Brandeburſka fundowała ſię na opiſach Jerzego Margrabi Brandeburſkiego z Janem Opolſkim, y Walentynem Racyborſkim Xiążętami uczynionych R. 1520. względem wzajemney ſukceſſyi w niedoſtatku potomſtwa. *Spiſkie* Staroſtwo zdawna do Polſki należące wieku *XII.* dane było w poſagu *Kolomanowi* Kròlowi Węgierſkiemu przez Boleſława Krzywouſtego. Zygmunt Król Węgierſki w R. 1412. zaſtawił je Polſzcze za 40. tyſięcy kop groſzy Praſkich, pod kondycyą, iż po nieoddaniu, corok we dwoy ta ſumma pomnażać ſię miała. Do Turkow nakoniec Auſtryi pretenſye na tym ſię fundują, na czym y innych wſzyſtkich Pańſtw z Turkami graniczących. Ceſarz Turecki w żadne z innemi Dworami nie wchodzi

ki. (*f*) Umowa takoż z Domem Bawarſkim uczyniona względem wzajemnego po zgaſłych męſkiey płci potomkach na Państwa wſtąpienia, przez śmierć Karola *VI.* Ceſarza, a oſtatniego dòbr Auſtryackich dziedzica, doſyć ważne Bawarczykowi

kowi

---

dzi pokrewieńſtwa; z ktòrych po więkſzey części wſzyſtkie prawa y pretenſye wypływają: a zatym prowincye od Państw Tureckich albo ſię odrywają, albo ſię też do nich przyłączają nie innym, tylo woyny prawem. Tym ſpoſobem woyny Karłowickim, Paſſarowickim y Belgradzkim traktatem zakończone, przyłączyły do Państw Ottomańſkich Węgierſkie prowincye *Bośnią, Servią*, część *Dalmacyi*, y część *Kroacyi.*

(*f*) Nie można tu zamilczeć o ſukceſſyi Auſtryackiey, która tak wielkie wieku naſzego w całey Europie uczyniła zamieſzanie. Woyna z tąd R. 1741. zaczęta, a Akwisgrańſkim traktatem zakończona, uſpiła nieco, ale nie wcale umorzyła pretenſye do Auſtryi dwòch wielkich w Ceſarſtwie Niemieckim Domow. Początek całego zamieſzania jeſt

ta-

kowi do Austryi dała prawo. Nakoniec nie ostygł jeszcze y w Węgrach duch dawną im wolność smakujący. Prócz tego także Turczyn na Węgry, Francuz na Medyolan niemiłym patrzą okiem. Lecz Dwór Ber-

---

takowy. Leopold Cesarz zostawił dwóch Synow: *Jozefa* y *Karola*. Z dwóch pozostałych Jozefa Cesarza Córek, starsza *Marya Jozefa* poszła za Elektora Saskiego, który potym Królem był Polskim pod imieniem Augusta *III*; młódsza zaś *Marya Amelia* poszlubioną była Karolowi Albertowi Elektorowi Bawarskiemu. Brat Jozefa Karol został Cesarzem y dziedzicem dóbr Austryackich. Ten zostawił jedną Córkę *Maryą Teressę*. Przenikając on to, które potym nastąpiło, o sukcessyą dóbr Austryackich zamieszanie, wydał R. 1713 ustawę, nazwaną *Sanctio Pragmatica Carolina*. Naznacza Karol tą ustawą za dziedziczkę wszystkich nierozdzielnie Domu Austryackiego Państw *Maryą Teressę* Córkę swoją: oddalając obydwie Córki Brata swojego Jozefa. Manifestowali się przeciw tey ustawie Saski y Bawarski Elektorowie, pierwszy do *Czech*,

Berlińſki naybardziey na ſiebie tego Domu obraca oczy, mocno ſobie wzięcie Szląśka przykrzącego. Nie małym także byłoby intereſſem, zetrzeć plamę oſtatnią woyną powadze w Niemczech Ceſarza uczynioną. Za wojen Domu Auſtryackiego z Domem Bur-

Czech, drugi do Auſtryi y Węgier ſwoje wywodząc prawo. Nie miła zatym Anſtryackiemu Domowi nayprzód względem Czech wſzczęła ſię kweſtya: jeżeli Tron Czeſki jeſt dziedziczny albo też Elekcyiny. Y ſprawiedliwość ſama y interes Karola wyciągał, aby Czechy dziedzictwu nie podlegały. Gdyż y *Bulla złota* od Karola *IV*. uſtanowiona, na ktòrey ſię rząd Niemiecki funduje, Czechy za Elekcyine Króleſtwo uznała, y jeśliby było dziedziczne, bliżſząby była do objęcia tego Tronu *Marya Józefa*, jako ſtarſza ſtarſzego Brata Còrka. Do Auſtryi zaś y Węgier *Marya Amelia* więkſze mieć zdawała ſię prawo. Karol zaſadzony na zrzeczeniu ſię obydwòch, do którego ich wprzòd jeſzcze przymuſił, także na Anglii, Hollandyi, y innych Dworach. które tę jego uſtawę gwarantowały, zda-

Burbońſkim, Anglia y Hollandya przy Auſtryi ſtojące, ſzali pilnowały Europeyſkiey; lecz gdy za naſzych czaſow Angielſkie Kròleſtwo w tak wielką wzbiwſzy ſię potęgę, głową z jedney ſtrony Europeyſkich ſtaje ſię intereſſow; Europy tedy całey potrzeba

---

zdawał ſię lekce ważyć tak widoczne Synowic ſwoich pretenſye. Po śmierci jego R. 1740, chciwy pognębienia Auſtryi Dom Burbońſki obydwòch Elektorow wſpierał pretenſye. Woyna ſię z tąd wſzczęła. Traktatem Akwisgrańſkim *Marya Tereſſa* przy uſtawie ſię Karolińſkiey utrzymała. Ile zaś do Węgier należy, te z początków ſwoich nadanemi ſobie od Andrzeja Króla R. 1222 cieſzyły ſię ſwobodami, aż pòki w Dom Auſtryacki nie wpadły. Uſilność tego Domu w nadwerężeniu wolności Węgierſkiey przyczyną była tylu buntow y wojen, które ſię nie zakończyły, aż za Leopolda R. 1687; kiedy Węgrowie potraciwſzy nayznacznieyſze kraju głowy, po zruynowaniu przez Auſtryakow równie jako y Turkow całego narodu, przymu-

ba wyciąga, aby dla utrzymania wagi przeciw tak mocney Angielſkiey lidze, Ceſarz przy Domie był Burbońſkim. Polſka wieleby jemu w wielu okolicznościach dopomodz mogła: gdyby ſię z domowych nieſnaſek y wkorzenionego wybiła nierządu; którey, aby w dobrym ſtanęła ſtopniu, dopomagać, powinnoby bydź między niemałemi Dworu Wiedeńſkiego inrereſſami.

ZDA-

---

muſzeni byli podpiſać ſię do uſtawy, ktòra ſukceſſyą Domowi Auſtryackiemu męſkiey płci obwarowała. Smierć przeto Karola *VI.* dawne Węgrom wracała obierania Królow prawo. Lecz te narodu pretenſye uſpokojone zoſtały Elekcyą, którą *Marya Tereſſa* za Kròlową Węgierſką uznaną zoſtała, dawne Węgrow przywileje potwierdzając y zaprzyſięgając.

ZDANIE X.
O
Kròleſtwie Pruſkim.

DOm Brandeburſki, ktòry pod imieniem teraz Króleſtwa Pruſkiego do więkſzey coraz w Niemczech przychodzi potęgi,(*a*) niedawno tak wyſokie ſobie w Europie zjednał poważanie. Przodkowie tego Domu byli tylko Burgrabiami Nirenberſkie-

(*a*) Pańſtwa Króla Pruſkiego ſkładają ſię z Pruſs Xiążęcych, Marchii Brandeburſkiey, Pomorza bliżſzego y dalſzego, Xięſtw Szląſkiego, Magdeburſkiego, Halberſztackiego, Julii, Kliwii, Minden, Morch, Neuchatel, Walengen, Mur; y Fryzyi wſchodniey: Hrabſtw Mark, Teklenburg, Lingen, Rawensberg, Bütow, Lawenburg, y Mansfeld; takoż miaſta Glatz, Hala, Gieldern: Staroſtwa Drahin, y Zuław Elblońſkich; włości Sereja y Taurogi. Prócz dóbr w Niemczech położonych, w ſamych Pruſiech rachują milion duſz; wòyſka lądowe

mi. Wieku dopiero *XV.* Zygmunt Cesarz Margrabstwa Brandeburskiego ustąpił Fryderykowi. Albert Mistrz Krzyżacki, lennym prawem od Zygmunta *I.* Króla Polskiego dostał połowę Pruss, zwaną Prussami Xiążęcemi: a (*b*) przez małżeństwo z Eleonorą Xiężniczką Kliwii, tego Xięstwa nabył dziedzictwo. Nieszczęśliwe za Jana Kazimierza z Kozakami, Moskwą, y Szwedawi woyny przymusiły Polakow na traktacie Welawskim uznać Fryderyka Wilhelma za nie pod-

we Króla Pruskiego wynoszą 120 tysięcy ludzi. Intrata roczna do 14. milionow talarow przystępuje.

(*b*) Prussy Xiążęce Krzyżakow dawniey było Państwem. Niewdzięczność ich ku Polakom krwawych wojen przyczyną była; których skutkiem było przyłączenie do Korony R. 1466. przez Kazimierza Jagiellończyka tey części Pruss, którą teraz koronnemi Prussami zowiemy. Resztę hołdowniczym prawem trzymać musieli. *Albrycht* Xiąże Brandeburskie, a Pruskich Krzyżakow Mistrz R. 1525, od Zygmunta *I.* Króla Polskiego lennym y hołdowniczym prawem Prussy Xiążęce otrzymał.

podległego Polszcze Xiążęcia Pruskiego. Natenczas to Bitow, Lawenburg, Drahim, y przedmieście Elblońskie Xiążętom Pruskim w summie 400. tysięcy talarow zastawiono. Leopold Cesarz, chcąc Fryderyka Xiążęcia Pruskiego do strasżney o sukcessyą Hiszpańską wplątać woyny; tytułem Jego Króla Pruskiego ozdobił. (c) Teraźnieyszy zaś Król Pruski Szląsk od Państw oderwał Austryackich. Niedawne Domu tego z Xiążęciem Sztathuderem Hollenderskim y Domem Brunświckim skolligacenie mocnym jego czyni w Niemczech Elektorem: y gdyby do tak znacznych sił lądowych, jakie się podczas ostatniey wydały woyny, jakakolwiek przynaymniey na morzu Baltyckim ustano-

 wio-

(c) Tytuł Królow Pruskich nadany R. 1701. Rzeczpospolita Polska z przyznaniem tego tytułu ociągała się, bojąc się, aby godność ta prawu jey do Prus nie przeszkadzała. Lecz teraznieyszego Króla Pruskiego oświadczeniem ubespieczona, tytuł Królewski na Seymie R. 1764. przyznała.

wiona była flottą; większąby nierównie Dwòr Berliński prowadził figurę, y wyższąby w intereſſach Dworow pòłnocnych miał powagę. Pretenſye jego bardzo ſię obſzernie rozciągają; znacznieyſze z nich ściągają ſię do Xięſtwa Meklenburſkiego y Hrabſtwa Mansfeldzkiego. (*d*) Położenie Pruſſ Xiążęcych na Pruſſy y Pomorze Polſkie nie bardzo miłym okiem temu Monarſze patrzyć każe. Na kogo ſię naybardziey ma ozierać Dwór Berliński, jeſt Dom Auſtryacki. Z wielu można miarkować okoli-

(*d*) Na początku wieku teraźnieyſzego wielkie ſię w ſądach Niemieckich roſtrząſały ſprawy tyczące ſię pretenſyi Domu Brandeburſkiego do Mansfeldu, Meklenburga, y Kliwii. Z tych oſtatnie dwa Xięſtwa Królowi Pruſkiemu przyſądzone; *Mansfeld* od tegoż Monarchy y Elektora Saskiego wzięty w ſekweſtr. *Meklenburſka* ſprawa zakończona traktatem między Domem Brandebuſkim y Xiążętami Meklenburſkiemi uczynionym R. 1707. mocą którego po zgaſſey linii Xiążąt *Meklenburſkich*; dobra ich Domowi Brandeburſkiemu doſtać ſię mają.

liczności, jak krzywym on okiem na oderwany Szląſk pogląda. Uczyniona z Anglią liga oboygu tym państwom dla wzajemney ſwoich w Niemczech krajow obrony jeſt potrzebna. Zaſzła zaś z Moſkwą aliancya albo ſamym Pruſſom jeſt pożyteczna, albo do Polſki y Szwecyi (e) ściągać ſię muſi. Jednym ſłowem, Króleſtwo Pruſkie nie tak gruntuje potęgę ſwoją na wewnętrzney kraju ſile y rozległości, jako raczey na tym, iż od dawnego czaſu wielcy im zawſze rządzili ludzie.

(e) Traktat ten R. 1763 zawarty ściąga ſię do wzajemnych w czaſie woyny poſiłkow, zalegających z obu ſtron na 12000. To pewna, iż co do Polſki y Szwecyi równe ſą obu tych Dworow intereſſa.

ZDANIE XI.

O

Królestwie Polskim.

ZUpełna stanu y interessow narodu naszego wiadomość, jako nierównie y przyzwoitsza nam, y pożytecznieysza, ponieważ dłuższego potrzebuje wyrażenia; aniżeli cierpliwość godnych słuchaczow pozwoli; (a) obszernieysze przeto o Polszcze zdania na inny osobny czas odkła-

(a] Ninieysze zamieszanie Polskie ciekawe całey Europy oczy na siebie obraca. Los domowey rewolucyi, y z niey początek swóy biorącey Turkow z Moskalami woyny, decydować będzie o przyszłym tak wewnętrznym jako też powierzchownym narodu naszego stanie. Okropnością ninieyszych, bojaźnią przyszłych okoliczności, y niepewnością zamysłow tak jedney jako y drugiey strony ściśnieni, w niechętnym milczeniu zostawać musiemy; czas następujący objaśni, czego kto chciał; gdy się pokaże, czego, y jakiemi drogami dokazał.

kładamy; zwłaſzcza gdy oſobną około niey w tym roku mieliśmy zabawę. Tu tylo cokolwiek o niey w kròtkości namienić niezawadzi. Rozległość państwa naſzego, na 200. zgórą mil wzdłuż mającego, (*b*) ta jeſt; iż ledwie który w Europie kray znaydziemy, któryby w granic ſwoich obſzerności nam mògł wyrównać. Zyżność zaś ziemi, y obfitość co do żywności y wygody taka; iż Hollendrowie więcey ſamego zboża z Polſki y Litwy, aniżeli z innych krajow do ſwojego y południowych państw przewożą: y gdyby w lepſzym nie-

---

(*b*) Cały Rzeczypoſpolitey Polſkiey kray ma wzdłuż od Wielkiey Polſki do brzegow Tatarſkich mil Polſkich 260, wſzerz od granic Węgierſkich do brzegow Województwa Witebſkiego tychże mil 195. Składa ſię cały ten kray z Wielkiey y Małey Polſki, Litwy, białey y czerwoney Rusi, Mazowſza, Podlaſia, Poleſia, Wołynia, Podola, Zmuydzi, Pruſs Koronnych, y częściPomorza, Kijowa, y Inflant. Xiąże Kurlandzkie jeſt hołdownikiem Polſkim. Wſzyſtkie prowin-

co ſtopniu były rzemiosła ; gdyby wzmagające ſię zbytki , y niejakieś w zagranicznych rzeczach upodobanié góry nie brało: więceyby zaiſte naſzych towarow w cudze kraje, aniżeli zagranicznych w naſze wchodziło granice. Ile już do położenia Oyczyzny naſzey należy ; otoczona ona czterma tak wielkiemi w Europie pańſtwy: Moſkwą, Turkami, Pruſſami , y dobrami Domu Auſtryackiego ; jako w ninieyſzym zoſtając ſtanie, wſzyſtkich tych tak ſtraſznych ſąſiadow obawiać ſię muſi; tak gdyby w należytym domowego porządku ſtanęła ſtopniu ; ledwieby nie we wſzyſtkie Europy wpływać mogła intereſa. W zręczności albowiem będąc tak ſzkodzenia, jako pomagania tym , bez ktòrych żadne większey wa-

wincye ſą doſyć żyżne, ale nie ludne. Towary za granice wychodące zalegają na zbożu różnym, lnie, pieńce, miedzie, woſku, potażu y bydle. Duſz w Polſzcze mieſzkających rachują około 8,000,000 ; lubo inni ledwie 6. milionow naznaczają.

wagi Europy nie kończą ſię intereſa: przyjaźń jey, jako wſzyſtkim potrzebna, tak od wſzyſtkich byłaby ſzukana. Jaki jeſt kraju naſzego rząd, (c) jaka Kròlow, jaka ſtanow narodowych powaga, y jakiemi drogami w tym Szlachta ſwobod y przywilejow ſtanęła ſtopniu, wiądomſza wſzyſtkim jeſt, aniżeli gdybym ſię obſzernie nad tym miał rozwodzić. Kròl wolnemi obrany głoſami, dozgonnie właściwey ukoronowanym głowom używa powagi: naywyżſze wedle ſwojey woli rozdaje urzędy: prace zaſłużonych obywatelow ſtaroſtwami nadgradza: czas ſeymom naznacza: pod jego imieniem, y za jego ręki podpiſem wſzyſtkie narodowe wychodzą prawa: jego powagą wſzyſtkie ſię agitują ſądy. Moc zaś (d) ſtano-

(c) Rząd Polſki doſtatecznie jeſt opiſany przez Godfryda Lengnicha. Jaſność y porządek rzeczy czynią go łatwym y nietęſknym w czytaniu.

(d) Iſtotę ſwojey wolności dawniey narod Polſki założył na jednomyślności gło-

nowienia praw wewnętrznych, woyny wypowiadania, czynienia pokoju, naznaczania podatkow, pomnożenia albo umnieyſzenia ſił narodowych, w ręku zgromadzonych na ſeymie jeſt ſtanow. Wiele jeſt krajow, które niegdyś do Polſki należały: a te ſą: Szląſk, Pomorze, Pruſſy, Inflanty, wielki Nowogrod, Ukraina y Wołoſzczyzna. (e) Słabe tego narodu ſiły, ſzczupłe ſkarbu dochody, trwające od tylu lat między obywatelami roz-

głoſow, czyli *liberum veto*. Złe tego prawa używanie poſtawiło Rzeczpoſpolitą w tym ſtanie, w jakim ją niedawnemi czaſy widzieliśmy. Nieuſtannego Seymow zrywania ſkutkiem było, iż narod bez rady jako bez duſzy będąc, nie mògł zabiec ſkutkom fatalnego ſobie nierządu. Konfederacya R. 1764. okryśliła ściśle tę wolności Polſkiey źrzenicę. Lecz Wileńſkiey y Radomſkiey Konfederacyi podobało ſię R. 1767. w całości ją ſwojey zachować.

(e) Szląśkie Xięſtwo od dawnego czaſu Pólſką było prowincyą. Około R. 1030. obywatele tego Xięſtwa do broni ſię byli

rozdwojenie ſię, a nadewſzyſtko wkorzeniona ſtanow ku majeſtatowi nieufność, nie dozwalają jemu okazać, jakim ſię ku któremu z państw ſąſiedzkich unoſi ſercem. Wewnętrzny zaś naypierwſzy, a ten prawie jedyny jeſt

li porwali; y przy pomocy Konrada *II.* z pod władzy Polakow wybili ſię: Lecz wkrótce poſkromił ich Syn Mieczyſława Kazimierz *I.* Przez podział między Synow Bolesława Krzywouſtego Szląsk doſtał ſię Władyſławowi, którego potomkowie pod hołdem Polakow zoſtawali, częſte między Synow czyniąc podziały. Z tąd ſię tyle Xięſtw poczyniło. Jeden z nich Kazimierz Xiąże Opolſkie R. 1289. poddał ſię Wacławowi Królowi Czeſkiemu. Za jego przykładem y inni wſzyſcy poſzli Xiążęta. R. 1335. Kazimierz *III.* Król Polſki zrzekł ſię ſwojego do Szląſka prawa. To zrzeczenie w ſamych tylo Czeſkich znayduje ſię dziejopiſach. Żaden zaś z Polſkich y poſtronnych o nim nie namienia. *Pomorze* zaś prowincyą niegdyś Polſką opanowali byli Krzyżacy. R. 1435. Kazimierz Wielki przez traktat zrzekł ſię tego Kraju Krzyżakom niby prawem tylo

jeſt interes: jedność obywatelow, y uſtanowienie domowego porządku. Tych dwòch rzeczy jeſli ſię kiedy doczeka Oyczyzna, łatwo, przy tylu,

---

tylo funduſzowym albo *pro perpetua eleemoſina.* Lecz poślednieyſzemi czaſy Kazimierz *IV.* albo Jagiellończyk część Pomorza z Gdańſkiem odebrał, reſzta przy Krzyżakach, potym przy Domie Brandeburſkim zoſtała ſię. *Pruſs Brandeburſkich* albo Xiążęcych nigdy wprawdzie Polacy w ſwojey nie mieli dzierżawie; ale tylko, ponieważ lennym prawem ten kray Domowi *Brandeburſkiemu* jeſt uſtąpiony; po zgaſsey tey linii Pruſsy podług prawa do Polſki wracać ſię powinny. Prawda, iż traktat Welawſki gwałtownie od Rzeczypoſpolitey w cięſzkim zoſtającey ſtanie jeſt wytargowany; z tym wſzyſtkim nie w tym jeſt Polſka ſtanie, aby y dawnych ſobie poczynionych krzywd dochodzić, y nowe gwałtowności gwałtownością odpędzać mogła. *Inflanty* dawniey do Krzyżakow należały. Zkąd dla różnicy od Krzyżakow Pruſkich, Inflantſkiemi ſię Krzyżakami nazywali. Wieku *XVI.* Jan Bazylewicz Kniaź Moſkiewſki podbić ten kray uſiłował. Ale okrucień-

y tak biegłych w krajowym intereſie mężach, więkſzey nieco, aniżeli teraz ma, ſławy y w intereſſach Europeyſkich powagi ſpodziewać ſię może.

---

cieńſtwo jego tak umyſły Krzyżakow odraziło; iż poddali ſię Zygmuntowi Auguſtowi Krolowi Polſkiemu. Traktat je Oliwſki Szwedom przyſądził R. 1660. Zamyślał je wieku naſzego odzyſkać Auguſt *II.* Krol Polſki, lecz nieprzychylne jemu narodu umyſły tak ten interes pomieſzały, iż zaledwie przy Polſkim Tronie mogł ſię utrzymać. Inflanty Neuſztackim traktatem Moſkwie ſię doſtały; lubo ſię jeſzcze Rzeczpoſpolita ſwoich pretenſyi nie zrzekła. *Nowogrod Wielki* opanowany był od Iwana Bazylowicza *I.* około R. 1470. *Ukrayna* zaś czyli Xięſtwo Siewierſkie, Województwa Smoleńſkie Kijowſkie y Czerniechowſkie, y powiat Starodubowſki przyłączony do Moſkwy około R. 1554. Wołochy należały do Polſki na fundamencie opiſu, ktorym Piotr Wołoſki y Moldawſki Wojewoda R. 1396. Polſzcze ſię poddał. Sukceſſorowie Piotra zawſze pod hołdem zoſtawali Polakow aż do R. 1617. ktorego pod protekcyą Turecką udali ſię.

ZDANIE XII.

O

Państwie Moſkiewſkim.

W Swiecie podobno całym nie znaleść kraju, któryby w rozległości ſwojey Moſkiewſkiemu Państwu mògł wyrównać. (*a*) Ma albowiem to Ceſarſtwo wzdłuż od brzegow

---

(*a*) Moſkwa poſiada w Europie kray rozległy na mil Polſkich wzdłuż od brzegow Inflantſkich aż do brzegow Tartaryi Wielkiey 1,200; wſzerz zaś od Laponii Moſkiewſkiey aż do granic Perſkich na mil 600. kraje do tego Państwa należące ſą: *Moſkwa* właſna, *Syberya* albo Tartarya Wielka, Króleſtwa *Aſtrachan* y, *Kazan*, *Ukraina*, *Inflanty*, *Ingrya*, *Laponia*, *Karelia*, y część *Georgii*. Liczba duſz dochodzi 21,000,000. Woyſka lądowe wynoſzą z Kozakami 250 tyſięcy. Na morzu R. 1754. było okrętow Moſkiewſkich 95. fregat 120, y bardzo wiele galer. Intraty roczney mają Carowie Moſkiewſcy 20. milionow rublow

gow Inflantſkich aż do wſchodniego w Azyi morza na 2000. mil Polſkich. Lecz większa tak niezmierney tey obſzerności część ſamemi tylo Kałmukami y Tatarami z łowow y paſterſtwa żyjącemi napełniona, prócz ſamey podległości, żadnego krajowi nie przynoſi pożytku. Podatki albowiem, które dzikie owe narody do ſkarbu płacą, zaledwie na wóyſko, ktòreby w poſłuſzeńſtwie ich utrzymało, mogą wyſtarczyć. Nie dawno Moſkwa do tego, w ktòrym teraz widziemy, potęgi y poważania przyſzła ſtopnia. Do żadnych ſię dawniey Europy nie wtrącała intereſow: y nie używana była, procz tylo do ſzkodzenia ſamym, z któremi graniczyła, Szwedom albo Polakom. (*b*) Jakoż za czaſow Jagiełły Iwan Bazylowicz

---

(*b*) Hiſtorya Moſkiewſka w początkach ſwoich bardzo jeſt zawikłana; aż dopiero od czaſow Włodzimierza Wielkiego dokładnieyſzą nieco dzieł Moſkiewſkich mamy wiadomość. Ten Monarcha w R. 989. wyrzekł ſię bałwochwalſtwa

wicz odebrał Litwie Nowogrod Wielki; za Jana zaś Kazimierza Alexy Michałowicz wziął: Smoleńſk, Starodub, Siewierz, Czernichow, y Kijow. Szwedom zaś niedawnemi czaſy odebrano Laponią, Karelią, Ingryą, Inflanty, y władzę nad morzem Finlandzkim. Piotr dopiero Alexiewicz ten to jeſt, ktòry przyjaźń Moſkiewſką całey Europie uczynił potrzebną. Wielki tego Monarchy umyſł, gruby narodowego wychowania ſpoſob przewyżſzający, nabytym w zagranicznych państwach polorem oświecony, poznał w kraju ſwoim zawady, przeſzkadzające poſtanowieniu

ſtwa. Potomkowie jego panowali aż do R. 1237, ktòrego Jerzy Kniaź Moskiewski hołdownikiem Tatarow Azyatyckich zoſtał. Jęczała pod jarzmem Tatarow Moskwa blisko przez lat 200. Iwan Bazylewicz pierwſzy wybił ſię z pod ich władzy. Około R, 1610. Zygmunt *III.* Krol Polski oſadził na Tronie Moskiewskim Władyſława Syna ſwojego: który jednak nad lat trzy więcey nie panował.

niu jego w należytym ſił y potęgi ſtopniu. Surowość jego do okrucieńſtwa przyſtępująca, w ſlepym poſłuſzeńſtwie poddanych utrzymując, zabiegła zwykłym w tym kraju buntom y rozruchom. Dzielność jego w długich y ſtraſznych z Szwecyą, Turkami, y Perſami woynach okazana, prócz wprawienia do dzieł rycerſkich narodu ſwojego, znacznie państwa Moſkiewſkiego rozſzerzyła granice. Pracowitość jego nieznajome Moſkalom rzemiosła, do doſyć wyſokiego przywiodła ſtopnia. Słowem przez wprowadzenie nauk, handlow, y rzemioſł, w krótkim bardzo czaſie cały ſię odmienił narod. Tłum ów dzikich, pierzchliwych, y należycie nie uzbrojonych ludzi, zwycięſką ręką ledwie nie koło ſamego opierał ſię Renu. (c) Lud ten, który dawniey zaledwie ſłyſzeć kiedy mógł o okrętach, znagła nie tylo na Baltyckim morzu, ale y na ſamym wi-

 dzia-

(c) R. 1744.

dziany był oceanie. Jakoż y teraz przyznać należy, iż dosyć jest wielka Państwa Moskiewskiego potęga. Zyżność kraju, wielkie skarbu dochody, łatwość zaciągania żołnierzy czyni go sposobnym do wytrzymania przez niejaki czas woyny. Handle, które z Chinami, Indyami, Persami, Turkami, Anglią, Hollandyą, y Szwecyą prowadzi, morzami białym, Kaspiiskim, y Baltyckim, znaczne do kraju sprowadzają bogactwa: (*d*) Szlachta Moskiewska, częstym cudzych krajow zwiedzeniem, coraz wię-

(*d*) Piotr Alexiewicz usiłował otworzyć handel na morzu czarnym. Na ten koniec R. 1700. wykopano kanał Wolgę z Donem łączący. Po wzięciu *Azofu* w R. 1696. wystawiono Port *Pawelsburg* nazwany. Flotta Moskiewska już się na morzu czarnym znaydowała w R. 1698. Lecz to wszystko zniosł traktat R. 1711, z Turkami uczyniony, mocą którego *Azof* Turkom oddano. R. zaś 1736. Moskwa przy *Azofie* się utrzymała, lecz żadnego jey okrętu nawet kupieckiego na morzu czarnym mieć nie pozwolono.

większego nabywa poloru : do którego jey niegdyś zagrodzona była droga ſurowym wyjeżdzania za granice z kraju zabronieniem. Doſtoyność Carow Moſkiewſkich jeſt, a przynaymniey bydź powinna dziedziczna: władza ich abſolutna jeſt y ſamowładna. Do nikogo Carowie nowych nie mają pretenſyi; bo ſami wiele bronią nabytych trzymają krajow. Dawne zaś do ſamey ściągają ſię Polſki, względem Czerwoney y Białey Ruſi od Królow Polſkich y Xiążąt Litewſkich zawojowaney. Dawniey Moſkwa z Domem trzymała Auſtryackim; dla wzajemnego oparcia ſię Turkom intereſsu: lecz w teraźnieyſzym Europy ſtanie, tak dla religii, jako też pokrewieńſtwa, y zgadzających ſię z ſobą bardziey wzajemnych intereſſow z Pruſſami y Angielſkim ſię łączy króleſtwem: przychylną ſobie Danią, a poſłuſzną mając Szwecyą. Ozierać ſię to państwo naybardziey powinne, prȯcz dwȯch innych narodȯw, na Tureckie y Perſkie Ceſarſtwo: z których pierwſzy Azofu, drugi Derbentu ſobie wyrwa-

nego nie prędko zapomni. (e) Lecz polityka Moſkwy utrzymuje zawſze wzajemną między dwóma temi Państwy niechęć: a w czaſie nieſkuteczności ſwoich obrotów, łatwo Indyiſkiego Mogoła do wpadnienia w granice Perſkie pociągnie. Założona na ſzkodzie Tureckiey potęgi tego państwa wielkość, nie bardzo mu przychylnemi czyni ſąſiadow. Skłonność narodu do buntow, większa, dla jedności religii ku Turkom y Perſom, aniżeli ku Moſkalom ich Tatarow przychylność, nieoſtygła mimo wſzelkie uciemiężenie Kozakow dzielność, y nie zagrzebiony w niepamięci ich żal z użytych okrutnych niecnot od Moſkwy do poſkromienia ich ſpoſobow, ſą to wewnętrzne zarazy, które za niewczeſnym poſtrzeżeniem ſię, mogłyby w wielkie to państwo wprawić zamieſzanie.

ZDA-

(e) Derbent opanowany przez Piotra Alexiewicza R. 1723. a gwarantowany przez Turkow traktatem Carogrodzkim R. 1724.

ZDANIE XIII.
O
Królestwie Szwedzkim.

SZwedzkie Królestwo, dla dzielności Obywatelow, y wysokiego umysłu niektórych Królow swoich, w większym nierównie, aniżeli teraz jest, zostawało poważaniu: y można mówić, że między wszystkiemi północnemi Państwy, w potędze swojey było naystrasznieysze. Nie mogą podziśdzień zagrześć w niepamięci, Niemcy, Moskwa, Polska, y Dania tych szkod, które im Gustaw Waza, Gustaw Adolf, Karol Gustaw, y Karol *XII.* poczynili. (*a*) Zimne tego kraju powietrze czyni Szwedow do wytrzymania wszystkich prac y niewygod sposobnemi: a niedostatek y nieżyżność ziemi utrzymuje w nich

 do

(*a*) *Gustaw Waza* pochodził z linii dawnych Królow Szwedzkich. Wypędziwszy Duńczykow z Szwecyi, Królem Szwedzkim ogłoszonym został R. 1522. Ten to jest Gustaw, który wolność

do pracowania ochotę, y nie jakąś ſzlachetną umyſłu wſpaniałość: która w obfitujących we wſzyſtkie wygody Pańſtwach, przez ſame zbytki y roſkoſze tępieje. Nieuſtała y w teraźnieyſzych Szwecyi obywatelach taż ſama ſzlachetność chciwego ſławy umyſłu; która ich przodkow do dzieł rycerſkich zagrzewała; lecz ſtan w któ-

---

ność narodową zagubił. Ponieważ zaś Duchowieńſtwo, które pod ów czas w Szwecyi naywięcey mogło, zamyſłom Królewskim y abſolutnym jego rządom opierało ſię; zaczął przeto Guſtaw dzieło ſwoje od poniżenia Duchowieńſtwa; Łatwo tego było dokazać; gdyż im bardziey cały narod kochał Króla, jako wybawiciela ſwojego z jarzma Duńczykow; tym więcey miał nienawiści ku Duchowieńſtwu, które z *Guſtawem Trollem* Arcybiſkupem Upſalskim za Duńzcykami trzymało. *Guſtaw Adolf* Syn Karola Xiążęcia Sudermanii, a Brat ſtryjeczny Zygmunta *III.* Kròla Polskiego, po cięſzkich klęskach Danii, Moskwie, y Polſzcze zadanych, wſzedł do Niemiec podczas trzydzieſtoletniey woyny na pómoc Rzeſzy Niemieckiey, którą Ferdynand *II.* Ceſarz, wygraną pod Pragą bitwą wynieſiony, ab-

w którym to królestwo zostaje, samą im tylo dawney sławy pamięcią cieszyć się dozwala. Nieszczęśliwa woyna, w którey się uporem y ambicią swoją plątał Karol *XII.* nazbyt swojey y wóyska swojego dzielności ufający *Mo*narcha, skarb wycięczyła, kray zubożyła, rzemiosła y handle zagubiła, y tę nieludną z siebie krainę większey części obywatelow pozbawiła. W tym stanie będące królestwo objąwszy Ulryka Eleonora Ka-

absolutnie rządzić zamyślał. Adolf zabity w batalii pod *Lutzen* R. 1632. *Karol Gustaw* Gustawa Adolfa po Matce wnuk złączywszy się z Fryderykiem Wilhelmem Xiążęciem Pruskim, Alexym Michałłowiczem Kniaziem Moskiewskim, y Ragocym Xiążęciem Siedmiogrodzkim, zagubiłby ze wszystkim Pólskę buntem Kozakow osłabioną; gdyby Jan Kazimierz z Państwa wypędzony, wczesną z Cesarzem y Królem Duńskim ligą ostatniey kraju ruinie nie zabiegł. Klęski nakoniec, które *Karol XII*, Danii, Polszcze, y Moskwie zadał w świeżey jeszcze u wszystkich są pamięci: Przegrana Pułtawska R. 1709. założyła granice zuchwałym y uporczywym jego zamysłom.

rola *XII.* Siostra, przybieraiąc ſobie za męża, a ſtanom za króla Fryderyka Landgraffa Haſkiego: dawną, a ſprawiedliwie narodowi należącą wolność. y naywyżzą w rządach władzę przywróciła. (*b*) Nie długo Szwedzi uſilność ſwoją obracali na naprawienie tego, co nie pomyſlna zepſuła woyna. W krótkim cardzo czaſie niejakaś między maieſtatem a ſtanami wſzczęła ſię nieufność; z ktòrey, jako ze źrzòdła jakiego zaniedbanie intereſow krajowych, y publiczna nieſzczęſliwość nieomylnie wypłynąć muſiała. Nie zbyło na zagranicznym Pańſtwie, ſwòy w tym mającym interes: które tym uſilniey wſzczęte domowe utrzymywało niezgody; im większą y pewnieyſzą ſwoja ſzkòdę w Szwedzkiey upatrywało ſzczęśliwości. Y ta to naypierwſza, a podobno y jedna jeſt przyczyna, dla którey Szwecya y tyle krajow, y dawną w Europie utraciła powagę. Wóyſka jey tak lądowe jako y mor-

ſkie,

(*b*) Wolność ta ſtanom przywrócona R. 1720. na Seymie Sztokolskim.

ſkie, dochody ſkarbu, handle, rzemioſła, nauki, jeżeli nie do lepſzego, tedy przynaymniey do dawnego powróciły ſtanu: (c) lecz wewnętrzna z domowych nieſnaſek pochodząca niemoc, bliżſzym coraz krokiem, albo wolności, albo całości publiczney nieuchronną przyśpieſza zgubę: tym trudnieyſza do uleczenia, im mniey ją zanurzeni w prywacie poznają obywatele. Rząd wtym kraju jeſt wolny: naywyżſza władza zoſtaje przy Seymie złożonym ze czterech ſtanow: ſzlachty, Duchowieńſtwa, Miaſt y poſpólſtwa. Senat zaś Seymowe uſtawy do exekucyi przywodzi. Doſtoy-

(c) Kray Szwedzki doſyć jeſt rozległy, ale nie żyżny y nieludny. Prowincye do korony Szwedzkiey należące ſą: *Szwecya* właſna, *Gotya*, *Finlandya*, *Laponia* Szwedzka, *Bahuzya*, *Skania*, *Temptya*, część *Pomorza*, y miaſto *Wizmar* z wyſpami *Alandya*, *Gotlandya*, *Oelandya*, y *Rugen*. Dochody roczne wynoſzą 600. beczek złota, albo 126. milionow złotych naſzych. Woyska lądowego trzyma Szwecya 60.000, prócz 30. okrętow na morzu.

ność Krolow Szwedzkich jest dziedziczna. Narodową wolność zagubił Gustaw Waza: chwalebny, iż z pod władzy wybił się Duńczykow; lecz naganny, iż chciwością dobr Duchownych uwiedziony, z całym Państwem Protestańskiey się chwycił religii, katolickich się wyrzekając obrządkow. Lecz w terazniezszym wieku nie wprzod narod na Ladgrafa Haskiego zezwolił; aż mu pierwiastkowe swobody przywrocono. Interes Swecyi jest naypierwszy, wzajemną wykorzenić nieufność; a jednomyslnie około dobra publicznego pracować. Sąsiedzi, od których szkodę poniosła, są: Moskwa, Prussy y Dania; z których do pierwszego (d) o Inflanty, Laponią, Karelią, Ingryą, y morze Finlandskie; do drugiego o Pomorze; do trzeciego o cło Sundzkie Szwedzi mają pretensye. Narod ten dawniey z Domem Burbońskim: własny jego interes tego wyciągać zdaje się: jakoż trzymał

y

(d) *Inflanty*, jako się wyżey namieniło, zdawno do Krzyżakow należały. Kiedy

y teraz zupełney między dwóma tem Państwy jednomyślności spodziewać się można.

ZDANIE XIV.

O *Królestwie Duńskim.*

dy Krzyżacy okrucieństwem Jana Bazylewicza Kniazia Moskiewskiego przestraszeni, Zygmuntowi Augustowi Krolowi Polskiemu poddali się; Rewel, Estonia, y cała połnocna Inflant część udała się do Jana *III.* Krola Szwedzkiego, Gustaw Adolf całe południowe Inflanty woyną opanował. Lecz podczas woyny za Karola *XII*, Piotr Alexiewicz Car Moskiewski nietylo Inflanty, ale Ingryą razem, część Karelii y część Laponii nazwaną teraz Laponią Moskiewską, Szwedom odebrał. Tegoż właśnie czasu Krol Pruski utrzymał się przy części Pomorza, oprocz Stralsundu. Ile do ciaśniny *Sundskiey* y *Beltskiey* należy, wielka część dochodow Króla Duńskiego zalega na cle, które okręta przez te ciaśniny przechodzące, do skarbu Duńskiego płacić muszą. Gustaw Adolf y Karol Gustaw wolne bez cła przeyście dla Szwedzkich okrętow wymówili. Lecz traktat R. 1720. w Sztokolmie zawarty tę dla Szwedow excepcyą skassował.

CO ſię powſzechnie dzieje między Portugalczykami a Hiſzpanami, co między Francuzami a Angſikami, że jakaś między temi narodami wrodzona panuje nienawiść: toż ſię ſamo mòwić może o Szwedach z Duńczykami. Pamięć na poczynione wzajemnie ſzkody nie dozwala tym dwóm Pańſtwom w ścisłą z ſobą weyść przyjaźń. Początek ich był takowy. Małgorzata Krolowa Duńſka (*a*) Swecyą do Danii przyłączyła. Jedność ta, Seymem Kalmarſkim uſtanowiona, trwała aż do Fryderyka *I.*, którego bez wiadomości ſtanow Szwedzkich Duńczykowie za Krola obrali. Tym ich poſtępkiem rozjątrzeni Szwedzi, ogłoſili Krolem Guſtawa Wazę. Uſilność Krolow Duńſkich naypierwſza była Szwecyą odzyſkać: co ſtraſznych y długich wojen było przyczyną. Ztąd wzajemna mię-

(*a*) Małgorzata była wnuczką po Matce *Magnuſa* Krola Szwedzkiego, Córką *Waldemara* Krola Duńskiego, Matką *Olauſa* Krola Norwegii. Na fundamencie tego pokrewieńſtwa złączyła razem te trzy

między niemi nienawiść tak ſię wſkorzeniła; iż do pociągnienia jednego na ſwoją ſtronę, doſyć jeſt z drugim jakie zacząć kłotnie y nieſnaſki. Odebrana Duńczykom przez Szwedow znaczna Gotlwi część; (b) wzajemnie zaś uſtanowione w Sundzie y Belcie na Szwedzkie okręta cła, utrzymują między temi Państwy niechęć obowgu intereſſom ſzkodliwą. Lepieyby nierówńie ſobie poradzili, gdyby, w rownym będąc potęgi ſtopniu poſtanowione, y nie mając przyczyny jeden drugiego ſię obawiać, jak nayściſley z ſobą ſię łączyli, dla oparcia ſię bliſkiemu ſąſiadowi: którego wzroſt coraz biorące ſiły, ligą z Angielſkim Królestwem wzmocnione, mogą znacznie ſzkodzić, tak Duńczy-

---

trzy Królestwa pod jednym imieniem *Scandinavia.* Zoſtała ona Krolową Danii R. 1375. Norwegii R. 1389. po śmierci Olaufa Syna ſwojego: Szwedzki zaś Tron poſiadła R. 1395. Dla częſtych y ſzczęśliwych wojen nazwana *Semiramis* połnocna.

(b) Szwedzi za Guſtawa Adolfa y Karola Guſtawa opanowali *Bemuzyą, Skanią y Jemptyą.*

czykom co do Sundſkiey ciaśniny; jako y Szwedom, co do całości ich granic, zwłaſzcza z ſtrony Finlandyi. Rząd w Danii dawniey był wolny. Stany, równie jako y w Szwecyi, ſkładały ſię z Duchowieńſtwa, ſzlachty, miaſt, y poſpólſtwa. Po wprowadzeniu religii Luterſkiey, ſzlachta naywiękſzą ſobie przywłaſzczyła władzę: obróciwſzy na ſiebie wſzyſtkie Duchowne dobra, y nic Królom bez ſiebie czynić nie dozwalając. Co inne ſtany tak obchodziło; iż pod pozorem odwdzięczenia Fryderykowi *III.* Królowi za obronienie Państwa przeciw Szwedom; dziedziczne Familii jego do tronu prawo, y zupełną w rządach władzę przyſądzili. (*c*) Pretenſye Króla Duńſkiego ściągają ſię do Szwecyi Holſztynu, Hamburga, Skanii, Biſkupſtwa, Lubeckiego, y in-

(*c*) Odmiana ta rządow Duńskich jeſt jedną z nayciekawſzych w tym kraju rewolucyi. Pokazuje ſię w niey, jak wielkie korzyści mieć może Monarcha z miłości ku ſobie poddanych ſwoich. Fryderyk *III.* od całego narodu był mocno kochany, tak dla łagodnośc ſwo

innych pomnieyszych. (d) Dochody jego po niemałey części zalegają na cle Sundzkim. Domowy interes jest, przez zaciąganie Cudzoziemcow do wóyska, utrzymywać Szlachtę w niesposobności dopomnienia się swobod y przywilejow dawnych. Siły lubo dosyć ma znaczne na lądzie, na morzu jednak tak wielkie, iż przy władzy jeszcze nad Baltyckim morzem do-

swojey w rządzeniu, jako też dla troskliwości o dobro całego Państwa. Po wprowadzeniu religii Luterskiey przez Chrystyerna *III.* R. 1536. wszystkie Duchowne dobra szlachta posiadła, y całą rządow powagę sobie przywłaszczyła. Nieukontentowanie ztąd miast y ziemian było Królowi pomocą do utrzymania wprzod sukcessyi, a potym y jednowładztwa. Stany prawodawczey władzy swojey zrzekły się R. 1660.

(d) Pretensya Królow Duńskich do *Szwecyi* fundnje się na prawie Małgorzaty, jakeśmy wyżey namienili. *Holsztyńskie* zaś Xięstwo zdawna do Danii należało. Waldemar Kròl Duński dał inwestyturę tego Xięstwa *Gerardowi*. Po śmierci *Adolfa* Xiążęcia Holsztynu R. 1459. Chrystyern Król Duński a jego Synowiec objął to Xięstwo, y obowiązał się stanom przy-

dotąd utrzymuje się. (*e*) Słowem kray ten jest żyzny, łuczny, zdrowy rzemiosła y handle w bardzo dobrym stanie mający.

---

przyłączyć ie do Korony. Wnuk jednak jego *Chrystyern III.* R. 1555. podzielił Holsztyn na dwóch braci swoich Jana y Adolfa. Traktatem R. 1720. z Szwecyą zawartym część Holsztynu *Holszteyn-Sleświk* nazwana Danii się dostała, reszta do Moskwy należy, po wstąpieniu na tron Moskiewski Piotra *III.* z Domu Holsztyńskiego. Do *Hamburga* Króla Duńskiego pretensya ściąga się do rzeki *Elby* nad którą władzę otrzymał Hamburg od Ferdynanda *II.* Cesarza R. 1628. O prawie zaś do Gottyi wyżey się namieniło.

(*e*) Król Duński posiada przy wyspę *Jutlandyi*; Królestwo *Norwegii* z wyspami na koło przyległemi, wyspy *Islandya Zelandya*, *Fionia*, *Amak*, *Langelandya*, *Lalandya*, *Falstrya*; *Mona*, *Bornholm*. 25. wysp *Ferro* na północ Szkocyi leżących, Xięstwo *Sleświckie*, Hrabstwo *Delmenhorst*, *Dytmarchya*, *Stormarya*, y *Wagrya*. W Azyi ma miasto *Trankwebar*, w Affryce *Chrystyansburg* y *Frydérychsburg* w Ameryce wyspy *S. Tomasza*, *S. Krzyża* y *Groenlandya*. Lądowe Danii woyska wynoszą na 70. tysięcy ludzi, na morzu ma 30. okrętow: intrata roczna przechodzi 9.000,000 talarow bitych. Dusz w tym kraju znaydujesię około 3,000,000.